

373
T-18

TOJIBOYEVA GULMIRA RIFOVNA

**BO'LALAK BOSHLANG'ICH TA'LIM
O'QITUVCHILARINING KASBIY
KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH**

373
T-18.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

TOJIBOYEVA GULMIRA RIFOVNA

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH TA'LIM
O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISH

MONOGRAFIYA

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

CHIRCHIQ-2023

UO'K 373;378
KBK 74.202.2
T-18

Tojiboyeva G.R. / Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarinig kasbiy kompetentligini rivojlantirish / Monografiya. - Toshkent: «Zebo Prints», 2023. – 128 bet.

Mazkur monografidan maqsad bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlanishini ta'minlovchi shaxsiy yondashuvga asoslangan ta'lim-tarbiya jarayonining mazmuni, omillari va usullarini o'rganish.

Shuningdek, zamonaviy yondashuvlarga muvofiq kasbiy kompetensiyalarni aniqlash mezonlari kompetensiya tushunchasining tadrijiy rivojlanishini ta'limga oid ilg'or chet el tajribalarini milliy qadriyat, urf-odat va an'analarimizga bilish, tushunish va taqqoslash metodlari orqali konstruktiv moslashtirish asosida aniqlashtirish tizimini o'rganish kabi muammoni yechish imkoninini beradi.

Taqrizchilar:

D.T.Pulatova - XTXMOQTI, pedagogika bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD), dotsent,

A.Kuchkinov - ChDPU, pedagogika bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD)

Ushbu monografiya Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ilmiy texnik kengashining 2023 yil 11 noyabrdagi 17 sonli yig'ilishida nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-751-56-1

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI O'QUY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

MUNDARIJA

	Kirish	4
I bob	Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning nazariy - metodologik asoslari	9
1.1 §	Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetentligini rivojlantirishning konseptual asosi sifatida	9
1.2 §	Kasbiy kompetentlik tushunchasining ilmiy-pedagogik asoslari.....	24
1.3 §	Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligi tarkibi, mezonlari va darajalari.....	45
II bob	Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetentligini rivojlantirishning amaliy-texnologik tizimi va didaktik ta'minoti	56
2.1 §	Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari.....	56
2.2 §	Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metod, shakl va vositalari.....	70
2.3 §	Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish ishlari samaradorligi ...	80
	Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	108

KIRISH

Jahonda "global kompetensiya jamiyati"[144]ning paydo bo'lishi ham jahon iqtisodiyotini, ham ta'lim tizimining mavqeini o'zgartirishi qayd etilmoqda. Globallashuvning jadallashuvi va texnologik o'zgarishlar sur'ati tufayli dunyo misli ko'rilmagan – ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolarga duch kelmoqda. Shu bilan birga, bu o'zgarishlar bizga insoniyat taraqqiyoti uchun ko'plab yangi imkoniyatlar bermoqda. Ta'lim insoniyatga harakat va maqsad erkinligini, shuningdek, o'z hayotini shakllantirish va boshqalarga bu borada yordam ko'rsatish uchun zarur bo'lgan vakolatlarni berishi mumkin. Buni qanday qilib eng yaxshi tarzda amalga oshirishni bilish uchun "Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti" (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) "Ta'lim va malakalarning kelajagi 2030" loyihasi [164] negizida ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan yangilanishlarning samaradorligiga alohida e'tibor qaratmoqda. Buning natijasida jahon ta'lim tizimida o'ziga hos yagonalashgan jarayon tarkib topmoqda. Bu borada yangicha yondashuvlarga asoslangan ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish dolzarb bo'lib bormoqda.

Dunyoning yetakchi oliy ta'lim muassasalari va ilmiy tadqiqot markazlarida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish, zamonaviy o'qituvchi shaxsi va uning faoliyatini tizimli ravishda tushunish, nufuzini oshirish, uning milliy va jahon hamjamiyatidagi o'rnini obyektiv baholash, shuningdek, ta'limni yanada isloh qilishga tayyorlik darajasini aniqlash yuzasidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Mazkur tadqiqotlar ta'lim muassasalarida innovatsion iqtisodiyot va raqamli jamiyatning jadal rivojlanishini ta'minlovchi inson kapitalini shakllantiruvchi yangicha yondashuvlar asosida ta'lim muhiti yaratishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Taraqqiyotning asosiy omili sifatida inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiladigan sifatli kasbiy ta'limga sarmoya kiritish strategik masalaga aylanib, u orqali inson kapitalini rivojlantirish doirasida kompetentli o'qituvchilarni tayyorlashga ehtiyoji ortib bormoqda. Bu borada dunyo mamlakatlari tizimida TALIS (Teaching and Learning International Survey), TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study), PISA(The Programme for

International Student Assessment), PIRLS(Progress in International Reading Literacy Study) kabi xalqaro dasturlar asosida milliy va jahon xalqaro ta'lim tajribalarini uyg'unlashtirish jarayoni kechmoqda. Bu jarayonda boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining yuksak darajada kasbiy va amaliy kompetensiyalariga ega bo'lishi taqozo etilmoqda.

Mamlakatimizda oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan uzluksiz ta'lim tizimini barpo etish maqsadlari belgilandi¹. Bu borada yangi zamonaviy paradigmalari, yondashuvlar negizida milliy kadrlarni tayyorlash, xususan, boshlang'ich ta'lim bilan bog'liq muammolar mutaxassislarining, manfaatdor tomonlarning keng e'tiborini tortmoqda. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida rivojlantirish oliy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanishini taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi[1], 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"[2], 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohaslarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi[5] farmonlari, 2020-yil 27-fevraldagi PQ-4623-son "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori[6], O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 14-apreldagi 213-son "Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori[8] hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni, Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019-y.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Mamlakatimizda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashning pedagogik jihatlari R.Sh.Axliddinov, J.G'.Yo'ldoshev, R.H.Jo'rayev, R.B.Yarmatov, N.A.Muslimov, M.B.Urazovalar tomonidan; O.M.Musurmanova, N.N.Karimova, N.M.Egamberdiyeva, S.T.Turg'unovlarning ilmiy izlanishlarida bo'lajak pedagoglar kompetentligini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik, integral-pedagogik jihatlari; oliy ta'lim tizimida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning ayrim jihatlari Sh.A. Abdullayeva, J.E.Usarov, N.Sh.Jumanova, O.A.Qo'ysinov, A.X.Maxmudov va boshqalar tomonidan o'rganilgan. O'qituvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirishga salmoqli hissa qo'shgan R.A.Mavlonova, Sh.Q.Mardonov, B.Ziyamuxammadov, N.S.Sayidaxmedov, M.A.Ochilov, N.Azizxodjaeva kabi olimlarning tadqiqotlarini sanab o'tish mumkin. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va pedagogikaning zamonaviy paradigmalari muammosi mamlakatimizda R. Safarova, B.Xodjaev, D.D.Sharipova, X.A.Shayxova, G.X.Tillayeva, G.Burxanova, N.Indiaminov, B.Babajanov kabi olimlarning ishlarida yoritilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlarida oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalari V.A. Adolf, V.I.Baydenko, V.A.Bolotov, O.M.Bobiyeenko, Yu.G.Tatur, A.V.Xutorskoy, K.E.Bezukladnikov, T.G.Braje, E.F.Zeyer, I.A.Zimnyaya, N.V.Kuzmina, A.K.Markova, A.M.Novikov kabi pedagog-olimlarning ilmiy-uslubiy ishlarida; boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligi Yu.V.Trofimenko, Ye.V.Maltseva, N.L.Dmitriyeva, M.V.Shustova, T.M.Sorokina, N.V.Kolpakovalar ilmiy izlanishlarida atroflicha muhokama etilgan; A.S.Danilova, L.V.Zankov, N.Nikitina, X. Y. Leyments, V. A. Suxomlinskiy, D. Ye. Elkonin, N. A.Alekseyev, A.G.Asmolov, V. N.Atutov, M.A.Gavrilova, G. K. Selevko, P. F. Kapterev, P.P.Blonskiy, S.T.Shatskiy, Z.I.Vasileva, I.A.Kolesnikova, V.V.Serikov, I.S.Yakimanskayalarning izlanishlarida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning pedagogik-psixologik asoslari ilmiy bayon etilgan.

Xorijiy ta'lim tizimida kompetensiyaga asoslangan yondashuvning mohiyati S.Byuler, A.Maslou, K.Rodgers, V.Frankl, N.Robert Uayt, Jon Raven, Noam Xomskiy, Levi Shtraus, Jeykob Moreno, E. Turxart, S. Blemeke, J. Zheng, G. Leman, V. Nike, M. Lyovish, R.

Boyatzis, D. Bartram, V. Xatmacher, Bernxard, V. Bloom, X. Markus va boshqalarning ilmiy ishlarida ko'rib chiqilgan. Xorij olimlaridan Biemans, Wollersheim H.W., Goodman, Kagan, Kraler, G.Lehmann, L.Spenser, E.Terhart, N. Robert Uayt, J.Zheng, J. Erpenbeck, Ayris van Verven, Robert Dj. Koelen, Ellen Yansen, V. Xoffman, An Soxun, I. B. N.Mantra, I. N.Suwandi, N. L.Sukanadi, N. K. W.Astuti & Indrawati global miqyosda boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kompetentligi masalalarini tadqiq etgan. D.Raufelder, K.Drury, D.Jagenow, F.Hoferichter & W.Bukowski (2013), Urshulya Ordon ishlarida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv psixologik asoslari va tamoyillari ochib berilgan.

O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlar tahlili shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish va unga muvofiq zamonaviy didaktik ta'minot hamda ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari to'liq ochib berilmaganligini ko'rsatmoqda.

Tadqiqotning maqsadi shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida kasbiy kompetensiyalarni belgilash mezonlarini aniqlashtirish;

shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning didaktik modelini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish;

shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning didaktik ta'minotini takomillashtirish;

shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqot jarayonida analiz va sintez, klassifikatsiyalash va differentsiatsiyalash, pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, so'rovnoma, test, suhbat, modellash, tashxis,

pedagogik tajriba-sinov, ma'lumotlarni mujassamlashtirish, matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

zamonaviy yondashuvlarga muvofiq kasbiy kompetensiyalarni aniqlash mezonlari kompetensiya tushunchasining tadrijiy rivojlanishini ta'limga oid ilg'or chet el tajribalarini milliy qadriyat, urf-odat va an'analarimizga bilish, tushunish va taqqoslash metodlari orqali konstruktiv moslashtirish asosida aniqlashtirilgan;

bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetentligini rivojlantirishning didaktik modeli shaxsga yo'naltirilgan yondashuv tamoyillarini talabalarning rivojlanish vektori va individual ta'lim traektoriyasiga izchillik asosida muvofiqlashtirish orqali takomillashtirilgan;

boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga oid didaktik ta'minot talabalarning kasbiy professiogrammasi, kompetentlik kundaligi, kompetensiyalar doirasi hamda standart ramkasini integrativlik darajasini kengaytirib borishga ustuvorlik berish orqali takomillashtirilgan;

bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish texnologiyasi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim imkoniyatlarini invariant qo'llash hamda o'qitish metodlarini vitagen ta'lim texnologiyalariga pragmatik va empirik jihatdan moslashtirish orqali takomillashtirilgan.

I BOB. SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHISINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY- METODOLOGIK ASOSLARI

§ 1.1. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetentligini rivojlantirishning konseptual asosi sifatida

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimidagi "O'qituvchi va murabbiylar yangi O'zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir" [10] nomli nutqida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda, sohadagi ilg'or xorijiy tajribani o'rganish asosida o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning milliy xususiyatlarini o'rganish hamda ularni amaliyotga joriy etish yo'llarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Mamlakatimiz ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish, ta'limdagi hozirgi muammolarni hal qilish, yaqin besh yilda natijasini ko'rsatadigan va keyingi taraqqiyot darajasini belgilab beradigan maqsadlar qamrab olinishi dolzarb masaladir. "Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi [3] 60 sonli Prezident farmoni 2022–2026 yillarga mo'ljallangan bo'lib, u 7 ta yo'nalish va 100 ta maqsaddan tashkil topgan, uning to'rtinchi yo'nalishi "Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish" deb nomlanadi. Ushbu yo'nalishning 44-maqsadida maktablarda ta'lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish maqsadi belgilab olindi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev maktabda o'qitish metodikasi o'zgarmasa, ta'lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o'zgarmasligini bejiz ta'kidlamagan [146]. Demak, bugungi kunda o'qitish uslubiyotini takomillashtirish, uni xorijiy tajribalar bilan boyitish yangi avlod kadrlarini yetishtirish masalasiga qaratilmoqda, ya'ni mutaxassisning yangi modelini ishlab chiqish talabini keltirib chiqarmoqda - bu keng ko'lamli umumiy madaniy, maxsus kompetensiyalarga ega, yangi kasbiy talablar va mehnat sharoitlariga tezda moslasha oladigan va munosib javob bera oladigan mobil mutaxassis bo'lishi kerak. Shiddat bilan o'zgarib borayotgan

jamiyatda ishlash va yashashga tayyor professional o'qituvchilarni tarbiyalash oliy pedagogik ta'lim tizimining strategik vazifasi hisoblanadi. Shuning uchun bugungi kunda oliy ta'limning kompetensiya paradigmasiga o'tishi dolzarblashmoqda. Ushbu fikr zahirida ta'lim sifatini ta'minlovchi SHAXS - o'qituvchiga, u tomonidan olib borilayotgan kasbiy faoliyatga bo'lgan talablarning tamomila yangilanishi nazarda tutiladi.

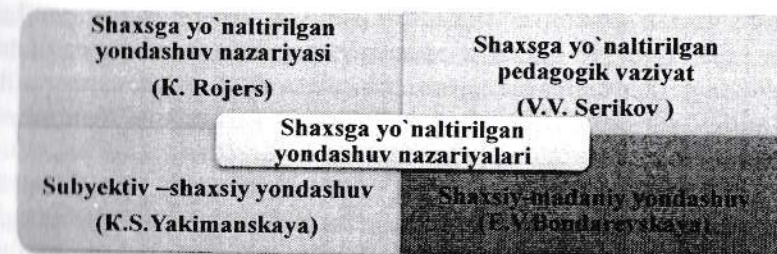
O'zbekistonda oliy ta'lim tizimida tub islohotlar olib borilmoqda. Mazkur tizimli islohotlarning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, oliy ta'lim sifati va modernizatsiyasi nuqtai nazaridan zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini yangi bosqichga ko'tarish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni [2] qabul qilindi.

Oliy ta'lim muassasasining muhim vazifalaridan biri bo'lajak mutaxassislariga kasbiy pedagogik faoliyatni zamon talablari darajasida amalga oshirish imkoniyatini yaratish hamda mutaxassis darajasiga erishish uchun talabalarni mustaqil ish va ilmiy-tadqiqot faoliyatiga ko'niktirishdan iborat.

Ushbu dolzarb vazifalarni hal etishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning imkoniyatlari beqiyosdir. G. T. Burxanova va V. Varganing fikricha, an'anaviy yondashuvdan farqli o'laroq, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ta'lim muhiti o'quvchining imkoniyatlariga moslashtirilganligini ko'rsatadi, ya'ni butun ta'lim muhiti va pedagogik shart-sharoitlar o'quvchilarning alohida o'quvchilariga moslashtiriladi va maqsadli yo'naltiriladi. Buning natijasida o'quvchining tafakkuri, dunyoqarashi sayqallanadi, shaxsiy fazilatlarini takomillashtiriladi [30].

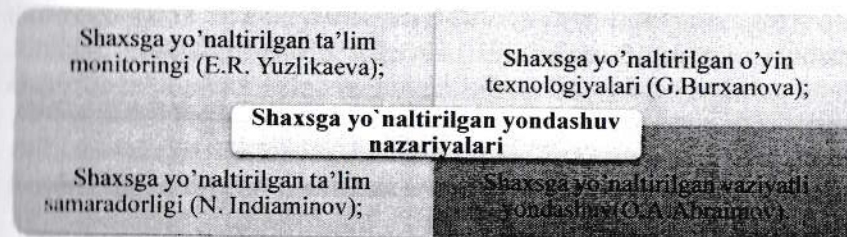
Pedagogik ta'lim nazariyasida ko'plab tushunchalar, qoidalar, tamoyillar va yondashuvlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular shaxsiy yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishga yo'naltirilishi mumkin. Ushbu yondashuv asta-sekinlik bilan Ball, I.D. Beh, R.S. Gurevich, V.V. Davidov, I.A. Zyazyun,

A.S. Makarenko, V.A. Molyako, N.G. Nichkalo, A.V. Petrovskiy, B.A. Suxomlinskiy, B.A. Fedorishin, I.S. Yakimanskaya kabi mashhur olimlarning nazariyalarida sayqallanadi. Shaxsga yo'naltirilgan zamonaviy ta'limni belgilaydigan nazariy va uslubiy qoidalar to'plami E.V. Bondarevskaya C. V. Kulnevich, T.I. Kulpina, V.V. Serikov, G.K. Selevko, A.V. Petrovskiy, V.T. Abramova, N.N. Kuklina, L.V. va boshqa tadqiqotchilarning asarlarida keltirilgan [65; 37 - b.] (1.1.1(a) - rasm).

1.1.1(a)-rasm. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar

O'zbekistonda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yuzasidan B.R. Adizov, G.T. Burxanova, B.Ma'murov, S.Nishanova, R.Safarova, D.D. Sharipova, E.A. Seytxalilov, K.Xoshimov, F.R. Yuzlikaev, E.Yuzlikaeva va boshqalar tadqiqot ishlarini olib borishgan. (1.1.1(b)-rasm).

1.1.1(b)-rasm. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv (ShYY) pedagogikada metodologik vazifani bajaradi. T.A. Vlasova o'z ilmiy izlanishlarida

shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni o'quvchi shaxsining o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini qurish va o'z-o'zini bilish jarayonlarini, uning o'ziga xos tomonlarini rivojlantirishni dialektik aloqador tushunchalar va harakat usullari tizimiga asoslanib belgilaydi. [123; 56 - b.].

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonlarini o'rganish, ta'limdagi to'siqlar va ziddiyatlarni tashxis va bashorat qilish hamda bo'lajak mutaxassisning imkoniyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlariga mos ravishda ta'lim traektoriyasini korreksiyalash imkonini beradi. Kasbiy kompetentlikni aniqlash bo'yicha olingan ma'lumotlar asosida o'quv dasturlarining vazifalari belgilanishi, o'qitish mazmuni va metodlari tanlanishi, ta'lim sifatining muassasalar uchun asosiy ahamiyatga ega bo'lgan mezon va ko'rsatkichlari aniqlanishi lozim.

90-yillarning oxiriga kelib o'quvchi shaxsini rivojlantirish ta'limini insonparvarlashtirishga, shaxs va ta'lim uyg'unligini ta'minlashga katta ahamiyat berildi. O'qitishni faqat shaxsning bilish sohasini rivojlantirishga qaratilgan tamoyillar asosida olib borish zamonaviy talablarga mutlaqo to'g'ri kelmasligi aniq bo'ldi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv BBTO'ning intellektual, kasbiy va shaxsiy xususiyatlarni hisobga olgan holda professional kompetentligini rivojlantirishligini anglatadi.

Zamonaviy pedagogikada shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga bo'lgan talabning bir qator obyektiv sabablari mavjudligini ta'kidlamoqchimiz:

jamiyatning tez sur'atlarda rivojlanishi keng qamrovli kasbiy vazifalarni mustaqil hal qila oladigan, ijodiy izlanish qobiliyatiga ega, o'zini doimiy ravishda takomillashtirishga intiladigan mutaxassisni tayyorlashga bo'lgan talab [43; 19-b.];

an'anaviy ta'lim jarayonlari o'zining kamharakatligi, inertligi tufayli kompetentli mutaxassislarni tayyorlashga imkon bermaydi;

muayyan vazifalarni bajarishda mutaxassislarning kasbiy malakasining asosini tashkil etuvchi shaxsiy va ijtimoiy fazilatlarini hisobga olish zarurati;

zamonaviy oliy o'quv yurtlarida talabalar va professor-o'qituvchilar o'rtasidagi munosabatlarni iliqlashtirish,

insoniylashtirish asosida talaba shaxsiyati, uning qiziqishlari va qobiliyatlariga qarab o'qitish zarurati;

qat'iy kasbiy takomillashtirishdan voz kechib, mutaxassislarning shaxsiy salohiyatini kasbiy rivojlantirishga o'tkazish ehtiyoji [140; 32 - b.].

BBTO' kasbiy kompetentligini rivojlantirish pedagogik jarayon bo'lib, uning talablari va imkoniyatlari uyg'unligiga asoslanadi, bu uning subyektivlik, muloqot, erkinlik, o'z-o'zini anglash va o'zini namoyon qilish kabi asosiy belgilarida namoyon bo'ladi. Kasbiy faoliyatda to'liq o'z-o'zini anglash - rivojlangan kasbiy kompetentlikning o'ziga xos xususiyatidir. Demak, o'qituvchi shaxsini subyekt sifatida rivojlantirish muammosini hal etish pedagogik faoliyatning nazariy asoslarini bilishga bog'liq. Shu bilan birga, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy malakasini rivojlantirish uning asosiy psixologik-pedagogik fazilatlariga e'tibor qaratishiga bog'liq bo'lib, kasbiy mahoratining asosini tashkil etuvchi kasbiy kompetentligi bilan uzviy aloqadorligi mavjud.

Boshlang'ich ta'limda o'qituvchilik kasbining mazmun-mohiyati o'zgarmasada, uning mazmuni, mehnat sharoiti, miqdoriy va sifat tarkibi o'zgaradi, shuning uchun professor-o'qituvchilar kasbiy ta'lim tizimiga ta'sir ko'rsatadigan, kasbiy ta'limning raqobatbardoshligini ta'minlashda shuni hisobga oladilar.

Ta'limda shaxsga yo'naltirilgan metodlarni qo'llash uchun ma'lum shart-sharoitlar ta'minlanadi. V.V.Serikov ilmiy ishlarida ular haqida fikr yuritir ekan, boshlang'ich ta'limning dolzarb muammolarini ilmiy dasturlarda aks ettirishni tavsiya qiladi. O'quv faoliyatida BBTO' his-tuyg'ulari va fikrlarning uyg'unligiga erishish lozimligini ta'kidlaydi. U o'quvchi bilan ishonch munosabatlarini o'rnatish, tarbiyaviy fikr-mulohazalarni tinglash, ularni to'g'ri qabul qilish, tushunish, kerak bo'lsa, tuzatish zarurligini ta'kidlaydi. V.V.Serikov o'quv materiallarini va faoliyat vositalarini asoslantirilgan rozilik bilan erkin tanlash imkoniyatiga alohida e'tibor qaratadi va o'quvchining shaxsiy rivojlanishi uchun o'zining ichki imkoniyatlarini aniqlash va ko'rsatish istagini ta'kidlaydi [96; 18 - b.].

Ma'lumki, inson kapitali ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, mahsulot sifatini yaxshilash maqsadida yanada samaraliroq

texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etishning eng muhim omilidir. Ilmiy-texnikaviy taraqqiyot natijalari asosida yuqori texnologiyalarni ishlab chiqish va qo'llash darajasi "turli mamlakatlarda nafaqat ularning moddiy resurslar darajasi bilan, balki ko'proq darajada jamiyatning yangi bilimlarga ega bo'lishi, uni qayta ishlash va qo'llash darajasi bilan ham belgilanadi. Bu, o'z navbatida, ta'limning rivojlanish darajasi bilan chambarchas bog'liqdir" [48; 9 - b.].

Bizning fikrimizcha, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim mazmuni uchun ijodiy va innovatsion shart-sharoitlarni yaratish, talabani ilmiy va kasbiy saviyasini doimiy ravishda oshirishni rag'batlantirish, mustaqil ta'lim olish qobiliyatini oshirish zarur, bu esa talabalarning harakatchanligi va raqobatbardoshligini oshiradi hamda bo'lajak mutaxassis kasbiy kompetentligini ta'minlanishiga olib keladi.

Zamonaviy rasmiy ta'limda asosiy yondashuvlar mavjud bo'lib, bular an'anaviy va shaxsga yo'naltirilgan ta'limdir. Har bir yondashuv pedagogik nuqtai nazar va o'qituvchi faoliyati tamoyillariga asoslanadigan "o'qituvchi-shogird" tizimining alohida munosabati bilan tavsiflanadi. Aytish kerakki, ta'lim muassasasida ta'lim va tarbiyaga yondashuv turlicha bo'lib, o'qituvchi va o'quvchilar, ma'muriyat va o'qituvchi, o'qituvchi va ota-onalar, direktor va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlarda namoyon bo'ladi, ya'ni "yondashuv" ierarxik universal tushunchadir.

An'anaviy yondashuv o'qituvchilarning avtoritar ustunlik pozitsiyasiga asoslanadi, reproduktiv o'qitish usullaridan foydalanish va o'qituvchilar tomonidan talabalarning faoliyatini qat'iy nazorat qilish bilan birlashtiriladi. Ta'lim mazmunida an'anaviy mehnat qilayotgan o'qituvchilar, asosan, o'zlashtirilishi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni ko'radi. O'qituvchining o'zi doimiy ravishda ma'muriyatning qattiq nazoratida bo'ladi, bu esa o'qituvchining dars mavzusini tanlashda yoki subyektiv yoki obyektiv sharoitga qarab o'zgartirishda ijodiy faolligi va mustaqilligini pasaytiradi. To'satdan tekshirish tahdidi ostida o'qituvchilar darslarni qayta-qayta sinovdan o'tgan, "ishonchli" rejalar bo'yicha o'tkazishni, ishning yangi usullari va shakllarini kiritmaslikni, talabalar bilan faqat dars mavzusi doirasida, uning chegaralarini buzmasdan muloqot qilishni afzal ko'radilar. Ijodiy nuqtayi nazardan "dangasa" o'qituvchi talabani ijodkorligi va ish

samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, buning natijasida u zerikib qoladi, mustaqil fikrlash va harakat qilish imkoniyati cheklanadi.

Bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga qaratilgan an'anaviy yondashuvdan farqli o'laroq, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'zini anglash va faol pozitsiyani egallashga qodir erkin ijodiy shaxsni shakllantirishga qaratiladi. O'qituvchi demokratik yetakchilik uslubidan foydalanadi va ta'lim mazmunini bilim va malakalar yig'indisi sifatida emas, balki o'quvchining intellektual, hissiy-psixologik rivojlanishining manbai sifatida ko'radi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv tufayli o'qituvchi o'quvchini darsda g'ayrioddiy savollar va muammolar bilan jalb qilishga va har bir talaba o'zining eng yaxshi tomonlarini ko'rsatishi mumkin bo'lgan standart darsdan tadqiqot darsini yaratishga harakat qiladi. O'qituvchi o'z mavzusini talabaga yuklamaydi, ular bilan birgalikda o'z fanini bilishga yetaklaydi. Ta'lim muassasasida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida yaratilgan erkin ijod muhitida o'qituvchilar o'quv materialiga o'tishlari yoki o'quvchining ehtiyojlariga qarab mavzuni chuqur o'rganishlari mumkin. Talabalarning muhim ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali integratsiyalashgan ta'lim shakllaridan foydalanib, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida talabani ijodiy, zamonaviy va kreativ bilim olishiga xizmat qiluvchi o'qitish usullarining innovatsion shakllari joriy etilmoqda. Kichik art-tadqiqot, evristik tuzilma, muammoli taqdimot kabi yangi zamonaviy usullar guruh va juftlik, individual va frontal formatda ishlatiladi. Bunday yondashuv bilan nazorat va baholash vazifalari o'qituvchining mutlaq vakolatiga kiritilmaydi, balki o'z-o'zini tekshirish va o'zaro nazorat qilish usullari to'g'ri joriy qilinadi va talabalar o'z-o'zini baholash huquqiga ega bo'ladilar. Natijada, talabani o'quv dialogiga faol qo'shilishi tufayli intensiv shaxsiy rivojlanish mavjud.

Biz an'anaviy va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni to'rtta tamoyilga muvofiq taqqosladik (1.1.1-jadval):

1.1.1-jadval

An'anaviy va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarning qiyosiy tahlili

	An'anaviyda	Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvda
Ta'lim jarayonida pedagogik hamkorlikni tashkil etish	O'qitish og'zaki usullar va rasmlar yordamida tayyor bilimlarni bevosita uzatishni o'z ichiga oladi	O'qitish amaliy xarakterda bo'lib, ijodiy o'quv vazifalarni yechish jarayonida mustaqil «kashf»lar tomon yetaklaydi
	O'rganish juda zerikarli va mashaqqatli bo'lib, talabaning qobiliyatidan tashqarida bo'ladi	Bilimlarni egallash shaxsiy rivojlanishda muvaffaqiyat hissi va o'z-o'zini kashf qilishda quvonchni yaratadi
	O'qituvchi o'rganishga va ta'sirga qarshilikni yengishga majbur qiladi	O'qituvchi - talabaning pozitsiyasini hurmat qiladigan va unga xato qilish va o'z fikrini bildirish huquqini beradigan xodim va yordamchidir
	O'qituvchi "fan o'qituvchisi" bo'lib, u tayyorlangan mavzu bilan keladi va o'quvchilarning talab va xohishlaridan qat'i nazar, materialning o'zlashtirilishini ta'minlashi kerak	O'qituvchi o'quvchilarning rivojlanishi va kasbiy tayyorgarligini ta'minlaydi, ko'zlangan maqsadga olib keladigan ijodiy vaziyatlarni yaratadi
	Talabalar ishini faqat o'qituvchilar tomonidan baholash,	Barcha talabalar o'z-o'zini baholashda ishtirok etib, "BAHOLANISH" stressidan

	bu yerda faqat oz sonli talabalar baholanadi	qochish orqali ushbu ko'nikmani rivojlantiradilar
Dasturga muvofiqligi	O'qituvchi qat'iy dasturga bog'liq, ma'muriyatning qattiq nazorati ostida, fanni o'rganish uchun ajratilgan vaqtni o'zgartirishga xavf tug'dirmaydi va fanlarni o'tkazish tartibini, tashabbuskorlik va ijodkorlikni ko'rsatmaydi ("tashabbus jazolanadi")	O'qituvchi dasturga rioya qilishga majbur, lekin unga qattiq bog'lanmagan. U o'quv vaziyati va talabalarning ehtiyojlariga qarab o'qish vaqtini boshqarish huquqiga ega, shuning uchun dasturga o'zgartirishlar kiritish mumkin, darslarni rivojlantirishga ijodiy yondashuv rivojlanadi
	Rasmiy ish sharoitida darsning asosiy maqsadi materialni takrorlash uchun vaqt topish bo'lsa, o'quvchi sekinlashadi, tashabbus ko'rsatmaydi, o'quvchilarning faolligi bostiriladi	Ijodiy munosabat bilan o'qituvchi fikrlashni talab qiladigan vazifalarni qo'yadi, o'quvchilarning umumiy va aqliy rivojlanishiga erishadi. O'quvchi o'ychan, mehnatsevar va faol bo'ladi
O'quv jarayonini tashkil etish	Bolalarning "kuchli" va "zaif"ga bo'linishi mavjud bo'lib, buning natijasida yomon o'quvchilar o'rganishni "chetdan oshib ketishadi"	Barcha talabalarni qobiliyatli deb tan olish, lekin shu bilan birga, ular uchun vazifalar va ishlarni tanlashda individual va differentsial yondashuv amalga oshiriladi
	O'ylay olmaydigan va qo'yilgan muammoni tushunmaydigan	Fikrlash va muammolarni qanday hal qilishni o'rganish

	talabalarga salbiy munosabat	
	Frontal va individual ta'limning afzalliklari, ta'limda o'quvchilar o'rtasidagi muloqotning cheklovlari	Kichik ish guruhlarini tashkil etish, mehnatni jamoaviy muhokama qilish, talabalarni jamoaviy intellektual va amaliy ijodga jalb qilish
	An'anaviy og'zaki va vizual takrorlash usullarining ustunligi, ijodiy izlanishlar va yangi o'qitish usullarining etishmasligi	Innovatsion o'qitish usullarini izlashda amaliy, samarali, o'yin, proyektiv va modellashirish vositalaridan keng foydalanish
Faoliyatni boshqarish va baholash	Talabalarga faoliyatni tahlil qilish ta'qiqlanadi, o'qituvchi barcha diagnostic funksiyalarni o'z zimmasiga qoldiradi	O'qituvchi bilan birgalikda talabalar ish natijalarini o'rganish va baholash imkoniyatiga ega
	Talabalar ishi va uning natijasini tahlil qilish, sabab-oqibatlar izohlashga o'rgatilmaydi.	Talabalar doimiy ravishda darslarni tahlil qilishda ishtirok etadilar, ular o'z ishlarini va ta'limdoshlarining ishini baholashni o'rganadilar
	O'quv jarayonini boshqarish avtoritar pozitsiyalardan amalga oshiriladi	Hamkorlik va demokratik hamkorlik muhiti yaratilmoqda

Ushbu qiyosiy tahlil ShYY afzalliklarga egaligini ko'rsatib turibdi.

V.V.Serikov konsepsiyasiga ko'ra, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqotning asosiy tamoyillari majmui sifatida tushuniladi va ta'limda o'quvchilarning

shaxsiy fazilatlarini, shaxsiy erkinligini va individualligini shakllantirishga qaratilgan ta'lim dasturini yaratadi [95;19-20-b.].

I.S.Yakimanskaya o'z ilmiy izlanishlarida ta'lim falsafasini yaqqol aks ettiruvchi tamoyillarni quyidagicha ifodalagan:

1. Har bir bola tug'ilganidanoq noyobdir.

2. Ta'lim oluvchi mashg'ulot natijasida muayan shaxsga aylanmaydi, u apriori shaxsdir.

3. Ta'lim muassasasi bolaning qobiliyatini rivojlantirish vazifasini bajarishi uchun o'qituvchi shaxsini rivojlantiradigan sharoit yaratishi kerak.

4. Ta'lim muassasasi va o'qituvchi har bir o'quvchiga individual yondashishni izlashi kerak [149; 13-14-b.].

Biz yuqorida qayd etilgan fikrlarni tahlil qilib, ta'lim tizimining asosiy xususiyatlaridan, shaxsning kasbiy faoliyat asosini tashkil etuvchi shaxsiy munosabatlaridan kelib chiqib, ta'lim jarayonining tamoyillarini belgilab oldik:

individual ehtiyoj va qobiliyatlarni muvofiqlashtirishga ustuvor ahamiyat berish;

professional nuqtai nazarning aniqligi va ravshanligi;

mobil moslashuvchanlik;

ta'lim texnologiyalari va malaka oshirish qonuniyatlarining aloqadorligi;

individual va jamoaviy faoliyatning muvozanati;

talabaning shaxsiy tajribasi o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi belgilash va rivojlanish ehtiyojlariga maksimal darajada javob berishi.

Shuni ta'kidlashni istardikki, kasbiy rivojlanish jarayonining tezligi talabalarining ta'lim faoliyati va kelajakdagi kasbiy amaliyoti o'rtasidagi uzviy bog'liqlik xususiyatlariga bog'liq. Ushbu muvofiqlik HHO' shaxsidagi tarkibiy qismlarining samarali o'zgarishi hamda progressiv rivojlanishiga olib keladi. O'zini kompetentli mutaxassis sifatida yaratish vazifasini zimmasiga olgan talaba o'z kasbiy rivojlanishi uchun mas'uliyatni his eta boshlaydi.

Bo'lajak mutaxassis qanday rivojlanishi o'zining qaroriga muvofiq o'quv jarayoni tuzilmasini qurish bilan bog'liqdir. Shuning uchun biz shaxsga yo'naltirilgan ta'limning markaziy jarayoni o'z-o'zini bilish va faol ichki holat ekanligini ta'kidlamoqchimiz. Har bir

shaxs o'z ehtiyojlari, qiziqishlari, intilishlari, qadriyatlari va ziddiyatlari asosida individual ishlab chiqilgan usullardan foydalangan holda o'z faoliyat xaritasini tuzadi va unga muvofiq o'zini mustaqil ravishda mutaxassis sifatida yaratadi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv doirasida bo'lajak mutaxassis o'z ta'limini uning ehtiyojlariga mos keladimi yoki yo'qmi, deb baholay boshlaydi. Talabani ichki baholashi o'z nuqtai nazar bilan hayot kelishuvi sifatida namoyon bo'ladi. Talaba o'z-o'zini tarbiyalashi, o'zini o'zi boshqarishi va ijtimoiy-iqtisodiy o'zini-o'zi ta'minlashi uning o'z taqdirini belgilash mas'uliyatini o'z zimmasiga olganligini hamda hayotiy javobgarlik oshganligini bildiradi. Mas'uliyatni sezgan mutaxassis kelajak oldida ham javobgar ekanligini anglay boshlaydi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv nazariyasini qo'llash jarayonini o'rganar ekan, A.A.Irincheev shaxsiy - irodaviy fazilatlarini shakllantirish zarur psixologik-pedagogik omil, kasbiy takomillashtirish - kasbiy ta'limda muvaffaqiyat qozonish garovidir, degan xulosaga keldi. [43; 23 - b.].

TVCHDPI tomonidan 2021 yilda ishlab chiqilgan "Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi bakalavriat ta'lim yo'nalishining malaka talablari"da kasbiy kompetensiyalar quyidagicha belgilab berilgan:

- ta'lim mazmunini belgilovchi tamoyillar va mezonlarga rioya etish, o'quv materiallarini tanlash va tizimlashtirishga doir zamonaviy yondashuvlarni hisobga olish, o'quv materiallarini modellashtirish;

- yaxlit pedagogik jarayonining umumiy qonun, qonuniyat va tamoyillariga amal qilish, ta'lim-tarbiya jarayonida gnoseologik, tashkiliy, psixologik, didaktik, sotsiologik va kibernetik qonuniyatlarning uyg'unligiga erishish;

- ta'lim-tarbiya jarayoni tarkibiy qismlari (maqsad, natija, mazmun, shakl, metod va vosita)ning o'zaro aloqadorligi va umumiylikini hisobga olish;

- ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning asosiy va yordamchi shakllaridan unumli foydalanish;

- bo'sh vaqtni samarali tashkil etish va o'tkazish;

- ta'lim-tarbiyaning hilma-xil metodlarini, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni oqilona tanlay olish, ijodiy yondashuv

asosida metod va texnologiyalarning milliy mentalitetga mosligini ta'minlash qobiliyatlariga ega bo'lishi kerak.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining Kompetentlik standarti doirasida kompetensiyalarni rivojlantirish yo'nalishlarini o'rganib chiqdik va ularni quyidagicha ajratdik [108; 189-b.] (1.1.2-jadval):

1.1.2-jadval

**Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi
Kompetentlik standarti ramkasi**

Sohalar						
Ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarish				Kasbiy rivojlanish va hamkorlik		
Amaliy pedagogik faoliyati bo'yicha kompetensiyalar sohasi						
O'quv jarayonini rejalashtirish	Progressiv o'qitish jarayonini ta'minlash	Qaytar aloqa	Tarbiyaviy faoliyatda boshqaruvchanlik	Xafvsiz ta'lim muhiti yaratish	O'z ustida ishlash va kasbiy rivojlanish	Hamkorlik
Amaliy pedagogik faoliyati bo'yicha kompetensiyalar Standarti						
Muqobil dasturlar tuzadi	O'quvchi imkoniyatini to'g'ri baholaydi	Xalqaro baxola standarti	KMYoO' xususiyatlarini biladi	O'zaro hurmat	Tizimli ravishda malakalarini sinab boradi	Ota-onalarni jalb qiladi

O'quv rejasini o'quvchilarning ehtiyoji va qiziqishlariga muvofiqlashtiradi	Dars mavzusi, diagramma, ko'rgazma, maliy va tarqatma materiallardan foydalanadi	Ta'lim natijalarini diagnostika qilish uchun turli usullar va vositalardan foydalanadi	tarbiya ishlarining zamona viy, shu jumladan interfaol shakllari va usullari amalga oshiradi	Har bir o'quvchi o'rganish va ta'lim hayotida ishtirok etish uchun teng imkoniyat yaratadi	Doimiy ravishda fanga oid adabiyotlar bilan tanishadi va yangi bilimlarni amaliyotda qo'llaydi	Ota-onalarni maktab va ta'limni birgalikda boshqarishga jalb qiladi.
Dars natijasini kafolatlaydi	Optimal usullarni tanlaydi	Nazorat Testlarini ishlab chiqadi	Tarbiya viy maqsadni aniqlashtiradi	Har bir o'quvchi qobiliyatiga mos vazifa belgilaydi	Yangi metodikalarni o'rganadi	Metod kengashi
Darsdan tashqari faoliyat olib boradi	Turli tadbirlar olib boradi	Vazifalar to'g'ri taqsimlanishini tahlil qiladi	O'quvchi ning bo'sh vaqtini unumdorligini ta'minlaydi	Yo'l xavfsizligi qoidasi	Maktabd an tashqari ta'lim muassasalari Xaritasini tuzadi	MTTM bilan hamkorlik
Kasbga yo'naltiradi	uchrashuvlar	Baennoma tuzadi	mehnatsevarlik	Qadr-qimmat	Kasbnoma tuzadi	Tashkilotlar bilan

uyushtiradi	hamkorlik
Professional qobiliyat	akademik texnologik didaktik tashkilotchilik refleksiv prognostik kommunikativ
Professional bilimlar	pedagogik psixologik fanga oid metodologik umummadaniy
Ijtimoiy sifatlar	adolat sabr-toqat hamdardlik hazil-tuyg'usi o'ziga g'amho'rlik insonparvarlik milliy g'oya madaniyat pedagogik nazokat ma'naviyat tarixiy meros
Qadriyatlar	

ShYYga asoslangan ta'lim – ta'lim maqsadlari va mazmunini o'zlashtirish va nazorat qilish bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga oladi hamda bir yoki bir nechta kompetensiyani yoki biror murakkab kompetensiyaning bir qismini shakllantirishni ta'minlaydi.

Bizning firimizcha, ShYYga asoslangan KK tuzilmasiga quyidagilar kiradi:

ta'lim maqsadlarining obyektiv mezonlari va ko'rsatkichlari, ularga erishishning persektiv, progressiv, refleksiv bosqichlari;

kompetentlik qismini shakllantirishini ta'minlovchi ta'lim mazmuni;

ta'limning maqsad va mazmuniga mos keladigan shaxsga yo'naltirilgan uslublarni tanlash orqali ta'lim mazmunini ishlab chiqishda uslubiy tayyorgarlik;

ta'limni o'zlashtirish vositalari, metodlari va nazorat usullari.

ShYY ta'lim tizimining moslashuvchanligi va variativligi, ayniqsa, hozirgi davrda dolzarb bo'lmoqda, chunki globallashuv sharoitida ishchi o'rinlarning doimiy sifatli va miqdoriy o'zgarishlari kuzatilib turiladi. KKni rivojlantirish tizimining mohiyati – talabalarning birin-ketin kompetensiyalarni o'zlashtirishidan iboratdir. Bu holatda ta'lim oluvchi unga taqdim etilgan dastur bilan mustaqil ravishda ishlashi mumkin. Bo'lajak mutaxassis aniq maqsadni, axborot-texnologik bazani va ta'lim maqsadiga erishish qadam va vositalarining tavsifini belgilaydi.

ShYY doirasida ta'lim imkoniyatlarini amaliyotga tatbiq etish va ulardan samarali foydalanish tufayli bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini muvaffaqiyatli rivojlantirish va zamonaviy jamiyat oldiga qo'ygan maqsadlarga muvofiq zamonaviy raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash uchun optimal shart-sharoit yaratiladi.

§ 1.2. Kasbiy kompetentlik tushunchasining ilmiy-pedagogik asoslari

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta'lim muassasalarida kompetentli ilmiy pedagogik kadrlar zahirasini yaratish"² vazifasi belgilandi. Ushbu vazifani bajarish uchun kompetentli pedagogning shakllanish va rivojlanish jarayoniga alohida e'tibor qaratish muhimligi kelib chiqadi.

2017-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekistonda ta'limni modernizatsiya qilish jarayonida o'qituvchining vazifasi mustaqil ravishda mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga qodir bo'lgan va o'zlarini bozor iqtisodiyoti sharoitida amalga oshirishga tayyor

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – T.: 2017 y., 6-son, 70-modda.

zamonaviy, bilimli, axloqiy, tashabbuskor shaxslarni tayyorlashdan iborat edi.

Bugungi kunda tegishli kompetensiyalarning rivojlanishini ta'minlay oladigan, birlamchi ko'nikma – mustaqil bilim olish, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradigan, kelajakda mamlakatning innovatsion rivojlanishiga hissa qo'shadigan o'quvchilarni tarbiyalaydigan zamonaviy o'qituvchi; va uni tayyorlaydigan ta'limning mutlaqo boshqa turi - kasbiy kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni zarur. Shuni ta'kidlash kerakki, o'qituvchi ishining umumlashtirilgan tavsifi uchun bugungi kungacha "kasbiy mahorat", "mahorat", "malaka", "kasbiy qobiliyat" kabi so'zlardan foydalanilgan. Kasbiy kompetentlik tushunchasini kelajakdagi kasbiy talablar asosida bo'lajak o'qituvchining shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy sifatlarining uyg'unligini ifodalash uchun qo'llash maqsadga muvofiqdir. OTMda rivojlantirilgan kasbiy kompetentligi asosida mutaxassis samarali uzluksiz amaliy pedagogik faoliyatini qo'rquvsiz boshlaydi. Demak, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi oliy kasbiy tahsil olish davrida shakllanishi va kasbiy kamolotiga jiddiy e'tibor qaratish lozim. Bunda boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentlik tarkibini aniqlab olish alohida ahamiyatga ega, chunki buyurtmachi tomonidan hozirgi innovatsion o'zgarishlar bilan ajralib turgan so'nggi o'n yillikda ta'lim maydoni arxitekturasining, uning barcha subyektlari munosabatlari tizimining murakkablashuvi boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi oldiga prinsipial jihatdan yangi vazifalarni qo'yadi.

Pedagogik faoliyatning professional standart modeli BBTQ'ga strategik maqsadlarga muvaffaqiyatli erishish va ta'lim tashkilotining asosiy vazifalarini hal qilish imkonini beradigan kompetensiyalar to'plamini o'z ichiga oladi, kompetensiya esa kasbiy faoliyatni tashkil etishda bilim, ko'nikma, qobiliyat va shaxsiy fazilatlarining tizimli ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Kasbiy kompetentlik deganda umumiy, asosiy va maxsus kompetensiyalar majmui tushuniladi. Asosiy kasbiy kompetensiyalar fuqarolik-demokratik jamiyatda shaxsiy xatti-harakatlarning ijtimoiy va huquqiy normalaridan foydalanish asosida kasbiy muammolarni

hal qilishning axborot, kommunikativ va kreativ qobiliyatlarida namoyon bo'ladi.

Maxsus, umumiy va asosiy kompetensiyalarni fan sohasida qo'llashga kasbiy faoliyatning o'ziga xos yo'nalishi sifatida qarash mumkin.

Kasbiy kompetentlik masalasi alohida ahamiyatga ega, chunki ta'lim tizimi hozirgi vaqtda sezilarli innovatsion o'zgarishlar bilan ajralib turadi. Hozirgi sharoitda boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi uchun u har qanday o'zgarishlarga tayyor bo'lishi, tez va samarali moslasha olishi, o'z bilim va ko'nikmalarini tadrijiy va muntazam ravishda oshirib borishi, kasbiy mahoratini oshirishi, o'zini takomillashtirishi, noaniqliklarga toqat qilishi, xavf-xatarga tayyor bo'lishi, ya'ni, kompetentli bo'lishi kerak. Kasbiy kompetentlik o'zgaruvchan pedagogik muhitga moslashish qobiliyati bilan bog'liq bo'lib, ijodiy individuallikga tayanadi.

Oliy kasbiy ta'limining zamonaviy tizimi erkin fikrlash, uzoqni ko'ra bilish, o'z-o'ziga ishonish va bilimni oshirish, ishga muvaffaqiyatli kirishish, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, o'z mehnati natijalarini bashorat qilish, har tomonlama yetuk mutaxassis tayyorlash bilan bog'liq. Shuning uchun ham bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentlik tavsifini o'rganish jarayonida motivatsion, hissiy-irodaviy va refleksiv munosabatlarni aniqlash muhim ahamiyatga ega. Tavsifnoma quyidagi vazifalarni bajaradi, deb hisoblaymiz:

- kasbiy kompetensiya mezonlarini mukammal bilish;
- BBT O' kasbiy rivojlanish darajasini aniqlash;
- aniqlashtirilgan kompetensiyalar doirasida ilmiy asoslangan harakatlarni bajarish;
- professional refleksiyaga asoslangan korrekktiv harakatlarni belgilash.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining faoliyati inson shaxsini shakllantirishga qaratilgandir. O'qituvchining barkamol insonni tarbiyalashi, unda milliy va umuminsoniy fazilatlarini tarkib toptirish vazifasi eng olijanob, yuksak va shu bilan birga eng murakkab vazifadir. Pedagogik-psixologik bilimlar tizimini to'liq o'zlashtirgan bo'lajak o'qituvchi har bir boshlang'ich sinf o'quvchisining o'ziga xos fe'l-atvori, xulq-atvori xususiyatlari borligini biladiki, u ularni

hamalol hisobga oladi va o'z kasbiy faoliyatida foydalana oladi. Bunda o'qituvchi odamlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning murakkabligiga mos keladigan maxsus usullardan foydalanadi. Pedagogik faoliyatga tayyorgarlik ko'rayotgan yoshlar uning ana shunday xususiyatlarini bilishlari lozim.

Kompetentli pedagog - u kim? Uning shakllanish va rivojlanish jarayoni qanday kechadi kabi savollarning tug'ilishi tabiiy. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini zamonaviy nuqtayi nazardan dasturlovchiga o'xshatish mumkin. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining ijtimoiy buyurtma ijrochisi sifatidagi faoliyati nafaqat davlat tomonidan tasdiqlangan standart talablarni joriy etish va ularni amalga oshirish faoliyatiga tenglashtirilibgina qolmay, balki o'z kelayotgan avlodni jamiyat ehtiyojlariga moslashtiruvchi shaxs sifatida ham tavsiflanadi. Yuqori texnologiyalar rivojlanayotgan, ijodiy rang baranglik ortib borayotgan davrda kompetensiyalarga ega kichik maktab yoshidagi o'quvchini tayyorlash maqsadini faqat kompetentli o'qituvchi amalga oshira oladi.

Har qanday mutaxassis ham "kompetentlik" nimani anglatishini va u "kompetensiya" dan nimasi bilan farq qilishini bilavermaydi. Aslida, ikkala atama o'xshashdir. Birinchisi, bilimlarning umumiyliigi va ularning odamlarga nisbatan qo'yiladigan talab sifatida mavjudligini anglatrsa, ikkinchisi - bu kompetensiyalarni ish jarayonida ishlatish qobiliyatini anglatadi.

Shuni e'tiborga olish kerakki, rus metodik adabiyotlarida kompetensiya va kompetentlik atamalarining farqlanishi tarjima yoki rus tili so'z yasallshining o'ziga xos xususiyatlari natijasida paydo bo'lmagan. Ingliz tilida ham turli xil suffikslarga ega bo'lgan ikkita atama mavjud: "competence" va "competency" hamda shunga monand ushbu atamalarining ma'nolari to'g'risida turli xil qarashlar ko'zga tashlanadi. Nemis tilida "Kompetenz" atamasigina mavjud, shuning uchun kompetensiya va kompetentlik atamalari o'zaro farqlanmaydi. Xorijiy metodik adabiyotlarda ushbu atamalarining o'ziga xosligi yoki farqlanishi to'g'risida yakdil fikr mavjud emas: ba'zi xorijiy tadqiqotchilar ushbu tushunchalarni o'zaro qarama-qarshi qo'yishsa, boshqalari ularni bir-birini to'ldiruvchi deb hisoblashadi. Natijada, ta'riflar bo'yicha aniq biror xulosaga kelish ancha bahshli[82; 6-b.].

hal qilishning axborot, kommunikativ va kreativ qobiliyatlarida namoyon bo'ladi.

Maxsus, umumiy va asosiy kompetensiyalarni fan sohasida qo'llashga kasbiy faoliyatning o'ziga xos yo'nalishi sifatida qarash mumkin.

Kasbiy kompetentlik masalasi alohida ahamiyatga ega, chunki ta'lim tizimi hozirgi vaqtda sezilarli innovatsion o'zgarishlar bilan ajralib turadi. Hozirgi sharoitda boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi uchun u har qanday o'zgarishlarga tayyor bo'lishi, tez va samarali moslasha olishi, o'z bilim va ko'nikmalarini tadrijiy va muntazam ravishda oshirib borishi, kasbiy mahoratini oshirishi, o'zini takomillashtirishi, noaniqliklarga toqat qilishi, xavf-xatarga tayyor bo'lishi, ya'ni, kompetentli bo'lishi kerak. Kasbiy kompetentlik o'zgaruvchan pedagogik muhitga moslashish qobiliyati bilan bog'liq bo'lib, ijodiy individuallikga tayanadi.

Oliy kasbiy ta'limining zamonaviy tizimi erkin fikrlash, uzoqni ko'ra bilish, o'z-o'ziga ishonish va bilimni oshirish, ishga muvaffaqiyatli kirishish, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, o'z mehnati natijalarini bashorat qilish, har tomonlama yetuk mutaxassis tayyorlash bilan bog'liq. Shuning uchun ham bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentlik tavsifini o'rganish jarayonida motivatsion, hissiy-irodaviy va refleksiv munosabatlarni aniqlash muhim ahamiyatga ega. Tavsifnoma quyidagi vazifalarni bajaradi, deb hisoblaymiz:

- kasbiy kompetensiya mezonlarini mukammal bilish;
- BBTO' kasbiy rivojlanish darajasini aniqlash;
- aniqlashtirilgan kompetensiyalar doirasida ilmiy asoslangan harakatlarni bajarish;
- professional refleksiyaga asoslangan korrekativ harakatlarni belgilash.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining faoliyati inson shaxsini shakllantirishga qaratilgandir. O'qituvchining barkamol insonni tarbiyalashi, unda milliy va umuminsoniy fazilatlarini tarkib toptirish vazifasi eng olijanob, yuksak va shu bilan birga eng murakkab vazifadir. Pedagogik-psixologik bilimlar tizimini to'liq o'zlashtirgan bo'lajak o'qituvchi har bir boshlang'ich sinf o'quvchisining o'ziga xos fe'l-atvori, xulq-atvori xususiyatlari borligini biladiki, u ularni

bemalol hisobga oladi va o'z kasbiy faoliyatida foydalana oladi. Bunda o'qituvchi odamlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning murakkabligiga mos keladigan maxsus usullardan foydalanadi. Pedagogik faoliyatga tayyorgarlik ko'rayotgan yoshlar uning ana shunday xususiyatlarini bilishlari lozim.

Kompetentli pedagog - u kim? Uning shakllanish va rivojlanish jarayoni qanday kechadi kabi savollarning tug'ilishi tabiiy. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini zamonaviy nuqtayi nazardan dasturlovchiga o'xshatish mumkin. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining ijtimoiy buyurtma ijrochisi sifatidagi faoliyati nafaqat davlat tomonidan tasdiqlangan standart talablarni joriy etish va ularni amalga oshirish faoliyatiga tenglashtirilibgina qolmay, balki o'zib kelayotgan avlodni jamiyat ehtiyojlariga moslashtiruvchi shaxs sifatida ham tavsiflanadi. Yuqori texnologiyalar rivojlanayotgan, ijodiy rangbaranglik ortib borayotgan davrda kompetensiyalarga ega kichik maktab yoshidagi o'quvchini tayyorlash maqsadini faqat kompetentli o'qituvchi amalga oshira oladi.

Har qanday mutaxassis ham "kompetentlik" nimani anglatishini va u "kompetensiya"dan nimasi bilan farq qilishini bilavermaydi. Aslida, ikkala atama o'xshashdir. Birinchisi, bilimlarning umumiyligi va ularning odamlarga nisbatan qo'yiladigan talab sifatida mavjudligini anglatadi, ikkinchisi - bu kompetensiyalarni ish jarayonida ishlatish qobiliyatini anglatadi.

Shuni e'tiborga olish kerakki, rus metodik adabiyotlarida kompetensiya va kompetentlik atamalarining farqlanishi tarjima yoki rus tili so'z yasashining o'ziga xos xususiyatlari natijasida paydo bo'lmagan. Ingliz tilida ham turli xil suffikslarga ega bo'lgan ikkita atama mavjud: "*competence*" va "*competency*" hamda shunga monand ushbu atamalarining ma'nolari to'g'risida turli xil qarashlar ko'zga tashlanadi. Nemis tilida "*Kompetenz*" atamasigina mavjud, shuning uchun kompetensiya va kompetentlik atamaları o'zaro farqlanmaydi. Xorijiy metodik adabiyotlarda ushbu atamalarining o'ziga xosligi yoki farqlanishi to'g'risida yakdil fikr mavjud emas: ba'zi xorijiy tadqiqotchilar ushbu tushunchalarni o'zaro qarama-qarshi qo'yishsa, boshqalari ularni bir-birini to'ldiruvchi deb hisoblashadi. Natijada, ta'riflar bo'yicha aniq biror xulosaga kelish ancha bahsli[82; 6-b.].

Shu nuqtai nazardan "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchasining mazmun mohiyatini aniqlash muhimdir. Ushbu tushunchalarning shakllanish tarixi bizga kompetensiyaviy yondashuvining metodologik mohiyatini ochishga yordam beradi.

Merriam-Vebster lug'atiga ko'ra, "kompetensiya" atamasiga birinchi murojaatlar 1605 yilga to'g'ri keladi[162]. Shu bilan birga, I.A.Zimnyaya kompetensiya tushunchasi "atere"(yunoncha) - shaxsning o'ziga xos xususiyatiga aylangan shunday darajada rivojlangan va takomillashgan kuch" deb nomlanuvchi inson holatining imkoniyatlarini o'rgangan Aristotel nomi bilan bog'liq deb hisoblaydi [138; 155 - b.]. Kompetensiya tushunchasi XX asr boshlarida kundalik hayotda va adabiyotda keng qo'llanilgan. Masalan, 1907 yildagi "Rus tilida qo'llaniladigan xorijiy so'zlarning to'liq lug'ati"[28; 231-b.] kompetensiyani "ma'lum bir sohadagi muammolarni hal qilish va hodisalarning ma'lum doirasi haqida to'g'ri xulosa chiqarish uchun zarur bo'lgan yetarli darajada xabardorlik" deb ta'riflaydi. 1933-yilda chop etilgan "Chet el so'zlari lug'ati"da "kompetensiya - muassasa yoki shaxsning vakolatlari" sifatida berilgan[163; 235-b.].

2009 - yilda chop etilgan "Rus tili lug'ati"da kompetentlikga voqea- hodisalar, masalalar yechimi to'g'risida xabardor bo'lish, muayyan nufuzga ega bo'lishni o'zida ifoda etish sifatida ta'rif berilgan [115; 34 - b.].

2014 yilda chop etilgan "Pedagogik atamalar lug'ati"da kompetensiya - shaxsda ma'lum bir masala, muammo, hodisa bilan bog'liq bilim, tajriba, malaka va ularni hal qilish qobiliyati tushuniladi [154; 15 - b.].

Ammo ta'lim muhitida "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalari faqat XX asrning 60-70-yillarida keng tarqaldi. Bir qator tadqiqotchilarning fikricha, kompetensiya muammosiga bo'lgan qiziqishlarning yuzaga kelishi "... iqtisodiyot, ta'lim va madaniyatdagi tanglik vaziyatlariga to'g'ri keladi" [49; 49 - b.].

Ba'zi tadqiqotchilar buni 1957 yilda SSSR tomonidan Yerning sun'iy yo'ldoshni uchirish bilan bog'liq deb hisoblashadi. Ushbu hodisa Amerika ta'lim tizimining keskin tanqid qilinishiga va islox etilishiga olib keladi[165]. 1959 yilda R. Uayt o'zining «Motivation reconsidered: The concept of competence»[119; 329 - b.]

(Motivatsiya qayta ko'rib chiqilishi: kompetensiya tushunchasi) asarida birinchi marta kompetensiya tushunchasini shaxsiy mazmun bilan to'ldiradi. 1965 yilda N.Xomskiy lingvistikaga kompetensiya tushunchasini kiritadi. Uning «Sintaksis nazariyasi aspektlari»[127] asarida bayon etilgan g'oyalari asosida o'tgan asrning 70-yillarida Amerikada kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'limga o'tish amalga oshiriladi.

Shunday qilib, 1960 - 1970 yillarda ta'lim tizimiga "kompetensiya" va "kompetentlik" kategoriyalari kiritiladi, bu tushunchalarning mohiyatini anglash va chegaralash uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi.

1984 yilda Jon Ravenning "Zamonaviy jamiyatdagi kompetensiya" asari paydo bo'ladi [85]. Muallif kompetensiyani batafsil ta'rifini beribgina qolmay, balki kompetensiyani mohiyati haqidagi o'z fikrlarini ham bayon qiladi, kompetensiya turlarini ajratadi va ularni tasniflaydi. Kompetensiyani J. Raven ijtimoiy ahamiyatga ega sohadagi hayotiy muvaffaqiyat sifatida talqin qiladi[83; 281 - b.].

Yana shuni ta'kidlashimiz kerakki, ta'lim sohasidagi nufuzli xalqaro ekspertlar tomonidan ta'lim-tarbiya jarayoniga ikki xil kompetensiyalarni uyg'un joriy etish taklifi kiritilgan. Bular: "Hard skills" - (ingliz. "qattiq" malaka) kasbiy kompetensiyalari hamda "Soft skills" - (ingliz. "yumshoq", "moslashuvchan" malaka) universal (umumiy) kompetensiyalar [13; 6-b.].

"Hard skills"[160] - "qattiq" malakaga ega bo'lish uchun muayyan kasb bo'yicha aniq bilim zarur bo'ladi va bu ko'nikmalarning mavjudligi imtihon o'tkazish orqali aniqlanadi.

"Soft skills"[160] - "yumshoq" kompetensiyalar (ijodkorlik, muloqot qobiliyatlari, jamoada ishlash, qat'iyatlilik, tanqidiy fikrlash va boshqalar) ko'pincha shaxsiy sifatlar, fe'llar, qobiliyatlar sifatida talqin qilinadi, chunki ular bevosita shaxsning xarakteri, hayotiy tajribasi, mavqei bilan bog'liqdir.

Kompetensiyalar ta'rifiga bir qancha hududiy yondashuvlar ham mavjud:

An'anaviy Amerika yondashuvi kompetensiyani xulq-atvor xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, asosiy masala qaysi shaxsiy xususiyatlar muvaffaqiyatli harakatlarga (yuqori

ko'rsatkichlarga) olib kelishini aniqlashdir. Bunday holda, kompetensiya "samarali va muvaffaqiyatli (yuqori) harakatda namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan va harakat kontekstiga, tashkiliy va atrof-muhit omillariga, kasbiy faoliyat xususiyatlariga bog'liq bo'lgan asosiy xulq-atvor jihati yoki xususiyati" deb tushuniladi. (Derous, 2000) [16; 18-b.].

Yevropa ta'lim tizimida asosiy e'tibor shaxsiy xususiyatlarga emas, balki faoliyat xususiyatlariga qaratiladi. Tadqiqotchilarni qiziqtiradigan asosiy muammo - belgilangan talablarga javob beradigan, erishilgan natijani hisobga olish uchun bajarilishi kerak bo'lgan faoliyatning asosiy elementlari nimadan iboratligini bilish. Bunday holda, standartlashtirilgan testlar yoki malaka talablariga javob beradigan standartlarni aniqlash muhimdir. "Kompetentlikning standartlardan oshib ketishi muvaffaqiyatni ta'minlaydi" (Parry, 1996).

Yevropa Kengashi tomonidan qabul qilingan quyidagi beshta kompetensiyalar umumiy deb keltiradi:

- siyosiy va ijtimoiy;
- madaniyat;
- yo'zma va og'zaki muloqot;
- axborot;
- o'zini rivojlantirish [125; 38-b.].

Ordon Urshulya o'z tadqiqotida Yevropa integratsiya jarayonlari sharoitida zarur bo'lgan boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalari tizimi uch guruhni o'z ichiga oladi, degan xulosaga keladi:

birlamchi kompetensiyalar - (madaniy, axloqiy va h.k. kompetensiyalar);

asosiy kompetensiyalar (texnik, psixo-pedagogik, pragmatik, axborot-kompyuter, ijodiy, kommunikativ va kooperativ kompetensiyalar);

maxsus kompetensiyalar - boshlang'ich maktab o'qituvchilari uchun qo'shimcha (badiiy, nutq, ritorik, ifodali, musiqiy, texnik, improvizatsiya, sport kompetensiyalari) [167].

Kompetensiya ta'limning berilgan me'yori sifatida qaraladi, kompetentlik - bu muayyan sohada samarali va unumli faoliyat uchun zarur bo'lgan shaxsning sifati [166].

A.A.Irincheev kompetensiyani o'qituvchining kasbiy xulq-atvorining muayyan me'yorlariga, ya'ni mehnat faoliyatini bajariish me'yorlari yig'indisiga rioya qilish qobiliyati deb hisoblaydi va kompetentlik faoliyatning murakkab natijasini, shu jumladan malaka va shaxsiy xususiyatlarni aks ettiradi, deb hisoblaydi [159].

Kompetensiya - ma'lum bir fan sohasida samarali faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim va tajribaning mavjudligi, har qanday sohada har tomonlama bilimga ega bo'lgan va shuning uchun fikri salmoqli, obro'li bo'lgan shaxs malakaviy xarakteristikasidir. Ma'lum bir kompetensiyaga egalik shaxsga o'z faoliyati bo'yicha hukm chiqarish va qaror qabul qilish imkonini beradi [170].

"Kompetentlik" tushunchasi ta'lim sohasiga kirib kelishini tahlil qilar ekanmiz, u psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelganligini aniqladik [171].

Psixologiyada kompetentlik odatda mutaxassisning noodatiy, kutilmagan vaziyatlarda o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan muomala qilishda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishi, ziddiyatli ma'lumotlardan foydalanishi, muntazam ravishda harakat rejasini ishlab chiqishi va unga ega bo'lishi deya ta'riflanadi [172].

O'zbekistonda chet tillarni o'qitishni takomillashtirishga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 10.12.2012 - yildagi PQ-1875-son qaroriga [4] muvofiq, ilk bor kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan DTS ishlab chiqilib, 2013-2014 o'quv yilidan bosqichma bosqich amaliyotga joriy etildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limning davlat ta'lim standartlari" 187-son qarorida kompetensiya tushunchasi mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo'llay olish qobiliyati sifatida ta'riflanadi [7].

O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta maktabning har bir bitiruvchisi tayanch va fanga doir kompetensiyalarni egallashi belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6-apreldagi 187-sonli «Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida»gi qarorida ta'limning uzluksizligi, uzviyligi, o'quvchi shaxsi va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularning yosh xususiyatlariga

mos ravishda quyidagi tayanch kompetensiyalar shakllantirilishi belgilab qo'yilgan:

- kommunikativ kompetensiya;
- axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi;
- o'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi;
- ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi;
- milliy va umummadaniy kompetensiya;
- matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor

bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi [7].

Mazkur kompetensiyalar o'quvchilarda umumta'lim fanlari orqali shakllantiriladi. Shuningdek, har bir umumta'lim fan mazmunidan kelib chiqqan holda o'quvchilarda umumiy kompetensiyalar ham shakllantiriladi.

Ushbu shakllantirilgan kompetensiyalarga asoslanib, bo'lajak mutaxassisning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining 19.10.2021 yildagi 35-2021-son «Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti. Asosiy qoidalar» buyrug'ida kompetensiya va kompetentlik tushunchalari quyidagicha izohlanadi:

kompetensiya – bilim, malaka va shaxsiy sifatlarni ma'lum sohada muvaffaqiyatli faoliyat uchun qo'llay olish;

kompetentlik – shaxsning muayyan ta'lim yo'nalishi yoki mutaxassisligi bo'yicha olgan bilim, malaka va ko'nikmalari hamda shakllangan shaxsiy hislatlarini mehnat faoliyatida muvaffaqiyatli qo'llay olish qobiliyati [9].

Yuqoridagi rasmiy manbalardan olingan fikrlarni ushbu jadvalda birlashtirib ko'rishimiz mumkin(1.2.3-jadval):

1.2.3-jadval

Kompetensiya atamasining xronologik tahlili

(O'zbekiston misolida)

Yillar	Manba	Izoh
T - 2008	Pedagogik atamalar lug'ati, 36 - bet	Kompetensiya – u yoki bu soha bo'yicha bilimdonlik

T - 2012	“Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-1875-son qarori	Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan DTS
T - 2014	Pedagogik atamalar lug'ati	Turli masalalarni yechish salohiyati
T - 2017	187-sonli «Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida»gi VM qarori	Tayanch va fanga oid kompetensiyalar
2021	35-2021-son «Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti. Asosiy qoidalar»	Bkmlarni qo'llay olish qobiliyati

Ushbu jadval tahlili kompetensiya atamasining mazmuni bilimdonlikdan to BKmlarni qo'llay olish qobiliyatigacha o'zgarishini, shuningdek, kompetensiyalar O'zbekiston ta'lim muhitida tasniflanganligi va bosqichli joriy etilganligini ko'rsatmoqda.

M. Ochilov “kompetensiya” tushunchasini quyidagicha ta'riflaydi: “Kompetensiya - bilim, ko'nikma, malaka, qadriyat, boshqa shaxsiy sifatlarni, ijobiy natijalarning faoliyatdagi ko'rinishi”[80; 34 - b.].

S.X.Abdullaevning fikricha, kasbiy kompetentlik shartli ravishda kasbiy, shaxsiy, umuminsoniy, madaniy va maxsus turlarga ajratiladi. [11; 21 - b.].

M. T. Mirsoliyeva pedagogik kadrlarni kasbiy tayyorlash natijasi bo'lgan kompetentlik kasbiy, shaxsiy va maxsus kompetensiyalar majmuidan iborat bo'lib, o'ziga xos murakkab ko'p qirrali tashkiliy tuzilishga ega, degan fikrda. [63; 78 - b.].

O. Musurmonova “Kompetentlik” shaxsiy amaliy faoliyat bilan bog'liq bo'lib, kompetensiya me'yorlarini jamiyat talablar asosida

kreativlikni ish tajribasida namoyon etish mahorati deb baholaydi [73; 44 -b.].

B.Nazarova bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqot kompetentligini ikki yo'nalishda ko'rib chiqadi:
gorizontal - hayot davomida;
vertikalda - mutaxassisning kasbiy ta'limining chuqurligi va xilma-xilligida.

B.Nazarova tomonidan ishlab chiqilgan tadqiqot kompetentligini tarbiyalash strukturaviy modeli quyidagi shaklga ega:

uzluksiz ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchining ta'lim, tarbiya, fan, dunyoqarash va amaliy faoliyatining uzluksizligi;
yuqori nazariy va uslubiy bilim;
o'qituvchi mahorati;
bo'lajak o'qituvchining metodik madaniyati sohasidagi psixologik-pedagogik tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishi;
pedagogik kadrlar tayyorlashda fanlararo aloqalarni amalga oshirishda yangi pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish;

uzluksiz ta'limga bo'lgan talabni yaxshilashda ta'lim-tarbiya va ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning bog'liqligi, uzluksizligi, boshqaruv va o'zini o'zi boshqarish birligi tamoyillarini o'zlashtirish;

tegishli obyektlarni bilish va o'zgartirishning samarali vositasi sifatida tahlil va sintezning birligi va o'zaro bog'liqligi;
barkamol shaxsiy rivojlanish uchun sharoit yaratish[76; 68 - b.].

Kasbiy soha oliy ta'lim maxsuliga asosiy talablarni qo'yadi, mutaxassis kompetensiyalarini belgilaydi. Ta'lim sohasida bilim, ko'nikma va malakalarni kasbiy soha uchun zarur bo'lgan aniq vakolatlarga yangilash zarurati mavjud. Shu bilan birga, "kompetentlik" tushunchasini qo'llash amaliyoti boshlanadi.

O. A. Qo'ysinov kompetent yondashuvning pedagogik shart-sharoitlari mazmuni va didaktik imkoniyatlarini ochib berish asosida bo'lajak o'qituvchilarning bilim motivatsiyasini, ijodiy tafakkurini va kasbiy faolligini oshirish mumkin, degan fikrda. [84; 21 - b.].

D.A.Mustafoeva individual tajribani doimiy ravishda rivojlantirish va takomillashtirishni o'z ichiga olgan kasbiy tajribani

to'plashga olib keladigan pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, kasbiy ta'lim sifatini oshirish borasida izlanishlar olib borgan[70; 29 - b.].

K.A.Abulxanova - Slavskaya kompetentlikni mehnat subyektlarining kundalik faoliyat vazifalarini bajarishga kasbiy tayyorligi va qobiliyati sifatida tavsiflaydi[12; 89 - b.].

Y.G.Tatur fikricha, kompetentlik - bu shaxsning integral xususiyati bo'lib, uning ma'lum bir sohada muvafaqqiyatli faoliyat yuritish uchun o'z imkoniyat(bilim, ko'nikma, tajriba,shaxsiy fazilatlar va b.)larini amalga oshirish istagi va qobiliyati(tayyorligi) [100; 5 - b.].

A.V.Xutorskoy kompetentlikga shaxsning tegishli kompetensiya(vakolat)ga ega bo'lishi, egaligi, shu jumladan unga va faoliyat predmetiga shaxsiy munosabati, deya ta'rif beradi [129; 127 - b.].

O'qituvchilar kompetentligini rivojlantirish bo'yicha fundamental tadqiqotlar **L.M. Mitina** (2004) va uning shogirdlari tomonidan olib borildi. Natijada o'qituvchi shaxsining uchta ajralmas xususiyati aniqlandi: yo'naltirilganlik, kompetentlik va moslashuvchanlik. Bu xususiyatlar pedagogik faoliyatning samaradorligini, shuningdek, uning kasbiy rivojlanishini belgilaydi. L.M.Mitina ta'kidlashicha, kasbiy kompetentlik modeliga kasbiy bilim, pedagogik yo'nalish, pedagogik mahorat, umumiy madaniy rivojlanish, pedagogik bilim (gnostik, konstruktiv, kommunikativ, tashkiliy loyihalash) kiradi [169; 46 - b.].

Amerika tadqiqotchilari **J.Raven, L.Stross, Dj.Morenolar** fikricha, kompetentlik - «shaxsning ixtisosligi bo'yicha aniq faoliyatni bajarishda zarur bo'ladigan qobiliyatlar majmui, malakalarning namoyon bo'lishi, mas'uliyat hissining mo'jassamlashuvi natijasida paydo bo'ladigan tafakkur turi»- deb tavsiflaydilar[87].

R. Uayt kompetentlikni "organizmning atrof-muhit bilan samarali aloqa qilish qobiliyati" deb ataydi.

Ko'pchilik tadqiqotchilarning yakdillik bilan ta'kidlashlaricha, kompetentlik - shaxsning murakkab, yaxlit bir butun, ko'p omilli, ko'p qirrali sifati bo'lib, kasbiy faoliyatga oid bir qancha shaxsiy sifatlarni mujassam etgan integrativ tushuncha.

J.Ravenning "Zamonaviy jamiyatdagi kompetentlik" asarida muallif kompetentlikni batafsil talqin qiladi. D. Ravenning fikriga ko'ra, kompetentlik "juda ko'p tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ularning aksariyati bir-biridan nisbatan mustaqildir ... ba'zi tarkibiy qismlar ko'proq bilim sohasi bilan bog'liq, boshqalari esa hissiy ... bu komponentlar samarali xulq-atvorning tarkibiy qismlari sifatida bir-birlarini o'rnini bosishi mumkin" [86; 253 - b.]. J.Raven "kompetentlikning tarkibiy qismlari» atamasi «odamlarning o'ziga xos muhim maqsadlariga erishishga imkon beradigan xususiyatlarini va qobiliyatlarini ..." anglatadi va "kompetentlik nafaqat qobiliyatlarni, balki, ichki motivatsiyani nazarda tutadi, bu esa qobiliyat tushunchasiga kiritilmagan" [86; 280 - b.].

Quyidagi fazilatlar kompetensiyaning paydo bo'lishiga asos bo'ladi:

1) muayyan fan sohasida moslashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar;

2) shaxsiy amaliy tajriba.

Biroq bilim, ko'nikma va malakalarga asoslanganligi bilan, kompetentlik ularning o'zidagina iborat emas. Kompetentlik shaxsning sifati bo'lib, ularni muayyan vaziyatda, amaliy faoliyatda qo'llay olishga qodirligidir. Kompetentlik muayyan faoliyatni o'zlashtirib borish jarayonida vujudga keladi. Kompetentlik - o'qituvchining noaniq vaziyatda harakat qilish qobiliyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, noaniqlik qanchalik baland bo'lsa, bu qobiliyatning namoyon bo'lishi shunchalik muhim bo'ladi.

N.V.Kuzmina fikricha, kompetentlik "shaxsga xos xususiyati" bo'lib, o'z ichiga 5ta turni oladi:

Maxsus va kasbiy kompetensiyasi.

Uslubiy kompetensiya, talabalarning qobiliyati.

Ijtimoiy-psixologik kompetensiya.

Differentsial psixologik kompetensiya.

Avtopsixologik kompetensiya [51; 54 - b.].

A.K.Markova kasbiy kompetentlikning maxsus, ijtimoiy, shaxsiy va individual turlarini aniqlagan [62; 7 - b.].

A.K.Markova professional kompetentligining quyidagi olti darajasini belgilaydi:

Birinchi daraja - stajyor o'qituvchi: kasbiy amaliyotga kirish, o'z salohiyatini sinash.

Ikkinchi daraja - o'qituvchi: fan amaliyotida ma'lum bo'lgan usullardan foydalangan holda kasb asoslarini o'zlashtirib, ijobiy ko'rsatkichlar va samarali natijaga erishish. Birlamchi e'tibor talabaning rivojlanishiga emas, balki uning bilimiga qaratiladi.

Uchinchi daraja - ustoz: yuqori texnik ko'nikmalarga egalik; barqaror yuqori samaradorlik; optimallik; o'quvchilarning rivojlanishini hisobga olish.

To'rtinchi daraja - o'qituvchi-innovator: noyob individual usullar yoki ta'limning o'ziga xos qo'shma tizimlarini izlash va ulardan foydalanish; ijodiy yondashuv; yangi narsalarni qidirish samaradorligi; talabalarning aqliy rivojlanishiga jiddiy e'tibor berish; individuallik.

Beshinchi daraja - o'qituvchi-tadqiqotchi: boshqa o'qituvchilarning o'ziga xos g'oyalari yoki yangi usullarining ahamiyatini o'rganish va baholash istagi va qobiliyati, samaradorlikni, optimallikni baholash.

Oldinchi daraja - professional o'qituvchi: psixologik o'z-o'zini rivojlantirishga doimiy intilish, oldingi ijobiy darajalarning mavjudligi; o'quvchi uchun barcha qidiruvlarni amalga oshiradigan psixolog; yangisining samaradorligini o'rganuvchi tadqiqotchi; yangi narsalarni sinovchi innovator; zamonaviy ilm-fan yukiga ega bo'lgan usta [62; 7 - b.].

M.Gonchar [37] A.K.Markova tasnifidan foydalanib, o'qituvchi kompetentligini rivojlantirish darajalarini aniqlab ko'rsatadi:

«Fan o'qituvchisi» (o'qituvchi o'quvchilarning individual fazilatlarini rivojlantirmaydi, u fanni o'zlashtirishga e'tibor beradi va buni o'z faoliyatining asosiy maqsadi deb biladi).

"Oqilona konservator" (o'qituvchi o'quvchining individualligini rivojlantirishga qaratilgan, ammo maqsadga erishish uchun u birinchi darajali o'ziga tegishli bo'lmagan vositalardan foydalanadi).

"Tadqiqotchi" (o'qituvchi rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish uchun ongli ravishda etarli vositalardan foydalanadi, lekin har bir barqaror muvaffaqiyatga erishmaydi).

"Professional" (o'qituvchi nafaqat rivojlanish maqsadlarini belgilaydi, balki ularni muvaffaqiyatli amalga oshiradi.

"Superprofessional" (o'qituvchi pedagogikaning rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi) [37; 114 – b.].

I.A.Zimnyaya ilmiy izlanishi natijasida kompetentlik tarkibida 10 ta kompetensiyani qayd etadi, bular sog'liqni saqlash sohasidagi kompetensiya; qadriyat kompetensiyasi; integratsiya kompetensiyasi; fuqarolik kompetensiyasi; o'z-o'zini takomillashtirish kompetensiyasi; ijtimoiy hamkorlik kompetensiyasi; muloqot qilish kompetensiyasi; kognitiv faoliyat kompetensiyasi; faoliyat kompetensiyasi; axborot texnologiyalari kompetensiyasi [139; 81 – b.].

N.E. Kostilyovning ilmiy ishida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibidagi individual-gumanistik yo'nalish; pedagogik tushuncha; pedagogik mahorat; o'qituvchining ijodkorligi namoyon bo'ladi. Ular bir-biriga bog'langan va tizimni tashkil qiladi. Muallif ushbu tizimdan kelib chiqib, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini murakkab individual psixologik tuzilma sifatida belgilab bergan bo'lib, u tajriba, nazariy bilim, amaliy ko'nikma va muhim shaxsiy sifatlar yig'indisiga asoslanadi, ularning pedagogik faoliyatni amalga oshirishga tayyorligini belgilaydi [64; 60 – b.].

B. M. Tleuberdiev, G. A. Risboeva, N. N. Medetbekovalar kompetentlik ma'lum ijtimoiy va kasbiy maqomga ega bo'lgan shaxslarning bilimlari, ko'nikmalari va tajribasining hal qilinishi kerak bo'lgan muammoning haqiqiy darajasiga muvofiqligi mezonini degan xulosaga kelishadi. [102; 50 – b.].

Shunday qilib, nazariy ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining pedagogik kasbiy kompetensiyalari umumiy ta'limning turli yo'nalishlarini chuqur o'rganishga asoslanib, kasbiy mahorat va shaxsiy kasbiy sifatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich ta'lim samaradorligini ta'minlashda kompetentlik asosini tashkil etuvchi o'qituvchining shaxsiy fazilatlar va pedagogik malakalari katta ahamiyatga ega. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi o'quvchilarda har tomonlama tarbiyaviy faoliyatni shakllantirish uchun barcha psixologik-pedagogik vositalardan foydalanishi kerak.

Bunday integratsion o'quv faoliyati davomida shaxsning rivojlanishini boshqarish uchun o'qituvchi kompetentli bo'lishi kerak.

O'z vazifalarini to'g'ri bajarishi uchun pedagog kompetentli bo'lishi, rivojlanish traektoriyasini kasbiy o'sishi tomon yo'naltirishini bilishi kerak. Kompetentlik murakkab mazmunga ega bo'lib, u nafaqat bilimning mavjudligi, balki uni har tomonlama qo'llash qobiliyatini ham talab qiladi hamda baholash va nazorat qilish jarayonida aniqlanadi.

Kasbiy pedagogik kompetentlik ta'lim jarayonini rivojlantirish, ta'lim muassasasining o'zgaruvchan sharoitlariga moslashish, innovatsion ta'lim faoliyatining samarali kechishiga jiddiy ta'sir etuvchi omildir.

BTO' shaxsining kasbiy rivojlanishi yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda "kompetentlik" intellektual, motivatsion, kommunikativ, ijodiy, pertseptiv va hissiy-ixtiyoriy kompetensiyalar to'plami sifatida belgilanadi.

BBTO'ning kasbiy kompetentlik darajasi quyidagi omillarga bog'liq:

- 1) individual xususiyatlar;
- 2) ijtimoiy muhit;
- 3) madaniy me'yor;
- 4) rivojlanishning dolzarbligi.

O'qituvchi faoliyatining samaradorligi ma'lum ko'rsatkichlar (deskriptor, indikator) asosida belgilanadigan kasbiy kompetensiyaga bog'liq. Kompetensiyalar, masalan, nimani o'rganish kerakligi va o'qitish usullarini tushunish darajasi, zamonaviy ta'lim texnologiyalari va dasturlash qobiliyati, ta'lim maqsadlarini belgilash va shaxsni rivojlantirish masalalarini hal qilish qobiliyati bilan belgilanadi.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi - bu kasbiy faoliyatni yuqori darajada tashkil etishni ta'minlaydigan shaxsiy xususiyatlar majmuidir, ular insonparvarlik tamoyillari asosida kasbiy bilim, pedagogik mahorat va pedagogik texnikaning tizimli rivojlanishini ta'minlaydi. Bundan kelib chiqqan holda shuni ta'kidlash mumkinki, boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kompetentligi murakkab, ko'p

qirrali integral xususiyatlar majmuasi bo'lib, uning tarkibiga quyidagilar kiradi:

o'qituvchining kasbiy mahoratini tashkil etuvchi maxsus kompetensiya;

o'qituvchi faoliyatini asoslovchi me'yoriy kompetensiya;

o'qituvchining obyekt bilan ishlashin belgilovchi pedagogik-psixologik kompetensiya;

o'qituvchi didaktikasini belgilovchi muallif yondashuvi.

Turli manbalarni tahlil qilish asosida kompetensiya va kompetentlik murakkab, ko'p qismli va fanlararo tushunchalar bo'lib, yagona qiymat ta'rifiga ega bo'lmaganligini ta'kidlamoqchimiz. Fikrimizcha, ular hajmi, turkumi, tarkibi va mantiqiy tuzilmasi, darajalari bo'yicha farqlanib, kompetentli shaxs tavsifi sifatida qaraladi.

Yuqorida keltirilgan fikrlar, olib borilgan tahlillar natijasiga ko'ra, shu kunda o'qituvchidan kompetentlikning asosiy komponentlarini bilish, uni egallash va o'z faoliyatida qo'llay olishni talab etishini nazarda tutib, bugungi kun talablaridan kelib chiqqan holda "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchasiga quyidagicha **mualliflik yondashuvi** asosida ta'rif berdik:

KOMPETENSIYA – bu faoliyat doirasida aniq vazifani bajarish yuzasidan belgilab qo'yilgan standart ko'nikmalar yig'indisi.

KASBIY KOMPETENTLIK - kasbiy faoliyatda yuzaga keladigan muammolarni samarali hal qilish uchun zarur bo'lgan ma'lum kompetensiyalar doirasiasi, o'qituvchi shaxsining malakaviy xususiyatidir (1.2.4-jadval):

1.2.4–jadval

Kompetensiya va kompetentlik qiyosiy tahlil

Muallif	Kompetensiya	Kompetentlik
G.A. Asilova [18]	muayyan sohadagi ish jarayonida shaxsiy fazilatlar va bilim, ko'nikma va malakalardan samarali foydalanish.	muayyan faoliyatni amalga oshirish uchun mavjud yoki yuzaga kelishi mumkin bo'lgan layoqatdir.

K. Risqulova [09]	u yoki bu kasb egasiga zarur bo'lgan sotsiologik qonuniyatlar, tamoyillar, talablar, qoidalar, burch, vazifa hamda majburiyatlar, shuningdek shaxsiy deontologik me'yorlar yig'indisi.	shaxs amaliy faoliyati bilan bog'liq bo'lib, kompetensiya me'yorlarini jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida ish tajribasida namoyon etish mahoratidir.
D.E.Qarshiyeva [02]	Bu muayyan muammoni (pedagogika) hal qiladigan, to'siqlarni yengib o'tadigan va muayyan mavzu va jarayonlar ko'lam bilan bog'liq bo'lgan maqsadlarga erishadigan va unga bog'liq xususiyatlar (bilim, ko'nikma, ko'nikma) majmuasi bo'lgan yagona muvaffaqiyatli harakat, ijodiy kasbiy faoliyat uchun zarur strategiya.	shaxsning o'z faoliyat predmeti va shaxsiyatiga monand muayyan kompetensiyalarga egaligini ifodalovchi hamda o'zlashtirilgan samarali strategiyalar orqali muvaffaqiyatli faoliyatni ta'minlaydigan integral shaxsiy resurslar.
G.R.Tojiboyeva	faoliyat doirasida aniq vazifani bajarish yuzasidan belgilab qo'yilgan standart ko'nikmalar yig'indisi.	professional faoliyatda yuzaga keluvchi masalalarni samarali yechishga qaratilgan aniqlashtirilgan vakolatlar doirasi, o'qituvchi shaxsiyatining ajralmas xususiyatidir.

Bizning fikrimizcha, zamonaviy boshlang'ich ta'lim mutaxassisning kasbiy kompetentligi mutanosib ravishda rivojlangan ilmiy, didaktik, boshqaruv, kommunikativ, texnologik, diagnostik, ijodiy, refleksiv kompetensiyalar bilan ta'minlanadi.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining ijtimoiy sifatlariga adolat, sabr-toqat, hamdardlik, hazilkashlik, o'ziga g'amxo'rlik kabilar kiradi.

Bizningcha, insonparvalik, milliy g'oya, madaniyat, pedagogik nazokat, ma'naviyat, tarixiy meros boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining qadriyatlar doirasini tashkil etadi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, biz boshlang'ich ta'lim o'qituvchilik ixtisosining xususiyatlarini ifodalovchi kasbnomasini ishlab chiqdik [114; 100-b.] (1.2.5-jadval):

1.2.5-jadval

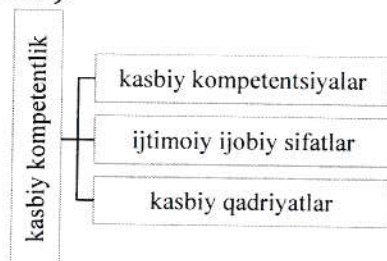
Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbnomasi

Nomi	Ma'lumot
Mutaxassislik tavsifi	Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi bilimdon, davlat tilini puxta o'zlashtirgan, kamida bitta chet tilini mukammal o'rgangan va uni o'qitish sertifikatiga ega, o'qitishning ilg'or usullarini biladigan, davlat kelajagi bo'lgan yoshlarning ta'lim-tarbiyasi mas'uliyatini chuqur idrok etadigan, o'z ishiga fidoyi, bolalarga mehribon. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi ta'limga oid fanlarda, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda, shuningdek, maktabning ijtimoiy hayotida kichik maktab yoshidagi bolalarga bevosita ta'lim va tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi.
Tayanch so'zlar	Ta'lim jarayoni, boshlang'ich ta'lim, ta'lim va maktabdan tashqari ishlar, ta'limni boshqarish, hujjatlashtirish, konfliktlarning oldini olish, ilmiy-tadqiqot va loyiha faoliyati, rivojlantirish muhiti.
Bilish sohalari	Pedagogika, rivojlanish psixologiyasi, fiziologiyasi, boshlang'ich ta'limda o'qitish metodikasi, sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish metodikasi, pedagogik boshqaruv tamoyillari, o'quv jarayonini metodik ta'minlash, bolalarning bo'sh vaqtini tashkil etish usullari, pedagogik innovatsiyalar va integratsiya, inklyuziv ta'lim.

Faoliyat vositalari	Xattaxta, o'quv- me'yoriy xujjatlar, darslik, metodik qo'llanmalar, didaktik tarqatmalar, multimedia va interaktiv uskunalar: proektsiya ekrani, multimedia proektori, slayd proektori, plazma panel, video devor, videokamera, kompyuter, DVD pleer, audiotexnika, lazer ko'rsatgich, elektron kitob, interfaol doska, interaktiv planshet.
Mutaxassisning asosiy faoliyat turlari	Boshlang'ich umumiy ta'lim dasturini o'zlashtirishga qaratilgan o'quvchilarning dars faoliyatini tashkil etish; boshlang'ich umumiy ta'lim dasturini amalga oshirish jarayonida o'quvchilarning ta'limdan tashqari faoliyatini tashkil etish; boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining ota-onalari (qonuniy vakillari) bilan ta'lim va tarbiya masalalarini hal etishda o'zaro hamkorlikni ta'minlash; boshlang'ich ta'lim dasturi mazmunini o'zlashtirishni pedagogik nazorat va baholash; boshlang'ich ta'lim dasturini amalga oshirishning dasturiy ta'minoti va uslubini ishlab chiqish.
Sifatlar	bolalarga muhabbat va ularga g'amxo'rlik qilish istagi yuqori darajadagi shaxsiy javobgarlik o'z-o'zini nazorat qilish va muvozanat bag'rikenglik, odamlarga nisbatan tanqidsiz munosabat o'z-o'zini bilish va o'z-o'zini rivojlantirish istagi topqirlik va ko'p qirralilik xushmuomalalik maqsadlilik o'ziga va boshqalarga nisbatan talabchanlik san'atkorlik bolalar rivojlanishidagi tendentsiyalarni kuzatish va sezish qobiliyati faol hayotiy pozitsiya
Kompetensiyalar	Predmetli, didaktik, kommunikativ, menejerlik, diagnostik, texnologik, kreativ, refleksiv

Bizningcha, boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini bir biri bilan bog'lanib, tutashib ketgan kasbiy

kompetensiyalar, kasbiy sifatlar hamda kasbiy qadriyatlar bloklari tashkil etadi (rasm 1.2.6).

1.2.6- rasm. Kasbiy kompetentlik bloklari

Kompetentli pedagog aniq, ijobiy, sifatli natijalarga erishish uchun o'z kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga intiladi, ish standartiga mos keladigan ta'lim qadriyatlarini ishlab chiqadi va jarayonda qo'llaydi. Kasbiy kompetentlik bo'lajak o'qituvchining eng yuqori qadriyatiga aylanganligi uning ta'lim jarayoniga qo'shgan shaxsiy hissasining salmog'i va sifati bilan belgilanadi. Shuning uchun BT o'qituvchisining kasbiy qobiliyatlari, kasbiy qadriyatlari va kasbiy fazilatlarini diagnostika qilish uchun ilmiy asoslarni ishlab chiqish kerak. Tashxis natijalari asosida boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash mazmuni va texnologiyalari takomillashtirishi lozim.

Kompetensiyani rivojlantirish bo'lajak mutaxassisning kasbiy bilimlarini doimiy ravishda boyitish, yangi ma'lumotlarni o'rganish, muhim ijtimoiy ehtiyojlardan xabardor bo'lish, yangi ma'lumotlarni izlash, ular bilan ishlash va o'z faoliyatida qo'llash qobiliyati bilan bog'liq.

Kundalik kasbiy rivojlanish nuqtai nazaridan o'z bilimlarini doimiy ravishda aks ettiruvchi qayta ko'rib chiqish BBT o'qituvchisiga o'z kasbiy sohasida malakali bo'lish imkonini beradi. Kompetentlik subyektning shaxsiy, kognitiv, motivatsion qadriyatlariga oid amaliy jihatlarini birlashtirgan integrativ xususiyat bo'lib, aniq bir sohada muvaffaqiyatli harakat qila olishida ko'rinadi.

Kasbiy kompetentlik boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining faoliyatini sifatli tashkil etilishini ta'minlovchi omil sifatida qaraladi.

Bugunda boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kompetentligi qaysi mezonlar bilan belgilanishini o'rganish muhim bo'lmoqda.

§ 1.3. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligi tarkibi, mezonlari va darajalari

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"[1]gi farmonida maktab ta'lim-tarbiya jarayonida "ayrim bo'shliq va kamchiliklar" mavjudligi ta'kidlangan. Ushbu hujjatda ko'rsatilgan "pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari o'quv dasturlariga bo'lajak pedagog uchun mazmuniy yuklama bermaydigan ayrim fanlar kiritilganligi, pedagogika va metodika fanlariga oid darsliklarning mazmungan eskirib qolganligi, shuningdek pedagogik amaliyotning yuzaki o'tilishi bo'lajak pedagogning kasbiy fazilatlariga salbiy ta'sir ko'rsatayotganligi, pedagogika oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining o'z kasbi bo'yicha mehnat qilish motivatsiyasi past darajadali, pedagog kadrlarni ishga qabul qilishda ularning malaka darajasini aniqlash uchun aniq talablarni ishlab chiqilmaganligini hisobga olib, BBT o' kasbiy kompetentlik tarkibini aniqlab olishimiz muhim vazifalarimizdan biri bo'ldi.

Olimlarning tadqiqotlarini o'rganar ekanmiz, quyidagilarni aniqladik.

L. M. Sharova kasbiy kompetentlik tuzilishi muammosini o'rganar ekan, uni kasbiy - axloqiy bloklarga ajratish maqsadga muvofiq, deb hisoblaydi. Ularni quyidagicha taqsimlaydi:

- kasbiy- axloqiy bilimlar bloki;
- pedagogik mahorat bloki;
- kasbiy pozitsiyalar haqidagi psixologik bilimlar bloki;
- kasbiy nazokat bloki [39].

Bizning fikrimizcha, ushbu muallif diqqati axloqiy bloklarga to'rtalgani kasbiy kompetentlikni yoritish uchun yetarli emas.

E.V.Maltseva boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining "muhim shaxsiy fazilatlarining uyg'un majmui sifatida namoyon bo'ladigan kasbiy kompetentligi kasbiy ta'lim sifati bilan belgilanadi, ijobiy

pedagogik faoliyat esa bilim, ko'nikma va asosiy malakalarni beradi," deya ta'kidlaydi [57].

Bizning fikrimizcha, ushbu muallif boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetentligining o'ziga xos xususiyatlarini to'liq ochib bermagan.

N.L.Dmitriyeva boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentlik tarkibida quyidagi tarkibiy qismlar aniqlanadi: mazmun (bilim), faoliyat (mahorat), shaxsiy (o'z-o'zini anglash), ijtimoiy (kasbiy faoliyatning ijtimoiy ahamiyati) [32].

Biz ushbu muallif intellektual, konstruktiv, tashkiliy, kommunikativ va tadqiqot guruhlarini kasbiy kompetentlikning bir qismi sifatida belgilaganligini, ammo ularning tavsifi umumiy shaklda ochiq va boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining xususiyatlarini aks ettirmaydi, deb hisoblaymiz.

N.V.Kolpakova boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligida metodologik, psixologik-pedagogik va fan kompetensiyalarini ajratib ko'rsatadi. Ushbu kompetensiyalar shajarasida metodologik kompetensiya – umumiy, psixologik-pedagogik – bazaviy, predmetli – maxsus kompetensiya sifatida belgilangan [50].

Muallif o'qituvchining asosiy vakolati ma'lumotni topish, u bilan ishlash va unga asoslangan kasbiy muammolarni hal qilish qobiliyatida namoyon bo'lishini ta'kidlagan. O'qituvchining asosiy kompetensiyasi - bu bolaning yosh xususiyatlariga mos keladigan o'quvchini o'qitish uchun axborot va texnologiyalardan foydalanish qobiliyati, deb baho bergan. O'qituvchining maxsus vakolati, muallifning fikriga ko'ra, bolalarni axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitish qobiliyatida namoyon bo'ladi [50].

Ushbu tadqiqotning tahlili muallif boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy faoliyati xususiyatlarini tuzilmada ham, kasbiy kompetensiya turlarida ham aks ettirmaganligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, ko'rib chiqilayotgan kasbiy kompetentlik turlarida pedagogik faoliyatni amalga oshirishga tayyorlik kabi shaxsiy komponent mavjud emas.

Shustova M.V. boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini psixo-pedagogik, ilmiy, uslubiy va shaxsiy kompetensiyaga ajratadi:

psixo-pedagogik kompetensiya kasbiy faoliyatning asosi sifatida;

shaxsiy kompetensiya - fikrlash, yetakchilik, ijodkorlik motivatsiyasi bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy tizim va voqelikka ijobiy munosabatni shakllantirishga qaratilgan; bu erda empatiyaning yuqori darajasi o'z-o'zini o'rganish va o'z-o'zini rivojlantirishni, kasbiy va pedagogik faoliyatga tayyorgarlikni ta'minlaydi;

uslubiy ilmiy kompetensiya - texnik fanlar bo'yicha bilim va ko'nikmalarning mavjudligi va ular bilan ishlash qobiliyati klassik va zamonaviy boshlang'ich sinflarda metodlar, shakllar, vositalar va o'qitish texnologiyalaridan foydalanish qobiliyatining o'ziga xos xususiyati sifatida baholanadi [143, 32-b.].

Biz ushbu fikrga qo'shilamiz, ammo boshlag'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini tavsiflashga ushbu yondashuv zamonaviy nuqtayi nazardan yetarli emas deb hisoblaymiz.

T.M.Sorokina boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligiga pedagogik mo'ljal olish, insonparvarlik pedagogik dunyoqarash, bilim va ko'nikmalarning yaxlit kasbiy tizimlari, diagnostik harakatlar va kasbiy boshqaruv tizimlari kiradi [98].

T.M.Sorokinaning so'zlariga ko'ra, kasbiy kompetentlikning eng muhim xususiyati "bolaga e'tibor berish"dir. O'qituvchining bolaga bo'lgan pedagogik e'tibori o'quvchining ta'limga, uning atrofidagi dunyoga, odamlarga va o'ziga bo'lgan qiziqishini rivojlantirishga qaratilgan. Bu bolaga g'amxo'rlik qilish, unga bo'lgan qiziqish, sevgi, uning shaxsiyatini rivojlantirishga yordam berish va uning individualligini maksimal darajada namoyon qilishiga yordam berishni o'z ichiga oladi.

T.M.Sorokina o'z tadqiqotida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasi tushunchasini uning kasbiy tayyorgarligi, kasbiy ko'tarilishi, kasbiy o'zgarishlari, motivatsion xususiyatlari va faoliyatining dinamik, protsessual jihati sifatida tushuntiradi. U kasbiy kompetensiyani bo'lajak o'qituvchining bosqichma-bosqich kasbiy tayyorgarligi hodisasi deb biladi. Shu bilan birga, uning nuqtai nazari bo'yicha, "kompetentlik" tushunchasi yetuk o'qituvchining kasbiy faoliyatini belgilaydi. Boshlang'ich ta'lim

o'qituvchisining maxsus kasbiy kompetensiyasini ta'kidlagan T. M. Sorokina uning ko'plab bo'limlardan iboratligini ajratib ko'rsatdi:

1. Motivatsiya komponenti talaba shaxsini rivojlantirish maqsadlarining ustuvorligi asosida ta'lim va kasbiy faoliyatning maxsus yo'nalishini bosqichma-bosqich rivojlantirishda ifodalanadi.

2. Ta'lim va kasbiy faoliyat tizimini o'z ichiga olgan pedagogik faoliyatning tarkibiy qismi quyidagi guruhlariga bo'linadi:

1) pedagogik vaziyatni ko'p qirrali voqelik sifatida tushunish va baholash imkonini beradigan noyob tahliliy qobiliyat;

2) maxsus professional diagnostika harakatlari;

3) dizayn harakatlarining asoslari [98].

Shuni ta'kidlash kerakki, bo'lajak boshlang'ich maktab o'qituvchisining kasbiy kompetentlik tushunchasi va tuzilishi T. M. Sorokina tomonidan juda chuqur ishlab chiqilgan. Lekin, T.M.Sorokina bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning protsessual tarkibiy qismiga e'tibor qaratadi va motivatsion, kognitiv, shaxsiy kabi komponentlar tadqiqotchining e'tiboridan chetda qoladi.

BBTO' kasbiy malakasini rivojlantirish bilan biz pedagogik muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan ichki ehtiyojlarga asoslangan maxsus va shaxsiy fazilatlar to'plamini, shuningdek, intellektual va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga hissa qo'shadigan mustaqil ijodiy faoliyatni tashkil etish qobiliyatini tushunamiz. Mustaqil ijodiy faoliyat o'z ichiga pedagogik amaliyotni, qo'shimcha adabiyotlar o'rganishni, mustaqil loyihalar amalga oshirishni, turli tadbirlar tashkil etish va o'tkazishni, PTIK va tayanch maktablar negizida pedagogik hamkorlikni tashkil etishni oladi. Fikrimizcha, ta'lim jarayoni ana shunday samarali tashkil etilgan taqdirdagina bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalar shakllanadi, bu esa pedagogik faoliyat orqali ta'lim olish uchun qulay sharoit yaratishga yordam beradi.

Shunday qilib, biz kasbiy kompetentlik mavjudligi BBTO' raqobatbardoshligining muhim sharti, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Kasbiy kompetentlikning rivojlanishi OTM o'qish jarayonidayoq tizimli, izchil, uzluksiz ravishda olib borilishi kerak.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining tashkilotchiligi ta'lim-tarbiya jarayonini reja asosida tashkil etish, o'quv vaziyatlari bo'yicha

qaror qabul qilish, kafolatlangan natijani qo'lga kiritish, nazorat qilish, kasbiy faoliyatni muvofiqlashtirish bilan belgilanadi. Ko'rib turibmizki, kasbiy pedagogik kompetentlikni rivojlantirishda boshqaruv san'ati – menejmentdan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu sohada dolzarb bo'lgan masalalar mavjud bo'lib, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi menejerlik kompetensiyasini egallashida quyidagilarga ahamiyat berishi kerak:

1. Boshlang'ich ta'limda maqsadni aniq qo'ya bilish va bosh g'oyalarni yechimiga e'tibor berish.

2. So'z va ish birligini yo'lga qo'yish.

3. Ta'limda me'yoriy hujjatlar bilan belgilab qo'yilgan talablar ijrosini sifatli bajarish.

4. O'zida ongli intizomni shakllantirish.

5. Pedagogik ijodkorlik mevalarini tatbiq etishga erishish.

6. Ish yuritishda davlat, nodavlat tashkilotlar, ta'lim muassasalari, oila, mahalla bilan samimiy hamkorlik o'rnatish, yo'l haritalarini belgilash.

7. Ta'lim-tarbiya jarayonining sifati va samaradorligini ta'minlovchi omillarni belgilash.

Bunda bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi faoliyati quyidagi shartlarga javob berishi lozim:

- tarbiya va tahsil oluvchilarga ta'sir o'tkaza olish qobiliyatini rivojlantirish;

- talabchanlik mezonlarini aniqlash;

- pedagogik mas'uliyat doirasini belgilash;

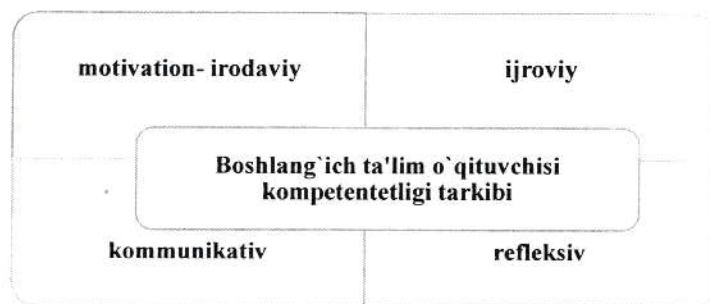
- obro'-e'tiborga ega bo'lish yo'llarini taxlil qilish;

- pedagogik ishonch indikatorlarini bilish;

- boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining kompetensiyalarini ta'g'ir idrok etish;

- ta'lim-tarbiya natijalarini kuzata bilish, baholay olish, zarur holatlarda tanqid qila olish.

Olimlar ta'kidlashicha, boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetentligining tarkibini motivatsion-irodaviy, ijroviy, kommunikativ, refleksiv komponentlar tashkil etadi [81;183] (rasm 1.3.3).

1.3.3 – rasm. Kasbiy kompetentlik tarkibi

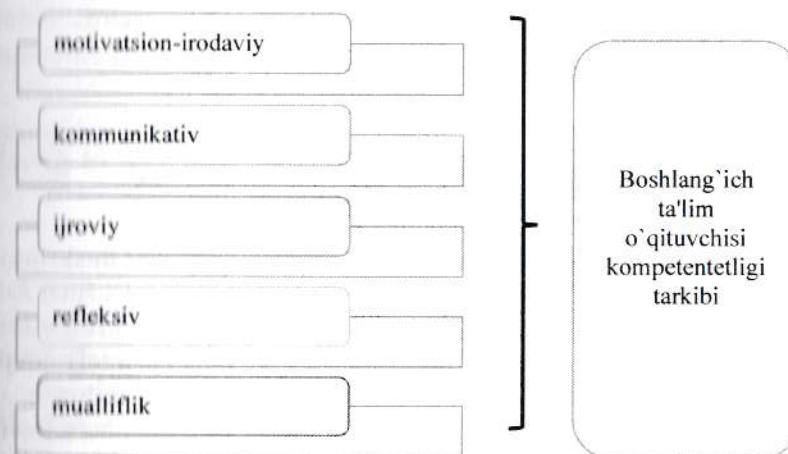
motivatsion - irodaviy komponent motivlar, maqsadlar, ehtiyojlar va qadriyatlarning mutanosib to'plam sifatida mujassamlanadi va shaxsni kasbiy ijodiy ifodasini rag'batlantiradi;

ijroviy komponent - o'qituvchining muayyan pedagogik innovatsion texnologiyani loyihalash va amalga oshirish uchun zarur bo'lgan pedagogik faoliyat usullarini bilishi shaklida namoyon bo'ladi;

kommunikativ komponenti fikrni aniq ifodalash, ishonitirish, bahslashish, dalillarni keltirish, tahlil qilish, fikr bildirish, oqilona va hissiy ma'lumotlarni uzatish, shaxslararo munosabatlarni o'rnatish va shaxsiy munosabatlarni muvofiqlashtirish, hamkasblar bilan hamkorlik qilish, turli xil aloqalarda eng yaxshi muloqot uslubini tanlash qobiliyati;

refleksiv komponent o'z faoliyati natijalarini va o'z rivojlanish darajasini, shaxsiy yutuqlarini ongli ravishda nazorat qilish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Biz ushbu fikrga qo'shilgan holda, tarkibini *mualliflik komponenti* bilan to'ldirish lozim deb hisoblaymiz. Ushbu komponent- o'qituvchining kasbiy o'sishini ta'minlovchi o'zi tomonidan yaratilgan o'quv- metodik materiallarini portfoliosini tuzish, ya'ni o'z tajribalarini tizimlashtirish, klassifikayalash, patentlash va tarqatishga doir kompetensiyalarni qamrab oladi. *Mualliflik komponenti* BBTO'ning kasbiy kompetentlik tarkibiga kiritilishi mualliflik metodikalari va ularga asoslangan maktablarni yaratilishiga zamin hozirlaydi (1.3.4-rasm).

Rasm 1.3.4- Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kompetentligi tarkibi

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetentligining ushbu xususiyatlarini yaxlitlikda ko'rib chiqish mumkin, chunki ular integral xususiyatga ega, ular umumiy kasbiy tayyorgarlikning mahsulidir.

Biz izlanishlarimiz natijalariga tayangan xolda BBTO'ning kasbiy kompetentligini tashkil etuvchi har bir kompetensiyani egallash darajalarini quyidagicha deb belgiladik:

- = pertseptiv daraja;
- = progressiv daraja;
- = refleksiv daraja [109; 260 – b.].

Pertseptiv daraja mezonlari:

- kichik maktab yoshidagi bolaning tavsifnomasi;
- BT o'qituvchi imidji;
- notiqlik;
- pedagogik munosabatlar ko'lami;
- hujjatlar yuritilishi.

Progressiv daraja mezonlari:

- metodlar tasnifi;
- dars tuzilmasi;
- diagnostika ishlari;
- kichik innovatsion loyihalar;

- tashkiliy ishlar.
- Refleksiv daraja mezonlarni:
- pedagogik tahlil;
- bibliografik terapiya;
- AKT;
- ijodiy hisobot;
- o'z ustida ishlash.

Har bir kompetensiyani rivojlanganlik darajasini deskriptorlar yordamida belgilash mumkin. Deskriptorlar - bu talaba kompetensiyalarining shakllanish darajasini tavsiflovchi va ularning namoyon bo'lish darajasini (minimal, o'rtacha, maksimal) aniqlash imkonini beruvchi sifatli baholash mezonlari. Deskriptorlar - bu talabaning yutuqlari xulq-atvorida, shuningdek, uning aniq faoliyati natijalari va mahsulotlari darajasida bevosita kuzatiladigan operatsion ko'rsatkichlar. Biz buni quyidagicha belgiladik (1.3.6 - jadval):

1.3.6-jadval

Kompetensiya rivojlanganlik darajalari va deskriptorlar

Kompetensiya darajalari Deskriptorlar	minimal	o'rtacha	maksimal
perseptiv	✓kuzatish	✓ziyraklik	✓analiz va sintez
progressiv	✓aktuallashtirish	✓motivatsiya	ish traektoriyasini belgilab o'z ustida ishlash
refleksiv	✓nazorat	✓korrektsiya	✓yangi istiqbol

Kasbiy kompetentlik qanday shakllanadi? O'qituvchi kompetentligini shakllantirishning asosiy manbasi oliy kasbiy ta'limdir. Kelajakda olingan bilim va ko'nikmalar boshlang'ich kompetensiya darajasini to'ldiradi. Bularni formulada taqdim etish

mumkin: «Bilaman+Bajarishni istayman+Bajara olaman+ Bajardim = kompetentlik» (1.3.5 - rasm)

1.3.5 - rasm. Kompetentlik formulasi

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bosqichma-bosqich doimiy ta'kidlangan (konstatatsiya) tarzda amalga oshiriladigan jarayondir. Biz ushbu jarayonni quyidagi bosqichlarga bo'lishni tavsiya qilamiz:

- Maxsus ma'lumot olish.
- Amaliy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish.
- Malaka oshirish, maxsus kurs va treninglardan o'tish.
- Kasbiy tajribaga ega bo'lishda mualliflik metodikalarini o'rganish.
- O'z sohasida professionallikka erishish.
- Yangi bilim va ko'nikmalarga asoslangan tajriba asosida shaxsiy mualliflik metodikasini yaratish (1.3.6 - rasm):

1.3.6 - rasm. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bosqichlari

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonining muvaffaqiyati ko'proq bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining shaxsiy motivatsiyasi, xususiyatlari, holatlariga bog'liq.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy malakasini qanday tez va mustaqil ravishda tekshirish mumkin? Muvofiqlikni qanday baholash kerak? Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini baholash quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'lgan tizimdir:

– kasbiy bilim darajasini baholash uchun etalonga mos mezonlar ishlatiladi;

- amaliyot unumdorligi va ish sifati;
- shaxsiy xususiyatlarning ta'lim yo'nalishiga muvofiqligi;
- qo'shimcha ko'nikmalar mavjudligi;
- shaxsiy o'sish va kasbiy rivojlanish istagi.

Zamonaviy BBTO'qituvchisi o'z kompetentligini rivojlantirar ekan, u quyidagi hislatlarga ega bo'lishi lozim, deb hisoblaymiz:

1. Tashkilotchi pedagog – o'quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlaydi, jamoa bo'lib ishlaydi va ishlashga o'rgatadi.

2. Metodist – ta'lim jarayonida o'quvchilarning muammolarini yechishda yordam beradi va qo'llab - quvatlaydi.

3. Faylasuf – bilim va tajribalarni tahlil qiladi, o'z qarashlarini asoslaydi.

4. Tajribali yaqin do'st – o'quvchilar oldidagi to'siq va muammolarni bartaraf yetishga yordam beradi.

5. Tadqiqotchi - innovator – muntazam ravishda o'z ustida ishlaydi, yangi g'oyalarni tatbiq etadi.

6. Menejer – maqsadga yetishish vositalari, istiqbolini nazarda tutadi, o'qitish uslublarini tanlaydi, o'quvchilarni o'qishga o'rgatadi, ijodiy yondashadi.

7. Maslahatchi-tyutor – shaxsiy namunasini o'rgatadi, o'quvchilarga asosiy yangi ma'lumotlarni yetkazadi va amaliyotga tatbiq etishga o'rgatadi.

8. O'quvchilarning aqliy, ma'naviy va jismoniy rivojlanishiga yordam beradi, ularning hayotiy ko'nikmalarini oshiradi.

9. Murabbiy-psixolog(kouch) - u o'zini yaxshi biladi va tushunadi, ta'limda ijobiy psixologik muhit yaratadi va unga ta'sir qiladi.

Kasbiy kompetentlikning rivojlanishi – bu o'ziga xos ijodkorlik bilan o'zgaruvchan pedagogik muhitga moslashuvi asosida

seziladigan zehn o'sishidir. Hozirgi kunda yuksak kasbiy tayyorgarlik deyilganda mutaxassisning turli qobiliyatlari tizimli xarakterda rivojlanganligi va ulardan imkoni boricha samarali foydalanish tushuniladi. Bugungi kunda asosiy masala insonning kasbiy faolligini rivojlantirish va rivojlantirish uchun maqbul imkoniyatlar va shart-sharoitlarni ta'minlaydigan, bilim, ko'nikma, qadriyatlar va xulq-atvor me'yorlarini an'anaviy ravishda uzatuvchi modelni shakllantirishdir. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini pedagogik toifadagi va umumta'lim fanlarini didaktik sintez va integratsiya asosida bosqichma-bosqich rivojlantirish zarur, deb hisoblaymiz.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun quyidagi shartlar zarur:

PTIK negizida oliy maktab - boshlang'ich maktab - talaba uchlik hamkorligini o'rnatish;

shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida talabalarning kasbiy kompetentlik darajasini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim diagnostikasi;

BBTO' kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi mustaqil pedagogik faoliyatni tashkil etish.

Oliy maktablarning ta'lim tizimi bo'lajak kadrlarning muvaffaqiyatga erishishiga, ularda iroda va kasbiy xarakterni shakllantirishga, hamkasblar orasida "o'rnashib olish" qobiliyatini shakllantirishga, ijodiy kasbiy tafakkurni, o'qitish va o'rganish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. va o'z ustida ishlash kerak, u hayotda zarur bo'lgan ko'nikmalarni takomillashtirish va o'qitishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisiga qo'yilayotgan zamonaviy talablarni amalga oshirish uchun shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish dolzarbdir.

ShYY ta'lim tizimining moslashuvchanligi va variativligini ta'minlaydi, bu esa globallashtirish sharoitida sifatli va miqdoriy o'zgarayotgan vazifalarni bajarishga tayyor mutaxassisi yetkazib berishga zamin bo'ladi.

II BOB. SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHISI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY- TEKNOLOGIK TIZIMI VA DIDAKTIK TA'MINOTI

§ 2.1. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari

XXI asrda O'zbekistonning muhim strategik yo'nalishlaridan biri xodimlarning kasbiy kompetentligi, ijodkorligi va faolligiga innovatsiyalarni qo'llash ustuvorligiga asoslangan innovatsion rivojlanish iqtisodiyotiga o'tishdir. Yangi iqtisodiyotning negizini zamonaviy jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanmish inson kapitali tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 - yilgacha rivojlantirish konsepiyasida oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari sifatida yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, talablardan kelib chiqqan holda inson kapitalini rivojlantirish belgilangan [2].

Zamonaviy kadrlarni tayyorlash muammosi dolzarblashayotganligi mamlakatimizni modernizatsiya qilish va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish maqsadini mustaqil qarorlar qabul qilishga qodir, yuqori malakali, ijodiy fikrlaydigan kadrlar amalga oshirishi mumkinligi bilan izohlanadi.

O'qituvchi nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, balki ular asosida siyosiy-ijtimoiy kompetensiyalarni, ko'p madaniyatli jamiyat hayoti bilan bog'liq kompetensiyalarni, og'zaki va yozma nutq kompetensiyalarini shakllantirish uchun ham javobgardir. Shu bilan birga, o'quvchilarda texnik va texnologik ko'nikmalar, ularni tanish yoki notanish vaziyatlarda kundalik hayotning turli masalalarini hal qilishda foydalanishga tayyorlik, o'z-o'zini anglashni yuksaltirish kabi hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish zarur.

Butun dunyoda integrallashuv hamda globallashuv jarayoni jadal kechayotgan bir davrda mamlakatimizda xalqaro malaka talablariga mos raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlash mazmunini modernizatsiya qilish tadqiqotlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Kompetentli pedagog kadrlar tayyorlash, ularning

malakasini oshirish, mehnatini rag'batlantirishga bo'lgan talab kundan-kunga ortib bormoqda.

O'quvchilarning muvaffaqiyati ta'limda sodir bo'ladigan ta'lim jarayonlarining tabiati va sifati, eng avvalo, o'qituvchining kasbiy faoliyati bilan chambarchas bog'liqligi aniq. Ishning birinchi kunidan boshlab yosh o'qituvchi ko'p yillik ish stajiga ega o'qituvchi bilan bir xil mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi va tajribasizligi uchun unga imtiyoz berilmaydi. O'qituvchining kasbiy kompetentligi ushbu faoliyatning samaradorligini ta'minlovchi asosiy omil hisoblanadi.

BBTO' kasbiy tayyorgarlik mazmuni va sifatini xalqaro darajaga ko'tarish, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or mualliflik uslublarini joriy etish, oliy ta'lim tizimining imkoniyatlarini kengaytirib, kasbiy tayyorgarlik mazmuni va sifatini xalqaro darajaga ko'tarish, talabaning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish masalalarini hal qilish uchun ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi yorqin dunyoqarashga ega, kasbiy muammoli vaziyatlarni hal qila oladigan, o'z-o'zini rivojlantirishga qodir ijodiy shaxs bo'lishi kerak.

Uning kasbiy kompetentligi nazariy va amaliy bilimlarga asoslanadi va quyidagilardan iborat:

- pedagogik faoliyatni tashkil etish nazariyasi;
- aniq pedagogik muammolarni hal qilish qobiliyati;
- qadriyat yo'nalishlari;
- kognitiv rivojlanish darajasi;
- yetuklik xususiyatlari: axloqiy-estetik kamolot, keng

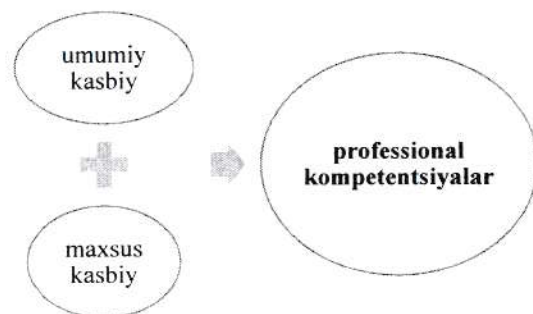
dunyoqarash, yuksak darajadagi tushuncha, e'tiqod;

- pedagogik madaniyat: rivojlangan kasbiy nutq va uning ifodaliligi, pedagogik diplomatik muloqot uslubi, kasbiy faoliyatga ijobiy munosabat, ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilariga hurmat;

- o'zini nazorat qilish qobiliyati.

Pedagogik jarayon muvaffaqiyatli bo'lishi uchun uni nazorat qilish kerak. O'qituvchi stressga chidamli bo'lishi, o'z his-tuyg'ulari va ularning namoyon bo'lishini nazorat qilishi, xatti-harakatlarini tartibga solishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Milliy malaka doirasi jadvalida bakalavriat 6-bosqichga to'g'ri keladi va bakalavr darajasiga ega bo'lgan oliy ta'lim dasturlarida olingan malaka, bilim, ko'nikma va kompetensiyalarning mavjudligini bildiradi. Har bir bakalavr professional kompetentlikga ega bo'lishi kerak. Professional kompetensiyalarning ikki toifasi: umumiy kasbiy va maxsus kasbiy kompetensiyalari mavjud(2.1.7 - rasm).

2.1.7 –rasm. Professional kompetensiyalar

Muayyan sohada umumiy kasbiy kompetensiyalar - bu kasbiy sohaga tegishli bilimlar, amaliy ko'nikmalar va munosabatlar tizimi bo'lib, ular bir sohada bir kasbdan boshqasiga o'tishi mumkin. Umumiy kasbiy kompetensiyalar tizimi ishchi kuchining nafaqat vertikal, balki gorizontaal harakatchanligiga ham yordam beradi, kompetensiyalarni boshqa kasblarga o'tkazish imkonini beradi. Shunday qilib, ushbu model tanlangan lavozim doirasida turli xil taraqqiyot yo'llariga qiziqqan moslashuvchan va faol ishchi kuchini shakllantirishni qo'llab-quvvatlaydi.

Umumiy kasbiy kompetensiyalar kasbiy standartda asosiy kompetensiyalardan keyin belgilanadi va ularning soni 8 dan 14 gacha bo'lishi mumkin. Odatda, umumiy kompetensiyalar quyidagilarga qaratiladi:

yangi texnologiyalar va sanoatni rivojlantirishga e'tibor qaratish;

sifatni ta'minlash va uni doimiy ravishda yaxshilash;
mehnatni muhofaza qilish va xavfsizlik talablariga rioya qilish;
atrof-muhitni muhofaza qilish talablariga rioya qilish;

tadbirkorlik.

Umumiy kasbiy kompetensiyalar quyidagicha shakllantiriladi:
boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini o'qitish standartlariga rioya qilish maqsadida hujjatlarni tahlil qilish.

moddiy va mehnat resurslarini samarali boshqarish.

xizmat vazifalarini bajarishda tegishli qonunchilik va me'yoriy-huquqiy bazaga rioya qilish.

favqulodda vaziyatlar va yuqori xavfli vaziyatlarni samarali boshqarish.

sog'liqni saqlash va xavfsizlik sohasidagi qonun hujjatlari qoidalarini qo'llash.

Maxsus kasbiy kompetensiyalar - bu ma'lum resurslarni jalb qilish orqali kasbiy faoliyat doirasidagi aniq belgilangan vazifalarni bajarishga yordam beradigan bilim, ko'nikma va munosabatlar tizimi.

Ushbu kompetensiyalar ma'lum bir kasbga tegishli talablar doirasida shakllantirilishi, bu kasb doirasidagi ishlar ro'yxatini bajaruvchi shaxs tomonidan bajarilishi kerak. Maxsus kompetensiyalar o'qitish va amaliy tajribani to'plash orqali shakllanadi. Ular ma'lum bir ish va ma'lum bir malaka darajasi bilan bog'liqligi sababli shunday nomlanadi.

BBTO'ning maxsus kasbiy kompetensiyalari quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin deb hisoblaymiz:

- turli ta'lim dasturlarini ziyrak o'rganish, o'zgartirish va qo'llash jarayonidagi ko'nikmalar;

- bir vaqtning o'zida bir nechta vazifalarni bajarish ko'nikmalari;

- taqdimot yoki seminarlar o'tkazishda samarali muloqot qobiliyatlari;

- ilg'or ta'limiy dastur yoki ilovalar bilan ishlash bo'yicha amaliy ko'nikmalar.

Maxsus kasbiy kompetensiyalar funktsional vazifalar nomi bilan bir xil fe'lni ishlatishdan qochib, harakat fe'llaridan foydalanish (tartibga solish, amalga oshirish, belgilash) orqali shakllantiriladi, masalan:

- taqvim - mavzu rejasini tuzish;

- didaktik tarqatmalar tayyorlash;

- kompyuterda ishlash va h.k.

Maxsus kasbiy kompetensiyalar bir xil bilim, ko'nikma va munosabatlarni talab qiladigan ish topshiriqlarini birlashtirish orqali aniqlanadi.

Bilim "Men nimani bilishim kerak?" savoliga javobni shakllantirish orqali aniqlanadi (masalan: texnologik jarayonlar, asbob-uskunalar va didaktik materiallarning xususiyatlari, dars tamoyillari, davlat ta'lim standartlari va boshqalar).

Amaliy ko'nikmalar "Men nima qila olishim kerak?" degan savolga javobni shakllantirish orqali aniqlanadi (masalan: dars konspektini yezish, dars uchun materialni saralash, raqamli uskunalaridan foydalanish, noroziliklarni bartaraf etish va h.k.)

O'zaro munosabatlar "Ish topshiriqlarini qanday bajarishim kerak?" degan savolga javob berish orqali aniqlanadi (masalan: ehtiyotkorlik bilan, mas'uliyat bilan, kasbiy, biror narsaga muvofiq va hokazo).

To'liq ma'nodagi kompetensiyani aniqlash uchun, qoida tariqasida, ikkitadan sakkiztagacha mehnat vazifalari talab qilinadi, ammo ba'zida ish vazifalari shunchalik murakkabki, ularni to'liq aniq bir kompetensiyaga aylantirish mumkin emas. Kompetensiyalar mantiqiy ketma-ketlikda taqdim etiladi. Har bir kompetensiya uchun tegishli ish vazifalari ko'rsatilishi, shunda kasbiy standartga kiritilgan barcha ish vazifalari hisobga olinishi mumkin. Shakllangan maxsus kompetensiyalar soni 12 dan 20 gacha o'zgarishi mumkin.

BBTO' kasbiy kompetentligini rivojlantirish mazmunini o'rganish ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatida yuz berishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni tashxis va bashorat qilish imkoniyatini beradi. Ta'lim sifatini belgilovchi mezon va ko'rsatkichlar kasbiy kompetensiyani aniqlash, o'quv va amaliy dasturlarning maqsad va vazifalarini ishlab chiqish, ta'lim usullari mazmunini tanlashda olingan ma'lumotlar asosida belgilanishi kerak. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv qondirilishi esa BBTO'ning kasbiy kompetentligini rivojlantirish samarasini belgilaydi. Shunday ekan, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

Fikrimizcha, kasbiy kompetentlik o'qituvchining kasbiy shakllanish jarayonida vujudga keladi, shaxsning kasbi, niyatlari

to'g'risidagi g'oyalarning shakllanishidan boshlab kasbiy tarjimai holi tugaguniga qadar uning individual-o'ziga xos yo'lini (traektoriyasini) bildiradi [110].

Biz boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining o'qitish tajribasini tahlil qilar ekanmiz, bilim sifatini oshirishning quyidagi yo'nalishlarini aniqladik.

pedagogik ta'lim mazmunining psixologik, pedagogik va sotsiologik yo'nalishi;

bo'lajak o'qituvchilarni darslar asosida muloqotga amaliy tayyorlash;

pedagogik amaliyotni isloh qilish;

ta'limning amaliyotga yo'naltirilgan shakllaridan foydalanish: mikro-ta'lim, simulyatsiya misollari, video darslarni tahlil qilish, maktab va laboratoriya mahorat darslari;

axborot texnologiyalaridan foydalanish;

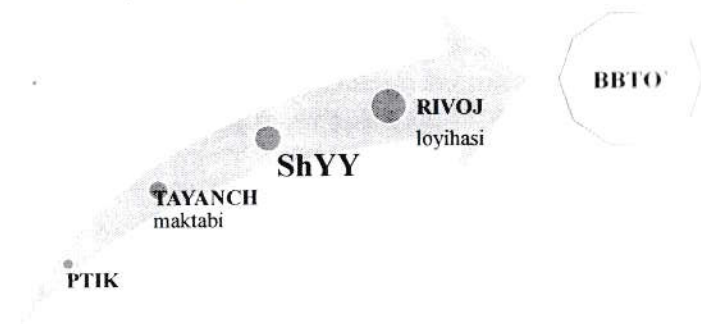
mustaqil ta'lim oladigan talabalar ulushini oshirish [110].

Bo'lajak o'qituvchiga kasbiy moslashishda professional yordam kerak, chunki muvaffaqiyatizliklarni boshdan kechirish, o'z qo'rquvini haddan tashqari oshirib yuborish, mas'uliyatni anglash - ularning barchasi pedagogik mas'uliyatdan qo'rqib, umidsizlikka va maktabni tark etishga olib kelishi mumkin. Bunda bo'lajak pedagogni qo'llab-quvvatlash, unga manzilli yordam ko'rsatishi zarur.

O'quv jarayonida ta'limning amaliy va ijtimoiy jihatlarini uyg'unlashtirib, bir qator yangi imkoniyatlar hosil bo'lmoqda, SHYYni amalga oshirish uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bu holda maxsus ta'lim dasturlari mazmunini loyihalashtirish PTIK tizimi orqali amalga oshiriladi. PTIK - uzluksiz ta'lim tizimidagi barcha ta'lim turlari, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlari, amaliyot bazalari, ilmiy va ilmiy - metodik tuzilmalarning bir butunligidir [75].

Boshlang'ich maktab o'qituvchilari o'zlarining kasbiy rivojlanish muammolarini hal qilishda tanlash erkinligini, mustaqil ijodkorlikni va tadqiqot imkoniyatlarini afzal ko'radilar. Shundan kelib chiqib, "Rivoj" loyihasi asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun innovatsion maktab yaratishga qaror qildik. Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri "Maktab-laboratoriya" "Rivoj" loyiha guruhining tajriba-sinov ishlari ishlab chiqildi. PTIK asosida

tashkil etilgan ushbu maktab Tayanch maktabi bilan hamkorlikda faoliyat olib boradi. (2.1.8 - rasm):

2.1.8 – Rasm. PTIK asosidagi hamkorlik

O'qituvchining shaxsiy rivojlanishi qanchalik muvaffaqiyatli bo'lsa, uning kasbiy faoliyatda o'zini o'zi anglash imkoniyatlari shunchalik kengayadi. "Rivoj" innovatsion maktabida talabaga o'z kasbiy qirralarini to'liq ochib berishga imkon beruvchi ta'lim shakllaridan foydalandik: trening mashqlari, mualliflik lahzalari, pedagogik vaziyatlarni simulyatsiya qilish, ijodiy daqiqalar, metodik yutuqlar tahlili.

Kasbiy moslashuv ish maqsadlari, vazifalari va usullari bo'lajak o'qituvchining muammolari bilan bog'liq bo'lsa, yuqori samara beradi. Rivoj maktabida maxsus usullar yordamida pedagogik to'siqlar aniqlanadi va tashxis qilinadi. Kasbiy tayyorgarlik diagnostikasini amalga oshirish korrektsiya talab qiladigan faoliyat sohalarini aniqlashga va o'z-o'zini baholashga yordam beradi.

Dasturning maqsadi bo'lajak o'qituvchilar uchun kasbga kirish jarayonining eng qulay (optimal) sharoitini yaratishdir:

bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik qiyinchiliklarini tashxislash va ularni hal qilishga yordam berish;

BBTO'ga psixologik, pedagogik va uslubiy yordam ko'rsatish;

BBTO'ning umumiy va kasbiy madaniyatini oshirish;

BBTO' eksperimenti jarayonida "Tayanch maktabi" faoliyatini joriy etish va uning ilg'or tajribasini o'rganish kerak.

Biz BBTO' kasbiy kompetentligini oshirish uchun eng dolzarb vazifalarni belgilab oldik:

amaliy - kasbiy, ijtimoiy va shaxsiy masalalarni hal qilish samaradorligini ta'minlaydigan vakolatlardan foydalanish;

faol-texnologik-kasbiy ta'lim mazmuniga moslashtirilgan hamda talabaning mustaqil o'quv va ilmiy-tadqiqot ishlari samaradorligini ta'minlovchi yechimlarni ishlab chiqish va amalga oshirish;

ta'lim - tashkiliy va boshqaruv tajribasini, muloqot madaniyatini, talabalarining shaxsiy va kasbiy o'zini o'zi takomillashtirish kompetensiyasini doimiy ravishda rivojlantirish;

diagnostika (tashxis) - talabaning malaka darajasini diagnostika qilishni ta'minlaydigan samarali monitoring tizimini ishlab chiqish.

Dasturni amalga oshirish tamoyillari:

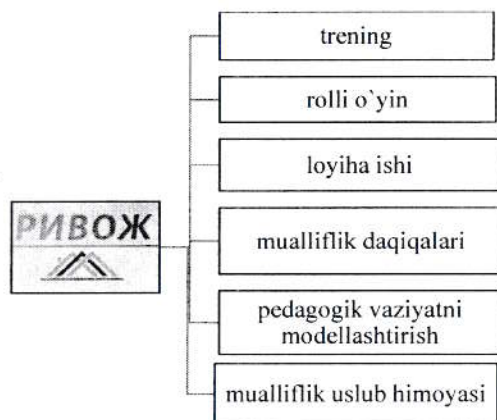
- amaliy yo'nalish;
- uzviylik va izchillik;
- samaradorlik;
- ishning turli shakllari va usullarining optimal kombinatsiyasi.

Dasturni amalga oshirish shakllari:

- innovatsion mahorat darslari;
- kreativ ustaxonalar;
- psixologik treninglar;
- pedagogik vaziyatlarni modelashtirish;
- rolli o'yinlar;
- interaktiv ma'ruzalar;
- davra suhbatlari;
- individual maslahatlashuvlar;
- o'z-o'zini tarbiyalash (2.1.9 - rasm).

Kasbiy to'siqlarni aniqlash usullari:

- muloqot va tashkilotchilik kompetensiyalarini baholash;
- kasbiy kompetentlik komponentlarining rivojlanish darajasini aniqlash;
- BBTO'ning ishini baholash;
- shaxsiy tashvish shkalasi (J. Teylor);
- Tayanch maktab darslariga tashrif buyurish, ularning keyingi muhokamasini o'tkazish;
- BBTO'ning o'quv faoliyati va o'quv motivatsiyasini o'rganish.

rasm 2.1.9. Dastur shakllari

Dasturni amalga oshirish natijalarini monitoring qilish va tuzatish algoritmi:

1. Diagnostika materialini tahlil qilish (so'rovnomalar, testlar), individual maslahatlar (talab bo'yicha).
2. Tanlangan metodlar bo'yicha dars davomida qo'llash va uni batafsil tahlil qilish.
3. Guruhda amaliy yoki individual suhbatlar orqali uslubiy yordam ko'rsatish.
4. Talabalarning shakllangan mustaqil ishlash ko'nikmalar darajasini diagnostika qilish orqali o'quv faoliyatini tashkil etish samaradorligini nazorat qilish (dinamikada).
5. Kvartal, yarim yillik va yillik natijalar bo'yicha talabalarning kompetensiyalarni egallash dinamikasini kuzatish.

Dasturni amalga oshirish natijasida talaba quyidagi natijalarga erishadi:

- maktab ta'lim jarayoniga moslashuv;
- uzluksiz ta'limga ehtiyojning ortishi;
- pedagogik tayyorlikdan kasbiy kompetentlikgacha kasbiy o'sish;
- ijodiy faoliyat orqali mualliflik uslubining shakllanishi.

Dasturda biz BBTO'ning kompetentligini oshirish ehtiyojlariga javob beradigan eng muhim va maqbul ta'lim texnologiyalarini aniqladik:

tadqiqot loyihalari texnologiyalari;
psixologik-pedagogik treninglar;
pedagogik muloqot;
shaxsiy ta'lim texnologiyalari;
innovatsion AKT.

Uslubiy ishning barcha turli shakl va usullarini o'rganish faoliyatda katta natijalar beradi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashda seminarlar, mahorat darslari, pedagogik vaziyatlarni simulyatsiya qilish, rolli va ishchi o'yinlar, individual maslahatlashuvlar va mustaqil ta'lim kabi ta'lim shakllarini tanlash mumkin.

Dastur uch bosqichdan iborat:

O'qishning birinchi bosqich maqsadi - talabanning kasbiy moslashuvi.

Ikkinchi bosqich - takomillashuv deb nomlanadi. Uning maqsadi - bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish.

Uchinchi bosqich refleksiya deb ataladi, uning maqsadi pedagogik faoliyatni tahlil qilish usullarini o'zlashtirish va kasbiy amaliyotning individual uslubini shakllantirishdir.

Birinchi bosqich, ya'ni kasbiy moslashuv vazifalari:

yosh o'qituvchilarning uslubiy va psixologik qiyinchiliklarini aniqlash;

maktab ishida ishtirok etish orqali o'quvchini ijodiy izlanishga jalb etish;

kasbiy qiyinchiliklarni engishga yordam beradi;

pedagogik faoliyatni mustaqil bajarish tajribasini shakllantirish.

1-ma'ruza. Darsni tashkil etish asoslari (darsning maqsadi, dars uslubi, o'quvchilarning bilish faoliyati bosqichlari, maktab o'quvchilarining yosh xususiyatlari).

2-ma'ruza. Zamonaviy o'qituvchi ideal va real siymosi (esse, kasbiy standartlar ramkasi).

3-ma'ruza. Kompetensiya va kompetentlik: tadrijiy yondashuv.

4-ma'ruza. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasi tarkibi va darajalarining kompetentlik matritsasi.

5-Seminar. Refleksiv tahlil.

Ikkinchi bosqich - takomillashtirish. Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik vakolatlarini rivojlantirish vazifalari:

muhim kasbiy fazilatlarni tarbiyalash;
psixologik-pedagogik, uslubiy yordam ko'rsatish;
umumiy kasbiy madaniyatni rivojlantirish;
mustaqil pedagogik faoliyat tajribasini oshirish.

1-ma'ruza. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmi.

2-ma'ruza. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligi diagnostikasi.

3-interaktiv ma'ruza. O'qituvchining kasbiy rivojlanishi deformatsiya va shaxsiyat buzilishining oldini olish. Individual kasbiy rivojlanish yo'nalishini loyihalash.

4-ma'ruza. Pedagogik faoliyatda monitoringning roli. Pedagogik monitoring turlari. Monitoring funktsiyalari. Monitoring natijalarini ko'rib chiqish strategiyasi. Pedagogik faoliyat monitoringini rejalashtirish bo'yicha amaliy dars.

5-Seminar. Ishbilarmonlik o'yini «O'quv faoliyatida noan'anaviy usullardan foydalanish». Dars parchalarini namoyish etish. O'yin ishtirokchilarining erkin muhokamasi.

5 - Ikkinchi bosqich natijalarini sarhisob qilish.

Uchinchi bosqichi - refleksiya. Pedagogik texnologiya va ijodkorlikning amaliy vazifalari:

pedagogik vaziyatga qarab o'z faoliyatini fikrlash va qayta qurish orqali o'z tajribasini o'zlashtirish qobiliyati;

ijodiy qobiliyatlarni va kasbiy kompetensiyani rivojlantirish;
pedagogik faoliyatning individual uslubini shakllantirish.

1-ma'ruza. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining harakat dasturini yaratish (shaxsiy kasbiy rivojlanish kundaligi).

2-ma'ruza. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi portfoliosi.

3-ma'ruza. Pedagogik vaziyatlarning konstruktiv yechimi.

4-ma'ruza. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi portfoliosi (elektron formatda).

5-seminar. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantiruvchi metodlar va innovatsion pedagogik texnologiyalar.

Oliy ta'lim muassasasida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishi uchun sharoit yaratish, moslashuv muammolarini kamaytirish va bo'lajak o'qituvchilarning o'z kasbiga muvaffaqiyatli kirishishlariga yordam beradigan quyidagi vazifalar belgilab berildi:

1. Oson moslashishni ta'minlash uchun kelajakdagi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilariga hissiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash.

2. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning samarali shakllaridan foydalanish, kasbiy bilimlarni olish uchun axborot maydonini yaratish.

3. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarning ish faoliyatini hamkor - ustoz bilan birgalikda rejalashtirish.

4. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini korporativ madaniyatga jalb qilish (korporativ madaniyat deganda muassasada o'rnatilgan barqarorlikni, ichki jarayonlarni tashkil etish tamoyillarini, rivojlanishni ta'minlovchi strategiyalarni tushunamiz) ta'lim muassasasi an'analari atrofida birlashtirish.

Bo'lajak mutaxassislar bilan ishlash tizimi:

bo'lajak mutaxassisning ish joyiga oson moslashishi uchun sharoit yaratish;

uslubiy adabiyotlar, uzoq muddatli rejalar uchun materiallar, didaktik ta'minot, hamkasabalar tajribasi bilan tanishish;

o'quvchi va ularning ota-onalari nigohida o'qituvchi obro'-e'tiborini shakllantiruvchi materiallar bilan ishlash;

qursdoshlar o'rtasida o'zaro yordam ishlarini tashkil etish.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kompetentligini rivojlantirish mexanizmi:

o'qituvchilarning amaliyot, murabbiylik tajribasi, pedagogik birlashmalar ishida ishtirok etish sohasidagi malakasini oshirish;

mustaqil ta'lim - ta'lim dasturini mustaqil o'rganish, o'z-o'zini rivojlantirish rejasiga muvofiq ishlash;

kompyuter va chet tili kurslarida o'qitish - sertifikatga egalik;

bo'lajak mutaxassislar faoliyatini uslubiy ta'minlanishini tashkil etish.

Ushbu jarayon uchta subyektining o'zaro manfaatlariga ta'sir qiladi: talaba, ustozning o'zi va ta'lim muassasasi.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining malakasini oshirish faoliyatini baholash quyidagi tartibda amalga oshiriladi:
kompetentlik darajasini belgilovchi attestatsiya;
bo'lajak mutaxassisning kasbiy faoliyatini monitoring qilish;
muntazam baholash (trimestr, semestr, yillik) asosida rag'batlantirish.

Ushbu baholash jarayonida BBTO'ning o'z vazifalariga munosabati, ko'rsatmalarning bajarilishi, individual ish rejalarining bajarilishi, ta'lim muassasasi oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarishga qo'shgan hissasi hisobga olinadi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligi kompetensiyalarning egallanishida namoyon bo'ladi. Turli yondashuv va nazariyalarni o'rganish natijasida biz 8 ta shaxsiy kompetensiyani tanladik, ularsiz bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining faoliyati texnik, didaktik, kommunikativ, boshqaruv, diagnostika, texnologik, ijodiy va refleksiv kompetensiyalar orqali muvaffaqiyatli rivojlanadi.

Kasbiy kompetentlik tashkil etuvchi har bir kompetensiyani tavsiflab chiqamiz.

Predmetli – muayyan fan bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llash kompetensiyasi.

Didaktik – bilim, ko'nikma, tajriba uyg'unligiga asoslangan, o'quv jarayonining istalgan natijasini kafolatlaydigan integratsiyalashgan, dinamik kompetensiyasi.

Kommunikativ – muloqotning maqsadlari, sohalari va vaziyatlari bilan adekvat muloqot qilish qobiliyati va haqiqiy tayyorligi, og'zaki muloqotga va o'zaro tushunishga tayyorlik.

Menejerlik – kasbiy pedagogik muammolarni yuqori samaradorlik bilan hal qilish qobiliyati va tayyorgarligini belgilaydigan shaxsning integral, dinamik kompetensiyasi.

Diagnostik – o'quv jarayonida diagnostika ko'nikma va malakalaridan dinamik foydalanish, diagnostika va o'z-o'zini baholash usullari, o'quvchilarga o'z vaqtida yordam ko'rsatuvchi yaxlit, dinamik kompetensiya.

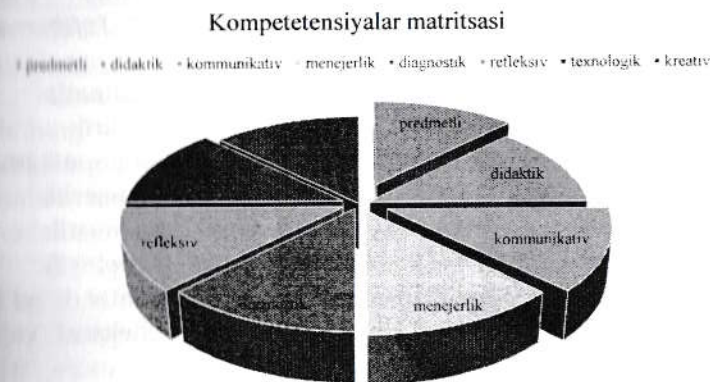
Texnologik – axborot bilan ishlash qobiliyati (to'plash, qidirish, uzatish, tahlil qilish); o'z kasbiy faoliyatini modellashtirish va loyihalash; jamoa ishini modellashtirish va loyihalash; zamonaviy AKT asosida tashkiliy muhitda navigatsiya qilish qobiliyati; kasbiy

faoliyatida zamonaviy AKT vositalaridan foydalanish kompetensiyasi.

Kreativ – an'anaviy yoki qabul qilingan fikrlash shakllaridan chetga chiqadigan tubdan yangi g'ayrioddiy g'oyalarni yaratishga tayyorlik, shuningdek, pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan muammolarni hal qilish integral, dinamik kompetensiyasi.

Refleksiv – kasbiy rivojlanishning pedagogik mexanizmini o'zlashtirishda o'ziga va kasbiy faoliyatiga nisbatan analitik qobiliyat va pozitsiyani ko'rsatuvchi yaxlit dinamik kompetensiya.

Biz ushbu kompetensiyalarni BBTO' Kompetentlik matritsasida ko'rsatmoqchimiz(2.1.10 - rasm):

2.1.10- rasm. Kompetensiyalar matritsasi

Ushbu matritsadagi ko'nikmalarni rivojlantirish orqali pedagogik kompetentlikning shaxsiy ko'rsatkichlari sektorlarda 5 balli shkala bo'yicha talabaning o'zi tomonidan baholanib boradi. Doira markazi 0 bilan belgilandi. Har bir sektorni 5ta parametrlar bo'yicha belgilab borishlari kerak(rasm 2.5):

1. So'z birikmasi sifatida tanish.
2. Kategoriya sifatida bilaman.
3. Taxminiy bajara olaman.
4. Anik bajaraman.
5. Bilganimni boyitmoqdaman.

Biz talabalarga har bir sektorni beshta o'zlariga tanish yoli mavjud bo'lgan aniq mezonlar bilan belgilab olishlarini maslahat berdik. Bu yerda bir nechta maqsadlarga erishildi. Dastlabki sinovlarda ushbu vazifa orqali biz talabalarining bilim doiralarini aniqlab olgan bo'lsak, keyingi bosqichlarda ishlash doirasini aniqlab olishlari uchun qo'lladik.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kompetensiyalarini qiyosiy tahlilda ko'rib chiqamiz(2.1.7 - jadval):

2.1.7-jadval

Kompetenlikni tashkil etuvchi komponentlar qiyosiy tahlili

<i>Yevropa pedagoglari</i>	<i>I. A. Zimnyaya</i>	<i>G.R. Tojiboeva</i>
artistik notiqlik ritorik ekspressiv musiqiy texnik improvizatsion sport	sog'liqni saqlash qadriyat integratsiya fuqarolik o'z-o'zini takomillashtirish ijtimoiy hamkorlik muloqot qilish kognitiv faoliyat axborot texnologiyalari	predmetli didaktik kommunikativ menejerlik diagnostik texnologik kreativ refleksiv

§ 2.2. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metod, shakl va vositalari

O'qituvchi innovatsion jarayonlarni boshdan kechirayotgan zamonaviy maktab kontekstiga insonparvarlik qadriyatlarini kiritib olishi, mustaqil ravishda professional, shaxsiy va ijtimoiy fikrlashi kerak. Biroq, ijtimoiy-pedagogik fanlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchi oliy maktablarda pedagogik faoliyatga etarlicha tayyorgarlik ko'rgan taqdirda ham, uning maktab faoliyatiga shaxsiy va kasbiy moslashuvi uzoq va qiyin bo'lishi mumkin. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi uchun yangi faoliyatga kirish barcha

ichki resurslarni safarbar qilishni talab qiladigan yuqori hissiy stress bilan birga keladi. Mazkur muammoni hal qilish uchun bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish jarayonini o'z-o'zini takomillashtirish, rivojlantirish, tushunish va optimallashtirish uchun motivatsiya yaratadigan moslashuvchan va mobil tizimni yaratish zarurati mavjud. Ushbu tizim yosh mutaxassisga amaliy va nazariy yordam ko'rsatish, kasbiy kompetentligini rivojlantirish ehtiyojini aks ettiradi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilar bilan ishlash shakli sifatida zamonaviy o'quv jarayonida ShYY mutaxassislarni tayyorlash uchun boshqa qo'llaniladigan boshqaruv va ta'lim texnologiyalarining yetarli emasligini va ushbu turdagi munosabatlardan mutaxassislarning kasbiy rivojlanishini muvaffaqiyatli boshqarish uchun zaxira sifatida foydalanish imkoniyatini ko'rsatadi.

N.Indiaminov va B.Babajanovlar shaxsga yo'naltirilgan ta'limning asosiy mohiyati o'rganilayotgan mavzu bo'yicha ta'lim oluvchining shaxsiy tajribasini o'quv jarayonining markaziy subyekti sifatida ochib berish va uni tegishli ilmiy mazmunga aylantirishdan iborat ekanligini ta'kidlaydilar [41].

ShYY professional moslashuvning eng samarali shakllaridan biri bo'lib, u shaxsiy tajriba orttirish jarayonini amalga oshiradi va kasbiy kompetentlikni oshirishga yordam beradi. ShYY vazifasi BOTO' o'zini anglash, shaxsiy fazilatlarini, muloqot va boshqaruv qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishdir. BOTO' hamkasblar, talabalar (o'quvchilar), ota-onalarga pedagogik ta'sir qilish uchun yaxshi obro'ga ega bo'lishi kerak.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv talabaning kasbiy salohiyatini yuzaga chiqarish, jamiyatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish, shaxsiy kasbiy manfaatlarini rivojlantirish, madaniy va kasbiy dunyoqarashini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlari va kasbiy ko'nikmalarini charxlash, o'z-o'zini o'rganish va kasbiy mahoratini oshirish ehtiyojlariga javob beradigan ta'lim innovatsiyasi.

Biz shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning tarkibiy asoslarini belgilab oldik:

- 1) kompetentlik tahlili;
- 2) kompetentlikga erishish traektoriyasi(yo'l) belgilanishi;
- 3) kompetentlikga erishish vositadarini tanlash;

4) axborotni izlash va qayta ishlash, tahlil qilish va umumlashtirish;

6) olingan natijalarni baholash va xulosa chiqarish.

Bu faoliyat o'quvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishga qaratilganligini ta'kidlab, u ijodiy qobiliyatlarni, mantiqiy fikrlashni shakllantirishga va o'quv jarayonida olingan bilimlarni mustahkamlashga, muhim hayotiy masalalarning mohiyatini tushunishga yordam beradi, deb hisoblaymiz.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslangan kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning maqsadi turli ta'lim fanlarini o'rganishda talabalarning bilim, ko'nikma va murakkab ko'nikmalarini tushunish va ulardan foydalanish ekanligini alohida ta'kidlamoqchimiz. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining ushbu faoliyatidan kuzatilgan maqsad:

- rejalashtirishga o'rgatish (pedagog maqsadni aniqlay olishi, ish davomida qo'yilgan maqsadga erishishning asosiy bosqichlarini ifoda eta olishi);

- ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish (o'qituvchi kerakli ma'lumotlarni tanlash va ulardan to'g'ri foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak);

- analitik ko'nikmalarni takomillashtirish (ijodiy va tanqidiy fikrlash);

- yozma hisobot tuzish ko'nikmasini (ish rejasini tuzish, axborotlarni aniq taqdimot etish, izohlarni rasmiylashtirish, zaruriy adabiyotlar (bibliografiya) haqida tushunchaga ega bo'lish) shakllantirish;

- ishga ijobiy munosabatni shakllantirish (BBTO' tashabbus ko'rsatishi, ishni belgilangan reja va tartibi bo'yicha o'z vaqtida bajarishga harakat qilishi).

Prognozlash, rejalashtirish, tashkil etish va modellashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish darajasi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining shaxsga yo'naltirilgan yondashuvi asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirish faoliyatini o'zlashtirishning yuqori darajasini belgilaydi.

Bu tushunchalarning va ularning mazmunini alohida qarab chiqamiz. Tadqiqotimiz obyekti shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslangan kasbiy kompetentlikni rivojlantirish faoliyati bo'lib, u

didaktik faoliyat bilan jips aloqada bo'ladi. Shu sababli biz o'quv jarayonida qo'llaniladigan modellarning turlaridan ham foydalandik.

O'quv jarayonida quyidagi turdagi modellar qo'llanildi:

1. O'quv modellari - ta'lim jarayonida ko'rsatmali qurollar, ko'rgazmali vositalar, trenajyorlar, ta'limiy dasturlar qo'llaniladi.

2. Tajriba modellari - ilmiy, amaliy tajribalarni olib borishda boyihalashtirilayotgan obyektning kattalashtirilgan yoki kichiklashtirilgan nusxasi qo'llaniladi.

3. Ilmiy-texnik modellar - jarayon va hodisalarni tadqiq etishda qurilma, moslama, asbob, jihoz va mexanizmlar qo'llaniladi.

4. O'yin modellari - turli vaziyatlarda obyekt tomonidan turli harakatlarni bajarish orqali ko'nikma, malakalarni hosil qilish maqsadida kompyuter, sport, iqtisodiy, harbiy, ishchanlik o'yinlari qo'llaniladi.

5. Imitatsion modellar - real voqelikni u yoki bu darajada shunchaki aniq aks ettirish uchun emas, balki aynan unga o'xshatish maqsadida amaliy harakatlarni bajarishga xizmat qiluvchi turli trenajyor va mexanizmlar qo'llaniladi.

Kompetentlik - muayyan lavozim vazifalarini amalga oshirishda shaxsning o'ziga xos betakror va mohir sifatlaridagi namoyonidir. Biz BBTO professional kompetensiyani rivojlantirish uchun quyidagilarni amalga oshirishi kerakligini aniqladik:

- KMYB haqida pedagogika va psixologiya fanidan bilimlarni egallash;

- o'z ustida ijodiy ishlash;

- o'quv jarayoni bo'yicha fikr-mulohazalarni rejalashtirish, baholash va tiklash qobiliyati;

- motivatsiyani shakllantirish;

- AKT bilimi;

- ta'lim muhitiga innovatsiyalarni joriy etish usullarini bilish; - BT doirasidagi fanlarni mukammal bilish;

- xorijiy tillardan birini o'rganish.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda biz quyidagi masalalarga e'tibor qaratdik:

- o'quv jarayonini tashkil etishga qo'yiladigan umumiy talablar;
- maktab hujjatlariga qo'yiladigan talablar;

talabalarning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish shakllari va usullari;

ta'limning texnik vositalaridan foydalanish qoidalari, xavfsizlik choralari, amaliyotda qo'llash imkoniyati bo'yicha yo'riqnoma;

didaktik, vizual va boshqa materiallardan foydalanish (buyurtma berish yoki olish) mexanizmi.

Kuzatishlar tahlili bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini quyidagi yo'nalishlarda qo'llab-quvvatlash zarurligini ko'rsatdi:

pedagogik faoliyat asoslarini amaliy va nazariy jihatdan ishlab chiqish (darslarni tayyorlash, o'tkazish va tahlil qilish; o'qitish shakllari, usullari va usullari; darsni boshqarish asoslari);

shaxsiy malaka oshirish dasturini ishlab chiqish;

malaka oshirishning afzal uslubiy yo'nalishini tanlash;

asosiy ko'nikmalarni takomillashtirish;

innovatsion mahalliy pedagogik va ta'lim yo'nalishlarini o'zlashtirish;

tasdiqlash yoki ko'tarish uchun turli sertifikatlariga ega bo'lish istagi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslangan pedagogik jarayonni didaktik ta'minlash ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi kerak, jumladan:

shaxsiy tajriba mazmunini ochishga yo'naltirish;

shaxsiy tajribani oshirishga xizmat qiladi;

belgilangan aniq topshiriqlarni bajarish, taqdim etishda sidqidildan xohish bilan yondashishi va tanlash imkoniyatiga ega bo'lishi;

o'zlashtirish ahamiyatli va qulay bo'lishi.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'ziga xos xususiyatlarga egaligini aniqladik:

ta'lim usullarini mustaqil tanlash asosida ijodkorlik rivojlanishi;

baholash va nazoratning hamda bilish va o'rganish jarayonlarining uzviy bog'liqligi;

mustaqil ishlarning BBTO' shaxsiy hayoti, kasbi, imkoniyatlari bilan bog'liqligi.

"Rivoj" innovatsion maktabi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi bilan hamkorlik tizimini yaratishda BBTO' kasbiy

rivojlanishning turli yo'nalishlarini (mutaxassislik, qo'shimcha mutaxassislik, ish o'rinlarining o'sishi) hisobga olishi kerak.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi bilan faoliyatdagi, darsdagi to'siqlar, muammolar va muvaffaqiyatsizliklar haqida dastlabki suhbat yaxshi natija beradi. Keyin BBTO'ning faoliyat saritasi belgilanadi. Yosh mutaxassislarga pedagogik faoliyat shaxslararo munosabatlarga asoslanishi, shu sababli konstruktiv xarakterdagi doimiy muloqot, shaxslararo muloqot eng avvalo sabr va maqsadli bo'lishini taqozo etishini uqtirib borish kerak. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi bilan ishlashda pedagogik ta'sirning eng samarali shakllaridan foydalanish kerak: ishbilarmonlik va rolli o'yinlar, kichik guruhlarda ishlash, vaziyatni tahlil qilish, o'zini o'zi anglash va boshqalar, biznes aloqalarini rivojlantirish, shaxsiy yetakchilik, qaror qabul qilish.

Inson ustozlik mahoratini samarali amalga oshirsagina muvaffaqiyatli murabbiyga aylanadi. Oliy ta'lim muassasasi ta'limga norasmiy yondashuvga intilishi kerak: o'qish - ish; ishlash - ta'lim; BBTO'ning jamoatchilik faoliyatini tashkil etish, ularni xolisona tahlil qilish va introspektsiyaga o'rgatish. Yoshlar o'zlari mutaxassis bo'lganda, ular bilan ishlashning bunday shakllaridan qo'rqmaslik kerak: ular bir-birlarining darslarida qatnashadilar, tajriba va fikr almashadilar, qaytar aloqa o'rnatadilar.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining shaxsga yo'naltirilgan munosabatini shakllantirish va tarbiyalash jarayoni:

boshlang'ich maktabda ShYYni amalga oshirish kompetensiyasini rivojlantiradi;

talabani o'z faoliyati subyekti sifatidagi mavqei ta'minlaydi;

shaxs munosabatining amaliy ko'nikmalarini o'zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi;

yosh talabalarni o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarini tanlash bo'yicha mustaqil qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini ochib beradi;

talabalarni ta'limning faol shakllari va usullaridan foydalanish, bilim, ko'nikma, harakat usullarini chuqur shaxsiy o'zlashtirishni ta'minlash, kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun barqaror ijobiy motivatsiyani shakllantirishga yordam beradi.

Shuningdek, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilar orasida so'rov o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Maqsadga qarab o'qituvchi so'rovnomalarining ko'p turlari mavjud. Anketalardan birining natijalarini qayta ishlashga misol keltiraylik.

So'rovning maqsadlari:

metodik ishning ijobiy tomonlarini ochib berish va kelgusi yilda amalga oshirilishi lozim bo'lgan muammolarni belgilab berish;

mehnat muvaffaqiyati ma'lumotlar bazasini shakllantirish maqsadida BBTO'ning o'z-o'zini tarbiyalash, ta'lim mazmunini yangilash borasidagi yutuqlarini kuzatish;

maktabning "O'quvchilarni kompetentsion yondashuvda o'qitish ta'lim jarayoni sifatini oshirish kafolati sifatida" yagona uslubiy mavzusini amalga oshirishda BBTO'ning ishtiroki darajasini aniqlash;

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari so'rovi natijalariga ko'ra, uslubiy ishning quyidagi yo'nalishlari eng muvaffaqiyatli deb topildi:

- kompetentli ta'lim nazariyasi bilan tanishish;
- mavzu bo'yicha mavjud tajriba bilan almashish;
- metodik haftalar.

Biz o'z ishimizda quyidagi ishlarni amalga oshirdik:

- kasbiy kompetentlikni rivojlantirish ishlarini davom ettirish;
- bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini mualliflik metodikalari bilan tanishtirib borish;
- kasbiy kompetetsiyalarni egallash shaxsiy dasturini ishlab chiqish;
- uslubiy haftalardan ishning optimal shakli sifatida foydalanish;
- BBTO' shaxsiy ish rejasiga yangi va parallel dasturlar va darsliklar haqida ma'lumot berishni kiritish.

Tajriba-sinov jarayonida an'anaviy ish shakllariga (suhbatlar, maslahatlashuvlar, darslarga qatnashish va muhokama qilish) nisbatan yangi noan'anaviy, modernizatsiyalashtirilgan ish shakllari (psixologik treninglar, ijodiy laboratoriyalar, psixologik-pedagogik ish o'yinlari, bahslar, tanlovlar, davra suhbatlari, «aqliy hujum», dars modellarini ishlab chiqish va taqdim etish, o'zini ta'lim

rahbari sifatida ko'rsatish, ijodiy ishlarni himoya qilish, pedagogik tajribani «talabadan-talabaga» uzatish) samarali ekanligi ma'lum bo'ldi. Aynan ular BBT o'qituvchining ta'limiy faoliyatga, pedagogik muhitga kirish jarayonini tezlashtirdi. U o'zini yanada ishonchli his qildi, kasbni to'g'ri tanlashga ishonchi mustahkamlandi. Natijada, ularning kasbiy kompetentligi rivojlandi.

Pedagogik g'oyalar auksionini o'tkazish, amaliy tajriba kamligi tufayli faqat nazariy materiallarni taqdim etuvchi murabbiy sifatidagi bunday noan'anaviy ish shakli o'zini ijobiy isbotladi. Bunday muloqot jarayonida bo'lajak o'qituvchilar o'z ishlarida qo'llamoqchi bo'lgan barcha qiziqarli narsalarni qayd etadilar, ammo ularda hali javob berilmagan savollar mavjud. Bu yerda tajribali o'qituvchilar, murabbiylar va bir-biriga yordam beradigan yosh o'qituvchilarni birlashtirish mumkin.

Bo'lajak mutaxassislariga turli "eslatmalar" tayyorlanishi, ishimizning samarasini belgilab berdi:

- ta'lim rahbarining vazifalari;
- o'zlashtirmagan o'quvchilar bilan ishlashni tashkil etish;
- darsni tahlil qilish va introspeksiya qilish;
- ota-onalar bilan ishlashni qanday tashkil qilish kerak;
- ota-onalar yig'ilishini o'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar;
- ta'limdan tashqari tadbirlar o'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi 8ta anqlashtirilgan kompetensiyalar asosida o'z kasbiy kompetentlik portfoliosini yaratishi mumkin, unda pedagogik xulosalar, yutuqlar, darslar bo'yicha fikr-mulohazalar, anketalar va boshqalar kiradi. Bu bo'lajak o'qituvchining kasbiy rivojlanishi dinamikasini ko'rish imkonini beradi. Portfolio - bu o'qituvchining kasbiy darajasini oshirish, uning qobiliyatlari, o'zini o'zi tashkil qilish, muloqot qilish qobiliyatini ko'rsatadigan va amaliy o'zini o'zi anglash ehtiyojlarini qondirish uchun o'ziga xos pasport. Bundan tashqari, portfoliodan sertifikatlash uchun yosh mutaxassisning to'liq va ko'p qirrali taqdimoti shakli sifatida ham foydalanish mumkin. Bunday hujjatni yaratish rasmiyatchilikdan qochish, BBT o'qituvchisi bilan ishlash shakllari va usullarini tanlashga maqsadli va muntazam yondashish, kasbiy o'sish natijalarini va uning faoliyatidagi ijobiy o'zgarishlarni

to'g'ri baholash imkonini beradi. Portfolio BBT o'qituvchisining o'zi tomonidan yuritiladi va uning kasbiy mahorati va shaxsiy kasbiy rivojlanishidagi yutuqlari qayd etiladi.

Talabalarining asosiy kompetensiyalarini baholash tizimini izchil amalga oshirish uchun biz quyidagi algoritmnii amalga oshirishni taklif qilamiz:

1. Manfaaddorlarning (davlat, jamiyat, ota-onalar, talabalar va o'qituvchilar) ijtimoiy buyurtmasini o'rganish asosida ta'lim bitiruvchisining kompetentli modelini ishlab chiqish. Bitiruvchining kompetentlik modeli maktabning o'quv jarayonini loyihalashning natijaga yo'naltirilgan asosidir. Bitiruvchining kompetentligi modeli ostida biz bitiruvchining mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishi uchun amalga oshirilishi kerak bo'lgan ma'lum bir imidj, standart, idealni tushunamiz. Kompetentlikga asoslangan model ta'lim jarayonining tuzilishini aks ettiruvchi va olingan natijalarni adekvat nazorat qilish va baholashni ta'minlaydigan axborot tizimi sifatida ishlaydi. Muayyan ta'lim bosqichi bitiruvchisining kompetentlik modeli ideal maqsad bo'lib, ideal maqsad haqiqatga aylanishi uchun o'quv fanlari bo'yicha bitiruvchilarga qo'yiladigan talablarni aniqlash olish kerak. Buning uchun fanlar bo'yicha kompetentlik matritsasi ishlab chiqildi.

2. Fanlararo kompetensiyalarning bog'liqligi matritsasini ishlab chiqish. Talabalarining kasbiy tayyorgarligi OTM rejasida ko'rsatilgan barcha fanlarni o'rganish jarayonida amalga oshiriladi va ularning har biri muayyan kasbiy fazilatlar va ko'nikmalar shakllantirishga yo'naltiriladi. Kompetentlik matritsasi talabaning asosiy kompetensiyalarini rivojlantirishda har bir fanning ahamiyatini ko'rish imkonini beradi.

3. Asosiy kompetensiyalarning xarakteristikalarini (shakllangan kompetensiyalar mazmuni asoslarini aniqlash). Asosiy kompetensiyalarni shakllantirish va baholashda o'qituvchining ishini yengillashtirish uchun biz kasbiy kompetensiyani rivojlantirish shakllari, usullari, texnikasi, texnologiyalarini belgilaydigan "Talabalarining asosiy kompetensiyalarini shakllantirish va baholash jihatlarini o'rtasidagi bog'liqlik" jadvalini ishlab chiqishni taklif qilamiz.

4. Talabalarining asosiy kompetensiyalarini baholash ko'rsatkich (mezon, indikator, deskriptor)lar tizimini ishlab chiqish.

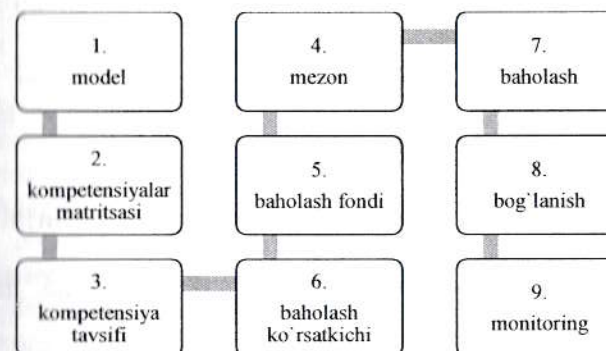
5. Talabalarining asosiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun baholash vositalari fondini yaratish. Asosiy vakolatlarining har birini baholash uchun vazifalar ishlab chiqiladi, ularning natijasi ularning shakllanish darajasini baholash uchun ishlatilishi mumkin.

6. O'lchov natijalarini an'anaviy baholash shkalasiga o'tkazish tartibini ishlab chiqish.

7. Baholash tartibi va qoidalarini ishlab chiqish. Baholashda talabaning muayyan turdagi ishlarni bajarishi, fanni o'rganishdagi muvaffaqiyat darajasi qayd etilishi kerak.

8. Keyingi bosqich - ta'lim mazmuni birliklarini shakllantirilayotgan kompetensiyalar bilan bog'lash ("maqsad - faoliyat - kompetentlik" formulasiga asoslangan yondashuv asosida darsni texnologiyalashtirish).

9. Talabalarining asosiy kompetensiyalarini shakllantirish monitoringini yaratish. Monitoring jarayonida muayyan kompetensiyaning shakllanish darajasini aniqlashi mumkin (2.2.11 - rasm):

2.2.11 - rasm. BBT o' kompetensiyasining monitoring algoritmi

O'z-o'zini takomillashtirish texnologiyasining konseptual tamoyillarini, uning asosiy qoidalari mazmu-mohiyatini o'zlashtirgan boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi amaliy faoliyatga ijodiy yondashishning asosi bo'lgan kompetensiyalardan foydalanish asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirishi mumkin.

O'zgaruvchan ta'lim muhitida talabani tezkor qarorlarni qabul qilishga odatlantirishimiz, saralangan eng maqbul zamonaviy

pedagogik va axborot texnologiyalarni, ilg'or pedagogik tajribalarni, usullarni qo'llashiga, kasbiy-pedagogik ijodkorligini namoyon etishiga maydon yaratishimiz darkor. Ushbu maydon vazifasini PTK bajaradi deb o'ylaymiz. Biz tajriba-sinovimizda ushbu ishlab chiqilgan modelga tayandik (2.2.8-jadval).

§ 2.3. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish ishlari samaradorligi

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda biz bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining motivlari, talablari va qiziqishlari, qadriyatlari va ideallarini o'rganish orqali yetuk kadrlarni tarbiyalash va tayyorlashning yakuniy maqsadini belgilab oldik.

Pedagogik tajriba-sinov ishida bo'lajak o'qituvchilarning kichik maktab yoshidagi bolaning xususiyatlari haqidagi bilimlarini chuqurlashtirish va boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi obrazini yaratish; boshlang'ich sinflarda ta'limga oid uslubiy ko'nikmalarni mustahkamlash va ularning malakasini oshirish; bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi uchun zarur bo'lgan kasbiy kompetensiyalarning rivojlanish dinamikasini kuzatish maqsadlarida quyidagi vazifalar belgilab olindi:

pedagogik tajriba-sinov maydonchalarini belgilash;

pedagogik tajriba-sinov ishining rejasi va dasturini ishlab chiqish;

pedagogik tajriba-sinov ishlarini o'tkazishning huquqiy asoslarini shakllantirish;

bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi uchun zarur bo'lgan kasbiy kompetensiyalarga aniqlik kiritish;

kasbiy kompetentlikni aniqlash mezonlarini ishlab chiqish;

ilg'or xorijiy tajribalarni moslashtirib, pedagogik tajriba-sinovdan o'tkazish;

tajriba guruhlariga "Rivoj" loyihasining mazmun-mohiyatini va unga muvofiq faoliyat algoritmini tushuntirish;

tajriba-sinov ishlarini belgilangan reja asosida tashkil qilish;

eksperimental ishlarning borishini kuzatish va zarur tuzatish ishlari olib borish;

pedagogik eksperimental ish natijalarini umumlashtirish va tahlil qilish.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida BBT'O' kasbiy kompetentligini rivojlantirishda biz tomondan ishlab chiqilgan "Rivoj"[113] loyiha dasturi qo'l keladi deb hisoblaymiz. Ushbu innovatsion klaster loyiha texnologiyasi quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

ish beruvchilar hamkorligida boshlang'ich ta'lim yo'nalishi bo'yicha tayyorlanadigan mutaxassisning asosiy vazifalar ro'yxati belgilab olinadi va kasbiy standart ramkasi tuziladi;

belgilangan vazifalar amalga oshiruvchi kasbiy kompetensiyalar aniqlanadi va matritsasi ishlab chiqiladi;

kompetensiya mazmunini ochib beruvchi indikatorlar to'plami belgilanadi;

o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash deskriptorlari ishlab chiqiladi;

kasbiy kompetensiyalarning rivojlanish darajasini aniqlovchi mezonlar setkasi ishlab chiqiladi;

ta'lim maqsadlari, mazmuni, o'zlashtirish usullari va o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash yo'llarini o'z ichiga olgan diagnostika zanjiri ishlab chiqiladi;

shaxsiy kompetentlik kundaligida erishilgan kompetensiyalar elementlari muntazam kiritiladi.

Pedagogik tajribalarda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida o'quv jarayonining salmog'i va sifatini oshirish uchun quyidagi omillarni hisobga oldik:

1. Psixologik-fiziologik omillar: jismoniy (dinamik va statik), ruhiy (aniqlik), hissiy (ta'sir) va aqliy (axborotlar hajmi) barqarorlik.

2. Sanitariya-gigiyenik omillar: ish joyidagi mikroiqlim – (harorat, nisbiy namlik, havoning harakatlanish tezligi), havoning tozaligi (bug', gaz, aerozollarning mavjudligi), yoritilganligi, shovqin, vibratsiya, ultratovush, biologik va boshqa ta'sirlar.

3. Estetik omillar: shaxs tomonidan atrof-muhitni estetik qabul qilinishini ta'minlovchi omillar – ranglar, shakllar, musiqiy ohanglar, ish o'rnining jihozlanishi, mehnat qurollari(vositalari)ning chiroyli ko'rinishi, ish kiyimlarining ko'rimliliigi, binolarning badiiy-me'moriy yechimi; bularning barchasi bo'lajak o'qituvchining kayfiyatiga va o'z

navbatida ishchanlik qobiliyatining oshishiga, mehnat samaradorligining yaxshilanishiga ta'sir etadi).

4. Ijtimoiy-psixologik omillar: professor-ustozlar jamoasi tarkibi, talabalarning qiziqishlari, dekanatning boshqaruv uslubi integratsiyasi ta'sirida muassasada axloqiy-psixologik iqlim yuzaga kelib, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining jismoniy, ruhiy va hissiy barqarorligini, jamoa bilan jipsligini, mehnat faolligini va ijodiy tashabbuskorligini ta'minlaydi.

Bo'lajak mutaxassisning kompetentligini rivojlantirish uchun ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali erishish mumkin. Biz tajriba-sinov o'tkazishda quyidagi shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalaridan foydalandik:

- ishbiarmonlik o'yinlari;
- muammoli o'qitish;
- tabaqalashtirilgan o'qitish;
- dasturlashtirilgan o'qitish;
- kompyuterlashtirilgan o'qitish;
- modulli o'qitish.

Biz "Rivoj" loyihasining tuzilishi va mazmunini shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish maqsadi bilan bog'ladik. Natijada bo'lajak mutaxassis uchun quyidagi imkoniyatlar yaratildi:

kompetensiyalar mazmunini muntazam ravishda o'rgatish;
mustaqil ta'lim mazmunini bosqichma-bosqich kengaytirish;
shaxsga yo'naltirilgan yondashuv texnologiyalari asosida faoliyat xaritasini ishlab chiqish;

boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi lavozimiga oid vazifa va majburiyatlarni tahlil qilish;

pedagogik faoliyatning mualliflik sohalarini o'rganish;
kasbiy va shaxsiy manfaatlarining muvofiqligini ta'minlash.

"Rivoj" dasturi orqali bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kompetensiya va kompetentlik atamalarining tarixi, rivojlanishi va istiqbollari, kompetentli mutaxassis qiyofasini o'rgandi, sifatlar va qadriyatlar asosida jamiyatda o'z o'rnini aniqladi, kompetentlikka yetaklovchi harakatlar mazmunini (bilimlarni amaliy va tezkor ravishda muayyan vaziyatlarda qo'llay olish) tahlil qildi.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetentligini rivojlantirish ishlarini "Rivoj" loyihasi orqali uch bosqichda amalga oshirdik:

1-bosqich - moslashuv. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi moslashuv dasturini ishlab chiqish uchun o'z vazifalari va vakolatlari doirasini belgilaydi, shuningdek, uning malakasi va qobiliyatidagi kamchiliklarni ochib beradi.

2-bosqich - takomillashuv. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi moslashuv dasturini ishlab chiqadi va amalga oshiradi, o'z kasbiy kompetentligini takomillashtirish dasturini yaratadi va unga muvofiq vazifalarni bajaradi.

3-bosqich - diagnostika. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi o'z kasbiy kompetentlik darajasini tekshiradi, o'zining funktsional vazifalarini bajarishga tayyorlik darajasini belgilaydi(3.1.9 - jadval).

3.1.9-jadval

moslashuv	takomillashuv	diagnostika
* esse * auktsion * kasbiy standartlar ramkasi * vakolatlar doirasi * kasbnoma * muammolarni aniqlash	• mezonlar dasturi • shaxsiy kasbiy kompetentlikni rivojlantirish kundaligi	• kompetensiya matritsasi • diagnostika zanjiri • korreksion ishlar

Ekspirimentning "moslashuv" bosqichida biz bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy rivojlanishi nafaqat muayyan muammolarni hal qilish qobiliyatiga, balki ularni izlash va hal qilish uchun motivatsion tayyorgarlikning mavjudligiga bog'liq degan xulosaga keldik. Kasbiy faoliyat uchun motivatsiya shaxsni o'z-o'zini ochishga yordam beradi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy ko'nikmalarini muvaffaqiyatli egallashi, ba'zi qobiliyatlarini namoyon qilishi va shu bilan birga o'z kasbiy faoliyatiga befarq bo'lishi mumkin, bu esa o'z kasbiy darajasini

oshirishga past darajada moyillik bilan ifodalanadi. "Moslashtirish"ning birinchi bosqichida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari bilan tajriba-sinov ishlarini olib borish maqsadida "tezkor pedagogik donorlik"ni tashkil etdik.

Tezkor pedagogik donorlik:

- kompetensiya mezonlari va mazmunini aniqlash;
- aniqlangan natijalar asosida uslubiy ishlarni rejalashtirish va texnologiyasini qurish;
- uslubiy ish samaradorligini baholash texnologiyasini ishlab chiqishdan iborat.

Tajriba-sinov ishi yo'nalishlari mazmunini aniqlash maqsadida biz bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentlik bo'yicha bilimlarini aniqladik. Tajribaning birinchi bosqichida asosiy ish uslubi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisidan dastlabki so'rovnomalar, esse, suhbatlar olish tariqasida o'tkazildi.

Dastlab biz boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi qanday bo'lishi kerakligini aniqlashdan boshladik. Nazorat guruhi va Tajriba guruhi talabalariga "Aqliy hujum" metodidan foydalanib, boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi sifatlarini sanashlarini aytdik. Sanab o'tilganlardan 10ta zarur(ushbu sifatlersiz boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi identifikatsiyalanmaydi) tanlab olingan sifatlar asosida "TIM" (tushunchalardan ixcham matn) interfaol metodidan foydalanib kichik hajmli(5-6 gap) esse yozishlarini taklif etdik. Tahlilga ko'ra eng yuqori pog'onalarni egallagan 10ta sifatni ajratib oldik. "Esse" tahlili talabalarining quyidagi sifatlarini tanlaganliklarini ko'rsatdi (3.1.10 - jadval):

3.1.10-jadval

Esse tahlili

Sifatlar	ball	CHDPU 59	ADU 58	JDP 59	jami 176
Bolajonlik(gumanizm)		45	46	53	144
Mas'uliyat		45	34	28	107
Xushfe'llik		56	54	57	167
Mehnatsevarlik		34	39	49	122
Faollik		43	46	38	127

Bilimdonlik		59	57	58	174
Maqsad qo'yish		59	58	59	176
Adolat		35	42	51	128
Intizom		48	27	34	109
Kirishimlilik		47	44	53	144

Esse tahlilidan so'ng "AUKSION" metodidan foydalandik. Bunda har bir tanlanib olingan sifatni 1-5 ball oralig'ida baholab chiqdik. Baholash 10 ball ichida amalga oshirilishi, 1dan 5 gacha bo'lgan har bir baho albatta qatnashish talabini auktsion shartiga kiritdik. Har bir talaba berilgan sifatning qiymatini shaxsan o'zi baholadi va 10 ball ichida eng zaruriylarini tanlab oldi. "Zaruriylik" tushunchasiga ham bu yerda aniqlik kiritib o'tdik, ya'ni ushbu sifat bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisida mavjud bo'lmagan yoki sust shakllangan sifatni tanlab olishi zarurligini tushuntirdik. Ko'rinib turibdiki, talaba faqatgina 5ta sifatni baholay oladi va ulardan ko'pi bilan 4ta sifatni tanlay oladi.

Ushbu jadvalga tayanib har bir bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi ishlashi lozim bo'lgan o'z sifatlarini aniqlab olishiga erishdik. Mazkur sifatlarini rivojlantirish uchun kasbiy kompetentlik kundaligiga tayanib, ish rejasini ishlab chiqish va biz tomondan ishlab chiqilgan "Kasbiy kompetentlik komponentlarining mezonlarda namoyon bo'lishi" jadvalidan (3.1.11-jadval) foydalanish tavsiyasi berildi:

3.1.11-jadval

Kasbiy kompetentlik komponentlarining mezonlarda namoyon bo'lishi

KASBIY KO MPETENTLIK	Kompetensiyalar	Mezonlar	ball				
			1	2	3	4	5
	PREDMETLI	Kalligrafik Tabiiy Matematik Badiiy Estetik					
	DIDAKTIK	Metodlar					

	Pedagogik texnologiyalar An'anaviy ta'lim Noan'anaviy ta'lim To'ldiruvchi ta'lim				
KOMMUNIKATIV	Muloqot Hamkorlik Tolerantlik Konfliktologiya Emotsional intellekt				
MENEJERLIK	Yetakchilik Tashabbus Tashkilotchilik Tadbirkorlik Madaniyat				
DIAGNOSTIK	Nazorat Taftish Tahlil Prognostik Testologiya				
TEXNOLOGIK	Texnik AKT Raqamli vositalar Darsliklar Dasturlar				
KREATIV	Moslashuvchanlik Mobillik Originallik Innovatorlik Mualliflik				
REFLEKSIV	Qaytar aloqa Xulosa Korreksiya Xotira zanjiri Kompetentlik kundaligi				

Shuningdek, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kompetensiya haqidagi dastlabki bilish pog'onalari so'rovnoma aniqlandi. Tajriba jarayonida ma'lum bo'ldiki, respondentlarning aksariyati "kompetentlik", "vakolat", "kasbiy kompetensiya" tushunchalariga aniq ta'rif bera olmagan yoki ularni boshqa tushunchalar bilan almashtirib, noto'g'ri ta'riflar bergan. Ushbu kategoriyalar ta'rifiga aniqlik kiritib olishlari uchun BBTO'lari bilan "Biblioterapiya" (ilova 4) metodidan foydalandik. Natijada tajriba guruhidagi ko'rsatkichlar quyidagicha o'sdi (3.1.12 - jadval):

3.1.12-jadval

So'rovnoma

Savol	Tajribadan avval	Tajribadan so'ng
Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kompetensiyalarini ayting	56%	78%
Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining faoliyat xususiyatlarini ayting	52%	83%
Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi nimalarni bilishi kerak	64%	87%

Tajriba-sinovning «takomillashuv» bosqichida faoliyat maqsadiga ko'ra ish turli uslubiy shakllarda olib borildi:

- muvoqilashtiruvchi va uslubiy konsultatsiya;
- mini-loyiha ishi;
- tezkor "pedagogik donorlik" uchrashuvlari;
- pedagogik g'oyalar yarmarkasi;
- tezislar konferensiyasi;
- "Ilk pedagogik qadam", "Bo'lajak profi" ijodiy pedagogik tanlovlari;
- ilg'or pedagogik va mualliflik tajribalarni umumlashtirish;
- individual dasturlar;
- oralik va yakuniy nazorat shakllari.

Bundan tashqari, "Rivoj" innovatsion maktabi uchun turli loyiha dasturlari, rejalar, innovatsion interfaol metod va texnologiyalar ishlab chiqildi va kasbiy kompetentlikni rivollantirish uchun foydalanildi (1-3 ilova).

Tajriba davrida ta'lim jarayonida tez-tez uchraydigan xatolarning oldini olish, barqaror fundamental pozitsiyalarni ishlab chiqish, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining o'qituvchilik faoliyatidagi og'riqli nuqtalarni aniqlash maqsadida hamkorlik dasturini tayyorladik:

bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining aniqlangan potentsial imkoniyatlaridan kelib chiqib, uslubiy ishlarni tabaqalashtirilgan va maqsadli rejalashtirish;

bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy saviyasini uning ehtiyojlari, qiyinchiliklari, yutuqlarini hisobga olgan holda oshirish;

bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining ijodiy salohiyatini rivojlantirish, uning innovatsion faoliyatdagi ishtirokini rag'batlantirish, kasbiy faoliyat rivojlanish dinamikasini kuzatish;

bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining amaliyot unumdorligi va ta'lim muassasasida o'quv jarayoni samaradorligini oshirish;

bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining o'zini tarbiyalash ehtiyojlarini qondirish uchun sharoit yaratish [107; 307 - b.].

Ushbu dasturni amalga oshirishda turli usullardan foydalandik:

axborot usullari - ma'ruza, seminar, pedagogik o'qishlar;

ijodiy muammolarni hal qilish usullari - muammoli, inversiya, moslashuvchan, o'ziga xos fikrlashni rivojlantirishga hissa qo'shish; individual va jamoaviy ish.

Tajribaning "diagnostika" bosqichida dastlabki darajalar mezoniga murojaat qildik:

ongsiz kompetentsizlik - bilmayman, qanday bajarishni bilmayman;

ongli kompetentsizlik - bilaman, lekin bajara olmayman;

ongli kompetentlik - men qanday bajarishni bilaman va o'rganaman;

ongsiz kompetentlik - men o'rgandim va bimalol bajaraman.

Diagnostika bosqichida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining rag'batlantirilishini faollashtirish va kuchaytirish, ish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal etishga qaratilgan samarali shakl va usullar tanlab olindi:

muammoli pedagogik o'yini;

refleksiya o'yini;

ijodiy guruhda ishlash;

ma'ruza, seminar, amaliy dars;

pedagogik o'qishlar;

pedagogik ring;

pedagogik g'oyalar yarmarkasi;

videodarslarni hissiy jihatdan tahlil qilish;

guruhdan -shaxsga va shaxsdan- guruhga axboroy uzatish;

tayanch maktablarga tashrif buyurish va jarayonini tahlil

qilish;

mahorat darslari;

pedagogik ustaxonalar.

Kompetensiyalarni rivojlantirish uchun biz pedagogik seminarlar, mahorat darslari, ijodiy guruhlarda ishlash, «Tayanch maktab» bilan hamkorlikda ilg'or pedagogik va mualliflik tajribasini o'rganish, professional muhokamalarda qatnashish, didaktik materiallar tayyorlash, ijodiy darslar berish kabi usul va texnologiyalardan foydalandik, kasbiy muammolarni guruhda muhokama qilish, kursdosh-talabalardan real yordam olish muhitini yaratdik.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining takomillashtirish ehtiyojlari rag'batlantirilishi kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi anglashiga yordam beradi. Rag'bat tizimining samaradorligini har tomonlama ko'rib chiqish bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish muammolarini tez va samarali hal etish, ularni rivojlantirish loyihasiga kiritish o'z-o'zini tashkil etishda ko'maklashish imkonini beradi, rivojlanish tahlili kasbiy malakasini oshirishiga xizmat qiladi.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonida biz quyidagi darajalarni ishlab chiqdik va tajriba-sinov ishlarida foydalandik:

1. Standart (elementar) daraja – bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi mavjud modellar asosida Oliy ta'lim standarti asosida "Kasbiy kompetensiyalar doirasida" OTM tomonidan ishlab chiqilgan kompetensiyalarga ega.

2. Algoritmik daraja – "Kasbiy kompetentlik ramkasi"da belgilab qo'yilgan kompetensiyalarni egallash algoritmiga mustaqil ravishda amal qiladi.

3. Evristik daraja – "Kasbiy kompetentlik ramkasi"da belgilab qo'yilgan kompetensiyalarga o'rinli o'zgarishlar kiritish asosida yangi algoritmlar tuzish, o'quv muammosini hal etish uchun yangi axborotlarni mustaqil tarzda izlab topish malakasini aniqlaydi.

4. Mualliflik darajasi – topshiriqlarni bajarish jarayonida shaxsiy ishlab chiqilgan yechimlar bilan boyitish(3.1.13-jadval) [106] 480-b.]:

3.1.13-jadval

Kasbiy kompetentlik darajalari

	daraja	bosqich	natija
 Rivoj loyihasi	Standart	etalonga mos talab - me'yor	OTM standarti doirasida faoliyat ko'rsatuvchi BBTQ'
	Algoritmik	shaxsiy indikator ko'rsatma - reja	"Kasbiy kompetentlik ramkasi"da belgilab qo'yilgan kompetensiyalar algoritmi
	Evristik	shaxsiy deskriptor dastur-innovatorlik	"Kompetensiya matritsasi"da belgilab qo'yilgan kompetensiyalarga o'zgarishlar kiritish
	Mualliflik	yangi mezonlar loyiha - novatorlik	shaxsiy ishlab chiqilgan yechimlar

Biz talabalarga har bir sektorni besh va undan ortiq o'zlariga tanish yoki mavjud bo'lgan aniq mezonlar bilan belgilab olishlarini maslahat berdik. Bu yerda bir nechta maqsadlarga erishildi. Dastlabki sinovlarda ushbu vazifa orqali biz talabalarning bilim doiralarini aniqlab olgan bo'lsak, keyingi bosqichlarda ishlash doirasini aniqlab olishlari uchun qo'lladik.

Talabalar uchun tashkil etilgan seminarlarda har bir sektorni belgilab olish va belgilanib olingan mezonlarni rivojlantirish uchun tavsiyalar berib bordik. Masalan, **DIDAKTIK KOMPETENSIYA** sektoridagi AN'ANAVIY TA'LIM mezonini quyidagi ko'nikmalar orqali belgilab oldik:

- ☐ Dars tuzilishi
- ☐ Dars maqsadlari
- ☐ Dars vazifalari
- ☐ Dars tiplari
- ☐ Dars vositalari
- ☐ Dars shakllari
- ☐ Dars talablari
- ☐ Dars tahlili
- ☐ Ta'lim mazmunini aks ettiruvchi hujjatlar.

Misol tariqasida kasbiy kompetentlikka oid "dars tahlili" elementini bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi tomonidan turli darajalarda egallanish holatini ko'rib chiqsak (3.1.14-jadval)

3.1.14-jadval

Kasbiy kompetentlik darajalarining indikator va deskriptorlarda namoyon bo'lishi

Indicator	Dars tahlil	
Deskriptorlar	Standart daraja	
	Talab	Me'yor
	Dars tahlil maqsadi va turlarini biladi	Tahlil qilishi kerak bo'lgan ko'rsatkichlarini ajratadi
	Algoritmik daraja	
	Ko'rsatma	Reja

O'quvchilar xususiyatlarini xisobga olgan holda o'quv faoliyatga baho beradi	Dars taxlilini mustaqil tarzda ketma-ketligini tuzadi
Evrusti daraja	
Dastur	Innovatorlik
o'quvchilar tomonidan ta'limda bajariladigan o'quv vazifalar tizimini psixologik-pedagogik baholash	Turli bosqichlarda mustaqil fikrlash rivojlanishini baholash
Mualliflik darajasi	
Loyiha	Novatorlik
Darsning real va rejalashtirilgan natijarni qiyoslash	Yangilik kiritadi, m/u dars tahlil sayti

Ushbu mezonlarni to'liq bilgan talabalar dastlabki sinovlarda faqat kategoriya sifatida bilishlarini, lekin suhbatlar davomida ushbu bilish yuzaki xarakterda ekanligini aniqlab oldik. Ta'lim maqsadlari, mazmuni, o'zlashtirish usullari va o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash yo'llarini o'z ichiga olgan diagnostika zanjiri ishlab chiqdik (3.1.12 – rasm).

Ushbu bilimlarni to'liq bo'lishi uchun biz kichik guruhlarda yetakchi talabalar orqali har bir mezonni to'liq ochib berish ishi, ya'ni "pedagogik donorlik"ni tashkil etdik. Kompetentlik darajalarini baholash indikatorlari:

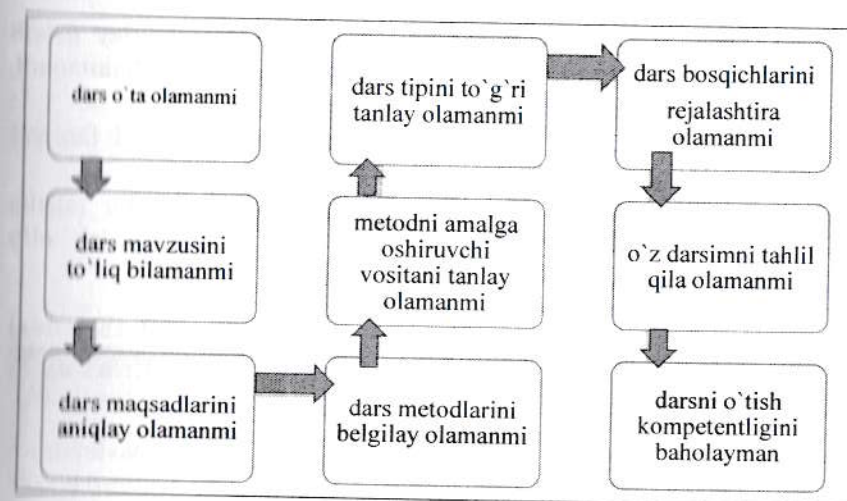
1 ball - sifat deyarli ko'rsatilmaydi

2 ball - sifat har doim ham ko'rsatilmaydi

3 ball - malaka darajasi standart vazifalarni bajarishga imkon beradi

4 ball - bu sifatni nostandart sharoitlarda ko'rsatadi

5 ball - sifat tanqidiy sharoitlarda ko'rsatiladi, uning tajribasi boshqalarga o'rgatish uchun ishlatilishi mumkin.

3.1.12–rasm. Diagnostika zanjiri

O'qituvchining kasbiy kompetentligini tashkil etuvchi qismlarini aniqlashtirib oldik. Endi ularni rivojlantirish uchun talaba bilan qanday ish olib borishimiz darkor? Ushbu jarayonni quyidagi bosqichlarga bo'lib oldik:

- Amaliyotoldi bosqich
- Amaliy bosqich
- Amaliyotdan keyingi bosqich

Ishni amaliyotoldi tayyorgarlik ishlaridan boshladik.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi pedagogik ish olib borar ekan, uning ta'sir qilish ob'ektini, ya'ni boshlang'ich maktab yoshini o'rganishi kerak. Ta'sir ob'ektini kanchalik chuqur o'rgansa, shunchalik pedagogik faoliyati muvaffaqiyatli kechadi. Rivoj loyihasi kesimida talabalardan bilish testi olindi. Ushbu testda kichik maktab yoshidagi bolalarni bilamizmi degan ochiq test savollariga javob olishga harakat qildik.

1. Kichik maktab yoshidagi bolalik davrini aniqlang. (6-11)
2. Kichik maktab yoshidagi bolalik davrida intensiv asab-ruxiy rivojlanish qanday xolat bilan birga kuzatiladi? (tez charshash)
3. Kichik maktab yoshidagi bolalik davrida qanday salbiy ta'sirlar jismoniy zo'riqishga olib keladi?(ko'p yozuv, davomli bir xil faoliyat)

4. Kichik maktab yoshidagi bolalik davrida qanday psixik o'zgarishlar yuz beradi?(bilish sohasi o'zgaradi, shaxs shakllanadi, kattalar bilan muloqot o'zgaradi)

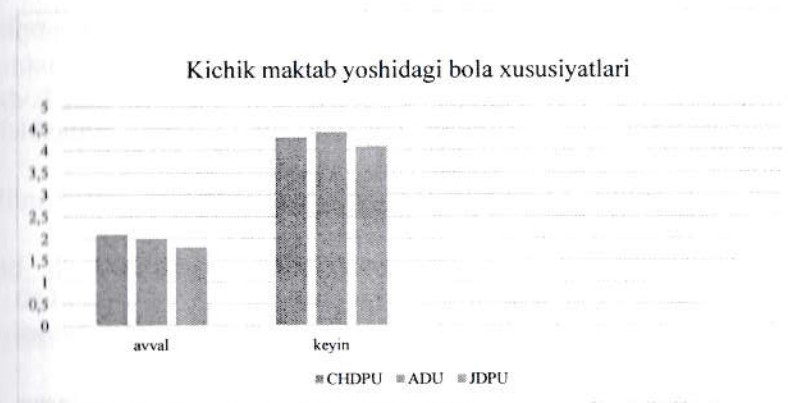
5. Kichik maktab yoshidagi bolalik davrida qaysi faoliyat yetakchi xisoblanadi? (ta'lim)

Dastlabki natijalarni yaxshilash maqsadida talabalar tajriba davomida biz tuzib chikgan «Gultoj» dasturi asosida ish olib borishdi(3.1.15 - jadval):

3.1.15-jadval

«Gultoj» dasturi				
	faoliyat	natija	tavsiya	
Kichik maktab yoshidagi bola	Kichik maktab yoshidagi bola xususiyatlari ni o'rganish	Har bir talaba mualliflik metodikasi ni batafsil o'rganadi	Klaster tuzadi Bir-biri bilan o'rtoqlashadi Skarabey	Davletshin nazariyasi Rodjers nazariyasi Slastyonin nazariyasi
	kichik maktab yoshidagi bola psixik xususiyatlari ni aniklovchi testlar bilan ishlanga urgatish	Har bir talaba alohida test bilan ishlaydi	Test tahlili Bir-biri bilan o'rtoqlashadi Skarabey	Diagnostic test Proeksion test Intellektual test
	Bola bilan ishlashda mualliflik metodikalari bilan tanishuv	Har bir talaba alohida muallif metodikani o'rganadi	Bir-biri bilan o'rtoqlashadi Skarabey	"JIF" "Siyohrang o'rmon" "Kapustin metodikasi"

Ushbu savollarga tajriba guruhidagi respondentlar javoblari tajribadan avval va keyingi holatini diagrammada ko'rsatamiz (3.1.13 - rasm):

Rasm 3.1.13

Quyidagi vazifalarning bajarilishi tadqiqotni ilmiy nuqtai nazardan tashkil etish imkonini berdi:

vaqtni maksimal darajada tejash va undan samarali foydalanish;

qulay mehnat va dam olish sharoitini yaratish, undan oqilona foydalanish;

faoliyat jarayonida o'z salomatligi, har tomonlama rivojlanishi to'g'risida qayg'urish.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi o'z pedagogik faoliyatini ilmiy tashkil etishi uchun quyidagilarga e'tibor qaratildi:

1. Pedagogik faoliyatni texnologiyalashtirish (vaqtni tejash, kam kuch va mehnat sarflanishini, ilg'or pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etilishini ta'minlaydi, boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun xizmat qiladigan axborotlar sifatini oshiradi).

2. Qulay ish o'rni'ni yaratish (zamonaviy texnik va texnologik jihozlar, qulay ish vaqti, samarali metod, usul va vositalar, o'qituvchining ishchanlik qobiliyatini uzoq vaqt saqlashga xizmat qiladigan mehnat sharoitidan iborat).

3. Pedagogik faoliyat (o'qituvchi mehnati)ning samarali shakl, metod, usul va vositalarini tanlash.

4. Pedagogik faoliyat (o'qituvchi mehnati)ning sur'atini oshirish.

5. Pedagogik faoliyat (o'qituvchi mehnati) va dam olishining samaradorligini ta'minlash, (o'qituvchi mehnati) samaradorligini

oshirish, salomatligini saqlashga xizmat qiladigan oqilona rejimni belgilash).

6. Ish o'rnini shovqindan himoyalash.

7. Aqliy va jismoniy mehnatning o'zaro almashishini ta'minlash.

8. Jismoniy va ruhiy zo'riqishni kamaytirish, tushkunlikka tushishning oldini olishga erishish.

9. Pedagogik faoliyatni mazmunan boyitish yo'li bilan monotonlikning oldini olish va bartaraf etish.

10. Pedagogik faoliyat sur'atining kun davomida bir xil sur'atda bo'lishini ta'minlash.

Shuningdek, tajriba davomida biz talabalarga fanlarga oid kompetensiyalarning rivojlanishini kuzatish uchun "Shaxsiy kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish kundaligi"ni yuritishni tavsiya etdik. Ushbu kundalik auditoriya mashg'ulotlarida olingan bilim, ko'nikma, malakalarga asoslanadi va quyidagi ko'rinishga ega (3.1.16-jadval):

3.1.16-jadval

Shaxsiy kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish kundaligi

sana	Dars jadvali	bildim	o'rgandim	kompetensiya	istiqbol	metod
02.09	TIM	tarbiya	Klaster tuzish	madaniy	Tarbiyaga oid 3ta fikrni yodlash	subhat
02.09	Matematika	Oddiy masala	Echish yo'llari	predmetli	Mantiqiy masalaga 2ta misol	mashq

Shaxsiy kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish kundaligida BBTO' o'z ustida ishlash bosqichlarini va amalga oshiriladigan vazifalarini qayd etib bordi. Har bir bosqich uchun belgilangan vazifalarning samarali hal etilishi navbatdagi bosqichga o'tish

imkonini berdi. Ma'lum bosqich vazifalari hal etilgach, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi bu holatni alohida bandda qayd etadi (jadval 3.1.17):

jadval 3.1.17

Kasbiy kompetentlik darajalarining indikator va deskriptorlarda namoyon bo'lishi

Didaktik kompetensiya	An'anaviy ta'lim	
	Indikator	Deskriptor
Dars tahlili	Standart daraja	
	Dars tahlili maqsadlari	Dars tahlili maqsadlarini aniqlaydi
	Algoritmik daraja	
	O'quvchilar xususiyatlarini xisobga olgan xolda o'quv faoliyatga baho beradi	O'quvchilarning faollashuvini(sustlashuvini) belgilovchi unsurlarni aniqlaydi
	Evristik daraja	
	O'quvchilar tomonidan ta'limda bajariladigan o'quv vazifalar tizimini psixologik-pedagogik baholash	O'quvchilarning darsdan olgan emotsional kayfiyatiga baho beradi
	Mualliflik daraja	
	Darsning real va rejalashtirilgan natijarni qiyoslash	Darsning real natijari asosida dars tahlili maqsadlarining yangi tasnifini ishlab chiqadi

Biz kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bosqichlarini ishlab chiqdik va tajribada qo'lladik:

- o'z kompetensiyalarini tahlil qilish va zarurlarini anglash;
- kompetensiyaning mezonlarini belgilash;

- kompetentlikni namoyon etish va kamchiliklarini tuzatish.
- Kompetensiyalar takomillashuvi quyidagilarda ko'rinadi:
- kasbiy kompetensiyalar diagnostikasi;
- kompetensiyalar matritsasi bilan ishlash;
- kasbiy ijodiy hamkorlikni tuzish.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining o'z ustida ishlashini quyidagi ko'rsatkichlar ifodalaydi:

- aniq maqsadni belgilaydi;
- pedagogik jarayonni mualliflik yondashuv asosida takomillashtiradi;
- pedagogik jarayon samaradorligini ishchanlik faolligi orqali oshiradi;
- izchil ravishda kompetensiyalar mazmunini yangilab boradi;
- ta'lim jarayonida ilg'or texnologiya, interfaol metod hamda vositalarni qo'llaydi;
- fan-texnikaning so'nggi yangiliklarini samarali tadbiq etadi;
- kasbiy kompetensiyalarini takomillashtiradi;
- pedagogik diplomatiya mezonlarini o'rganadi.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining o'z ustida izchil, samarali ishlashida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv qo'l keldi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida kompetensiyalarning rivojlanganligini baholash uchun ma'lum ko'rsatkich (indikator va deskriptor)lar ishlab chiqildi. Masalan, biz quyidagi model asosida "Predmetli kompetensiya"ga oid husnixat mezonini ko'rib chiqamiz (3.1.18-jadval):

3.1.18-jadval

Predmetli kompetensiyaga oid husnixat mezon

Kompeten siya	Mezon	Indikato r	Deskriptor	Baholovc hi vosita	Fan
PrK -	PrK-1	PrK-1.1	PrK-1.1.1	diktant	Husnixat

Predmetli kompeten siya	xusnixat	xusnixat ga egalik	*maksimal - yozuv xusnixat qoidalariga muvofig PrK-1.1.2 *o'rtacha - ba'zi xusnixat qoidalar buziladi PrK-1.1.3 *minimal - yozuv xusnixat qoidalariga zid		o'rgatish meodika si
-------------------------------	----------	-----------------------	---	--	----------------------------

Tajriba boshida biz talabalardan husnixat ko'nikmalarini tekshirish maqsadida diktant oldik. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining ushbu indikatori Tajriba guruhida tajribadan avval va keyin (3.1.14 - rasm) qanday rivojlanganligini diagrammada ko'rsatamiz:

Tajriba sinov davomida biz talabalarga husnixat malakalarini rivojlantiruvchi turli vazifalar berdik:

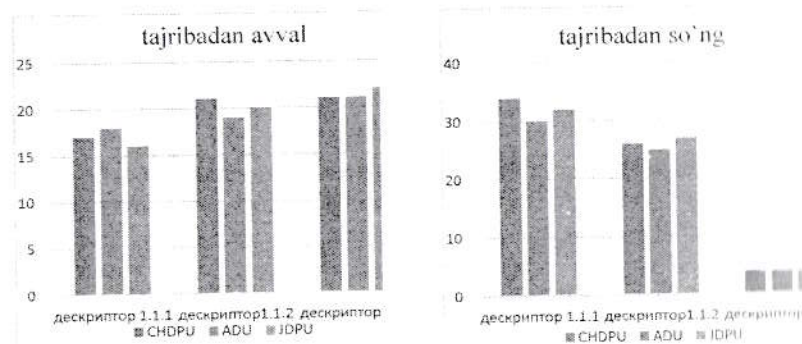
motivatsiyani kuchaytirish maqsadida husnixatga oid ilmiy videoroliklarni ko'rishni tavsiya qildik, masalan Tatyana Chernigovskayaning sahifalarini (<https://youtu.be/njDvxxinF8hs>), Pyotr Petrovich Chebitkoning sahifalarini (<https://youtu.be/6oapt15bczl>);

husnixat mashqlarini bajarish - ijroviy komponent;

o'zaro tajriba almashuvga xizmat qiluvchi turli tadbirlar, tanlovlar- hamkorlik komponenti;

o'z yozuvini tahlil qilish va xatolarining sabablarini o'rganish, korreksion mashqlarni bajarish – refleksiv komponent;

yozuvni yaxshilashga doir o'zining shaxsiy tajribasiga asoslanib mashqlar, vazifalar ketma-ketligini tuzish – mualliflik komponenti.

3.1.14 - rasm Tajriba guruhida tajribadan avval va keyingi holat

Tajriba-sinov davrida yuqorida keltirilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish uchun "Rivoj" innovatsion klaster maktabida maslahat va mahorat darslari tashkil etildi. Hamkorlik asosida "Tayanch" maktablarning ilg'or tajribalari kuzatildi. Natijada kasbiy kompetentlik tarkibiga kiruvchi husnixat mezon talabalarda ijobiy tomonga o'zgardi.

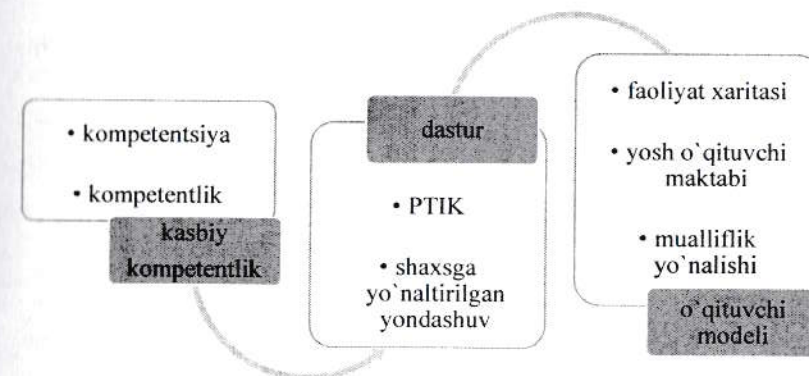
Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetentligi rivojlanishining umumiy ko'rinishi:

1. TIM "Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi".
2. So'rovnoma.
3. Kasbiy standart ramkasini o'rganish.
4. Kasbnoma tuzish.
5. Kompetensiyalar matritsasini ishlab chiqish.
6. Kompetensiyalar indikatori va deskriptorlarini ishlab chiqish.
7. Shaxsiy kompetentlik kundaligini yuritish asosida o'z ustida ishlash.

8. Portfolio tuzish.

9. Hisobot berish.

Mazkur algoritmnining har bir bosqichida professor o'qituvchilari va boshlang'ich ta'lim ustozlari boshchiligidagi talabalar bilan konsultatsiya va korrektsiya ishlari olib boriladi (3.1. 15 - rasm).

3.1. 15 - rasm - Kompetensiyaviy model

Mazkur algoritmgaga muvofiq ishni talabaga kompetensiya va kompetentlik haqida bilim berishdan boshladik. "Kompetetsiya va bilim o'rtasidagi farq nimada?" savoliga analogiya metodidan foydalanib talabalardan javob oldik: urug' va don, un va non, elektrotok va mikropech... va h.k. Kompetensiya va kompetentlikni farqlash, kasbiy kompetentlik komponentlarini aniqlash asosida maxsus dastur ishlab chiqildi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv orqali talabaning ehtiyoji va imkoniyatlari hisobga olinib, ushbu dastur pedagogik ta'lim innovatsion klasteri (PTIK) loyihasi asosida tuzildi. Dasturda ko'zlangan har bir ish yuzasidan faoliyat xaritasi tuziladi. Faoliyat xaritasida harakatlar ishlab chiqildi. Harakatlar asosida yosh o'qituvchilar maktablari tuziladi, masalan, "Kreativlik" maktabi, "Innovatsion interfaollik" maktabi, "Mantiq" maktabi va h.k. ushbu maktablarda mualliflik yo'nalishlarga asos solindi. Natijada, kompetentli mutaxassis tarbiyalandi.

Tajriba guruhida tadqiqot davomida 176 nafar talaba qatnashdi. Kompetentlik darajalarini aniqlash bo'yicha bo'lajak

o'qituvchilar uchun shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida maxsus "Kasbiy kompetentlik mezonlar setkasi" (ilova 2) ishlab chiqildi. Olib borilgan ishlarimiz natijasi ushbu jadvalda ko'rsatilgan (3.1.19-jadval):

3.1.19-jadval

DARAJA	Bosqich	Natija	Foiz
STANDART	etalonga mos talab - me'yor	OTM standarti doirasida pedagogik faoliyat ko'rsatuvchi BBT0' - test	176-100%
ALGORITMIK	shaxsiy indikator ko'rsatma - reja	"Kasbiy kompetentlik ramkasi"da belgilab qo'yilgan kompetensiyalar algoritmi - kurs ishi, mustaqil ta'lim	156-89%
EVRIK	shaxsiy deskriptor dastur-innovatorlik	"Kompetensiya matritsasi"da belgilab qo'yilgan kompetensiyalarga o'zgarishlar kiritish - tezis	132-75%
MUALLIFLIK	yangi mezonlar loyiha - novatorlik	shaxsiy ishlab chiqilgan yechimlar, mualliflik g'oyalari - ilmiy maqola, BMI	120-68%

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kompetentligini rivojlantirish jarayonini boshqarish va uni bir vaqtning o'zida o'z-o'zini tashkil etish, o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini loyihalash jarayonlariga kiritishda bunday bosqichlarning maqsadga muvofiqligi o'tkazilgan tajribada ko'rsatildi. U bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining standart (elementar) darajasidan mualliflik darajasiga ko'tarilish tendentsiyasini aks ettirishini ko'rsatdi.

Ta'limning yakuniy maqsadini bilimdan "kompetentlik"ga o'tkazish oliy ta'limga xos bo'lgan muammoni hal qilishga imkon beradi, ya'ni, talabalar nazariy bilimlar to'plamini yaxshi o'zlashtira olsalarda, muayyan muammolarni hal qilish uchun mazkur bilimlardan foydalanishni talab qiladigan pedagogik faoliyatda sezilarli qiyinchiliklarga duch keladi.

Bugun maktabga kelgan o'qituvchi ertaga jamiyat qanday bo'lishini belgilaydi. Ta'limning yangi paradigmasi - "hayot orqali o'rganish" uzluksiz pedagogik ta'lim tizimi oldiga keng ko'lamli kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lgan yangi formatdagi o'qituvchini shakllantirishda ifodalangan yangi vazifalarni qo'yadi.

Yangi kasbiy kompetensiyalarni egallash va mavjudlarini takomillashtirish umumta'lim fan kompetensiyalari asosida amalga oshirildi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi tajriba davomida quyidagi kasbiy kompetensiyalarga ega bo'ldi:

1. Predmetli kompetensiya - kelajakdagi kasb mohiyati va ijtimoiy ahamiyatini tushunish, unga doimiy qiziqish bildirish.

2. Diagnostik kompetensiya - o'z faoliyatini tashkil etish, kasbiy vazifalarni hal qilishni nazorat qilish va baholash usullarini belgilash, kasbiy muammolarni belgilash va hal qilish, kasbiy va shaxsiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni qidirish, tahlil qilish va baholash.

3. Didaktik - mashg'ulotlarni yuqori kasbiy saviyada o'tkazish, o'quvchilarning BKM va kompetensiyalari davlat ta'lim standartlari darajasidan past bo'lmasligini ta'minlash.

4. Kreativlik - Nostandart vaziyatlarda xavfni baholash va qaror qabul qilish.

5. Texnologik - kasbiy faoliyatni yaxshilash uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan maqsadli foydalanish.

6. Kommunikativ - jamoa va jamoada ishlash, ularning hamjihatligini ta'minlash, hamkasblar, rahbariyat, ta'lim xizmatlari iste'molchilari va mijozlari bilan samarali muloqot qilish.

7. Menejerlik - maqsadlarni belgilash, o'quvchilar faoliyatini rag'batlantirish, o'quv-tarbiya jarayoni sifati uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan holda ularning ishini tashkil etish va nazorat qilish, kasbiy faoliyatni uni tartibga soluvchi huquqiy normalarga rioya qilgan holda qurish.

8. Refleksiv - kasbiy va shaxsiy rivojlanish vazifalarini mustaqil ravishda belgilash, o'z-o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanish, kompetensiyani oshirishni ongli ravishda rejalashtirish, kasbiy faoliyat maqsadlarini, mazmunini yangilash, texnologiyalarni o'zgartirish sharoitida amalga oshirish.

UMUMIY XULOSA VA TAVSIYALAR

1. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish – bu murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarning kelgusidagi kasbiy faoliyatida namoyon etadigan shaxsiy potentsial imkoniyatlarini bilishi, oliy ta'lim muassasalari talabalarining o'quv ishlarini tashkil etish modelini nazariy jihatdan asoslash va loyihalash vositasida amalga oshirildi.

2. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy ta'lim olishga ehtiyoji va qobiliyatidan iborat bo'lib, bu uning aniq maqsad qo'ya olishi, o'zining imkoniyatlarini faollashtirish, o'zini o'zi rivojlantirish zarurligini anglashini ifodalaydi.

3. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishiga ta'lim muassasa ta'limiy muhitining barcha tashkil etuvchilari (o'quv, tarbiya, predmet, ijtimoiy, madaniy, amaliyot) ta'sir ko'rsatadi hamda talabalarining pedagogik muhitda o'zini o'zi namoyon etishi, rivojlantirishi uchun zaruriy shart-sharoitlar va imkoniyat yaratadi.

4. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvining oliy ta'lim tizimiga tatbiq etilishi ta'lim sifati oshishiga xizmat qiladi.

5. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonidagi barcha ishtirokchilarning to'laqonli rivojlanishini ko'zda tutadi. Bu esa Oliy ta'lim Davlat ta'lim standarti talablariga rioya qilgan holda o'quvchining intellektual rivojlanishi darajasiga yo'naltirilib qolmay, uning ruhiy-kasbiy va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olishni ham anglatadi.

6. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligi tarkibidagi kompetensiyalarni rivojlantirishga ustuvorlik berish asosida didaktik ta'minotni takomillashtirish zarurati mavjud.

7. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish modeli komponentlari o'qituvchilar tayyorlash sifatiga qo'yilayotgan kompetentli yondashuv talablari asosida takomillashtirildi.

8. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini

rivojlantirish darajalarini (standart, algoritmik, evristik, mualliflik) integrativ muvofiqlashtirish orqali obyektiv baholash imkoniyatlari ochib berildi.

9. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish modeli joriy etilib tadqiqot jarayonida mazmuniy va tashkiliy komponentlari tajribada tekshirildi va uning samaradorligi aniqlandi.

10. Tadqiqot natijalari bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirish ularning mutaxassislikka doir kompetensiyalar darajasi rivojlanganligini, kompetensiyalarni amaliyotda qo'llash samaradorligi 12,3 %ga oshganligini ko'rsatdi. Bu bilan dissertatsiya maqsadining to'g'ri qo'yilganligi, ishlab chiqilgan ilmiy-nazariy asoslar to'g'riligi, amaliyotga joriy etish borasida taklif etilgan tavsiyalarining asosli ekanligi, tajriba-sinov jarayonida qo'llangan metod va usullarning samarali ekanligi isbotlandi.

Olib borilgan tadqiqot asosida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bo'yicha quyidagi metodik tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalaridan samarali foydalanish imkonini beruvchi fan dasturlarini ishlab chiqish.

2. "Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbnomasi"dan mutaxassislik fanlarini o'qitishda keng foydalanish.

3. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish bo'yicha maxsus modul kiritilishi va uni o'qitishda zamonaviy, jumladan, elektron axborot ta'lim vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

4. Talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni mazmuniy-tuzilmaviy modeli va metodik tavsiyalarini joriy etishda ta'lim muassasalarining ijtimoiy-madaniy, kasbiy-pedagogik o'zgarishlarini hisobga olib, yangi ta'limiy paradigmalar asosida o'qitish texnologiyalarining kasbiy yo'nalganligini ta'minlash,

amaliyotga joriy qilingan natijalarni ommalashtirish, mazkur muammoga doir ilmiy-tadqiqot ishlar ko'lamini kengaytirish zarur.

5. Talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda "Rivoj" loyihasidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish.

6. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida OTM va Tayanch maktablar o'rtasida hamkorlik muhitini yaratish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga ega nashrlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 -yil 29 -apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi - T: 29.04.2019 -y., 06/19/5712/3034.-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019-y., 06/19/5847/3887-son.; 30.04.2020 y., 06/20/5987/0521.-son.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-son Farmoni

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 10.12.2012 yildagi "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1875-son qarori// «Xalq so'zi» gazetasi, 11.12.2012 y., 240 (5660)-son; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 05.07.2019 y., 06/19/5759/3385-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 10.09.2021 y., 06/21/6311/0861-son, 09.11.2021 y., 06/21/3/1037-son, 12.05.2022 y., 07/22/241/0408-son/

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmon.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 - yil, 27 - fevralda PQ-4623-son "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6-apreldagi 187-sonli «Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida»gi qarori // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, (2017 y., 14-

son, 230-modd; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 25.10.2018 y., 09/18/858/2095-son, Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 30.09.2019 y., 09/19/821/3833-son; 30.09.2019 y., 09/19/822/3840-son; 24.03.2020 y., 09/20/179/0350-son; 26.01.2021 y., 07/21/4963/0064-son; 08.04.2021 y., 09/21/189/0303-son; 28.04.2021 y., 09/21/243/0388-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 04.06.2021 y., 09/21/345/0522-son; 05.04.2022 y., 09/22/153/0266-son)

8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 213-son qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 14.04.2021 y.,- 09/21/213/0330-son.

9. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining buyrug'i, 19.10.2021 yildagi 35-2021-son «Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti. Asosiy qoidalar» O'zbekiston Respublikasining davlat standartini tasdiqlash to'g'risida.

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2020 -yilda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-sonli farmon. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019-y., 06/19/5847/3887-son; 30.04.2020-y., 06/20/5987/0521-son.

2. Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar

11. Abdullaeva Sh.X. Pedagog professional kompetentligini shakllantirishning ijtimoiy psixologik mexanizmlari // psix. fan. boy. fan doktori (DSc) diss. -T.: 2019, 216 b.

12. Абульханова К.А. и др., Психология и педагогика. Учебное пособие /- М.: Совершенство, 1998. - 320 с.

13. Adizov B.R., Talabalarda kreativlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan xorijiy tajribalar. "Ijtimoiy sohani modernizatsiyalash kontekstida pedagogik ta'lim taraqqiyoti: muammo va istiqbollar" Respublika ilmiy-amaliy anjuman to'plami (28-may)., - Buxoro:2021, 5-8 b.

14. Адольф, В.А. Становление профессиональной компетентности педагога//Сибирский педагогический журнал. 2013, №5., 38-41 с. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-professionalnoy-kompetentnosti-pedagoga>

15. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство, Т: 2005. - 192 с.

16. Акулова О.В. и др., Компетентностная модель современного педагога. Учебно-методическое пособие. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. — 158 с.

17. Алексеев Н. А. Личностно-ориентированное обучение в школе. — Ростов Д.: Феникс, 2006. — 332 с.

18. Asilova G.A. Bojxona va soliq yo'nalishlari talabalarining davlat tilida kasbiy muloqat yuritish kompetensiyasini rivojlantirish. // Ped.fan.dokt. diss. T.: 2017. — 176 b.

19. Атутов В. Н. Технология и современное образование / В. Н. Атутов. — М.: ИФРАН, 1999. — 298 с.

20. Байденко В.И. Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентностного подхода) // Высшее образование в России. 2004. — № 11. — 3–13 с.

21. Безукладников К.Э., Крузе Б.А. Лингводидактические основы подготовки учителей профессионального бакалавриата: лингвоинформационный и компетентностный подходы // Вестник ПНИПУ. Проблемы языкознания и педагогики. 2013. №7 (49). 42-49 с. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvodidakticheskie-osnovy-podgotovki-uchitelya-mezhdunarodnogo-bakalavriata-lingvoinformatsionnyy-i-kompetentnostnyy-podhody>

22. Behaviors: A Case of International Teaching Assistants. Journal on Excellence in College Teaching, 23 (3), 7–31.

23. Biemans H., Mulder M. and others. Competence-based VET in the Netherlands: background and pitfalls // Ibid. 2004. Vol. 56. 4. P. 523–538.

24. Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. 2003. — № 10. — 10–13 с.

25. Blömeke S. Professionelles Lehrerhandeln. Kriterien und aktuelle empirische Erkenntnisse aus der Unterrichtsforschung. Vortrag an der Universität Passau

26. Boyatzis R.E. (1982). The competent manager: a model for effective performance. New York:Wiley.

27. Бобиенко О. М. Ключевые компетенции личности как образовательный результат системы профессионального образования. дис. ... канд. пед. наук 13.00.08. Казань, 2005. 186 с.

28. Бурдон, И.Ф., Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке, с означением их корней / Сост. по лучшим источникам Бурдон и Михельсон. - 11-е изд. - Москва: А.Я. Панафикина, 1907. - [2], 476 с.

29. Браже, Т.Г. Профессиональная компетентность специалиста как многофакторное явление. / Т.Г. Браже: Тез. к семинару. - Л.: НИИ НОЗ: 1990 - 39-62 с.

30. Burxanova G.T., Varga V. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. O'quv-uslubiy majmua. – T-2014.

31. Данилова, Альбина Сергеевна. Основы профессиональной компетенции: учебное пособие / А. С. Данилова, С. В. Здрестова-Захаренкова, О. М. Федорова ; Сиб. федер. ун-т, Торг.-эконом. ин-т. - Красноярск : СФУ, 2016. - 136 с.: табл., схемы. - Библиогр.: с. 129-134. - 100 экз. - ISBN 978-5-7638-3427-7: - Изд. № 2016-481.

32. Дмитриева, Н.Л. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя начальных классов сельской школы (На материале образовательной области «Математика»): Дисс... канд.пед.наук / Н.Л.Дмитриева. — Великий Новгород, 2004. — 177 с.

33. Egamberdieva N., Xodjaev B., Pedagogikaning ayrim dolzarb muammolari: mohiyat, talqin va yechim. –T.: «Fan va texnologiya», 2013, 48 b.

34. Erpenbeck J., Rosenstiel L. (Hrsg). Handbuch Kompetenzmessung. Erkennen, verstehen und bewerten von Kompetenzen in der betrieblichen, pädagogischen und psychologischen Praxis. 2., berarb. und erw. Aufl. - Stuttgart: Schöffer Poeschel, 2007.

35. Гаврилова М. А., История развития идей личностно ориентированного обучения / Гаврилова М. А., Гессе В. Е. // по материалам сайта: <http://www.rusnauka.com>

URL:http://www.rusnauka.com/31_ONBG_2009/Pedagogica/54205.doc.htm

36. Goodman, G., Arbona, C., Dominguez de Rameriz, R. (2008). High-Stakes, Minimum-Competency Exams: How Competent Are They for Evaluating Teacher Competence *Journal of Teacher Education*, URL: <https://doi.org/10.1177/0022487107309972>

37. Гончар, М. Непрерывное образование в педагогическом коллективе на примере школы инновационного типа / М. Гончар // Народное образование. 2000. - № 9. 106-116 с.

38. Guay, F., Roy, A., Valois, P. (2017). Teacher structure as a predictor of students' perceived competence and autonomous motivation: The moderating role of differentiated instruction. *British Journal of Educational Psychology*, 87 (2), 224-240. URL: <https://doi.org/10.1111/bjep.12146>

39. Гребенникова В.М., Дорошенко В.В. Этика педагогической деятельности в контексте новой образовательной парадигмы // Современные проблемы науки и образования. - 2015. - № 1-1.

40. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika (pedagogika nazariyasi va tarixi). Oliy o'quv yurti uchun darslik. O'zR Oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi. - Toshkent: «Noshir», 2016. 456 b.

41. Indiaminov N., Babajanov B., Ta'lim samaradorligini oshirishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim // Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan). 2014. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/talim-samaradorligini-oshirishda-shahsga-y-naltirilgan-talim>.

42. Iris M. van Werven, Robert J. Coelen, Ellen P.W.A. Jansen & W.H.A. Hofman (2021): Global teaching competencies in primary education, *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, DOI: 10.1080/03057925.2020.1869520

43. Irincheev Anatoliy Aleksandrovich., Развитие профессиональной компетентности будущих учителей. Автореферат дисс., Улан-Уде, 2012.

44. Jumanova, N., & Abduvalieva, N. A. (2022). Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish. *Jurnal Pedagogiki i psixologii v sovremennom obrazovanii*, 2(1). izvlecheno ot <https://phys-tech.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/5107>

45. Kagan, D.M. (1992): Professional Growth Among Preservice and Beginning Teachers. In: *Review of Educational Research* 62 (2), S. 129-169.

46. Kraler C. Professionalisierung in der Berufseingangsphase -Berufsbiografie und Kompetenzentwicklung // *SchVw Spezial*. - 2008. - № 1. 4-7 p.

47. Karimova N. N., Творчество как фактор профессиональной компетентности студентов и педагогические средства его активизации / Н. Н. Каримова. — Текст: непосредственный // Актуальные задачи педагогики: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Чита, июнь 2012 г.). — Чита: Издательство Молодой ученый, 2012. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/59/2389/>

48. Кинелев, В. Г. Введение. Глобализация и основные тенденции развития образования в меняющемся обществе / В. Г. Кинелев // Среднесрочная стратегия на 2002-2007 гг. / Ин-т ЮНЕСКО по информ. технологиям в образовании. - М., 2004. 8-14 с.

49. Козырева О.А. Компетентность современного учителя: современная проблема определения понятия. // Стандарты и мониторинг в образовании. - 2004. - № 2. Март- апрель. 48 - 51 с.

50. Колпакова, Н.В. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя начальных классов средствами развивающих технологий: Дисс... канд.пед.наук / Н.В.Колпакова. - Бийск, 2006. 217 с.

51. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. М., 1990.

52. Korpan, C., Sheffield, S. Le-May, Verwoord, R. (2015). Teaching Assistant Competencies in Canada: Building a Framework for Practice Together. *Collected Essays on Learning and Teaching*, 8, 219-230. Kovalenko, L. V. (2017).

53. LeGros, N., Faez, F. (2012). The Intersection Between Intercultural Competence and Teaching.

54. Lehmann G., Nieke W. Zum Kompetenz Modell. 2001. - *Rejim* dostupa: <http://www.bildungsserver-mv.de/download/material/text-lehmann-nieke.pdf>

55.Лисеенко, В. И. Особенности личностно ориентированного образования в вузе: формы реализации, особенности, проблемы / В. И. Лисеенко. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 15 (149). — С. 530-536. — URL: <https://moluch.ru/archive/149/42231/>

56. Mavlonova R. va boshq. Pedagogika: oliy o'quv yurtlarining boshlang'ich ta'lim metodikasi fakultetlarining talabalari, pedagogika litseylari va kollejarining o'quvchilari uchun darslik/R. Mavlonova, O. To'raeva, K. Xoliqberdiev.—T.: «O'qituvchi», 2001.-512 b.

57.Мальцева Е.В., Развитие профессиональной компетентности учителей начальных классов в системе непрерывного педагогического образования – Йошкар - Ола, 2006. – 261 с.

58.Mamatqulova N.F., Tilga ixtisoslashtirilgan oliy ta'lim muassasalari talabalariga ingliz tilini o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv. <https://journal.fledu.uz/uz/tilga-ixtisoslashtirilgan-olij-tali/>

59.Mantra, I. B. N., Suwandi, I. N., Sukanadi, N. L., Astuti, N. K. W., & Indrawati, I. G. A. P. T. (2019). Teachers' competences in dealing with instructional constraints to develop higher quality of learning. *International Journal of Social Sciences*, 2(1), 44-48. <https://doi.org/10.31295/ijss.v3n1.95>

60. Mardonov Sh. Q., Jabborova O. M., Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitishning innovatsion klaster usuli // Academic research in educational sciences. 2021. №CSP1 conference 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/b-lazhak-boshlan-ich-sinf-ituvchilarini-tayyorlashda-itishning-innovatsion-klaster-usuli>

61.Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя / /Советская педагогика. 1990.№8.

62.Маркова А.К. Психология профессионализма. М., 1996.

63.Mirsolieva M.T. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish texnologiyalari. Monografiya. – Toshkent, “Fan va texnologiyalar”, 2018. – 102 - b.

64.Митина Л.М., Митин Г.В., Анисимова О.А. Профессиональная деятельность и здоровье педагога: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 386 с.

65.Мусина Л.М. (2021). Личностно-ориентированные подходы в обучении. Педагогическая наука и практика, (2 (32)), 37-42. <https://cyberleninka.ru/article/n/lichnostno-orientirovannye-podhody-v-obuchenii>

66.Muslimov N.A., va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi/ Monografiya. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2013.

67.Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya. – T.: Fan, 2004.

68.Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B.Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari / – Toshkent, 2015. – 120 bet. O'quv-metodik qo'llanma.

69.Muslimov N. Tinglovchilarning kasbiy-pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish muammolari // Xalqaro ilmiy anjuman materiallari. – T.: 2016. 10–12 b.

70. Mustafоеva D. A., Oliy ta'lim muassasalari ixtisoslik fan o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish // Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan). 2020. №7 (92). 27-35 B. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/oliy-talim-muassasalari-ixtisoslik-fan-ituvchilarining-kasbiy-kompetentligini-rivojlantirish>.

71. Мусурманова А. Дидактические основы сотрудничества в подготовке будущих компетентных педагогических кадров //Наука и образование сегодня. – 2020. – №, 7 (54). – 7-78 с.

72.Musurmanova O., Kreativlik – pedagog kadrlar kompetentligini belgilovchi muhim indikator sifatida. Oliy ta'lim: muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi. Ilimiy maqola va tezislar to'plami. 27-32 b.

73.Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar – ta'lim samaradorligi omili. - T.: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2020, 44 b.

74.McClelland D.C. (1973). Testing for competence rather than for intelligence. *American Psychologist*, 28, 1–14 p.

75. Muhamedov G.I. Pedagogik ta'lim klasteri: Chirchiq tajribasi. "Yangi O'zbekistonda pedagogik ta'lim innovatsion klasterini rivojlantirish istiqbollari" mavzusidagi xalqaro ilmiy – amaliy anjuman materiallari., TVCHDPI-2022.7- b.

76. Назарова Б. Содержание воспитания исследовательской компетентности у будущих учителей в современных условиях вуза // Царскосельские чтения. 2017. №. 70-76 С. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/soderzhanie-vospitaniya-issledovatel'skoy-kompetentnosti-u-buduschiy-uchiteley-v-sovremennyh-usloviyah-vuza>

77. Никитина Н. Н. и др. Личностно ориентированное обучение: теории и технологии : учеб. пособие / [Н. Н. Никитина, М. И. Лукьянова, С. Н. Митин и др. ; под ред. Н. Н. Никитиной] ; Упр. образования администрации Ульян. обл., Ин-т повышения квалификации и переподгот. работников образования при Ульян. гос. пед. ун-те им. И. Н. Ульянова. — Ульяновск : [ИИПК ПРО], 1998. — 103, [1] с.

78. Ордон Уршуля. Профессиональные компетенции учителей начальных школ в контексте европейских интеграционных процессов: На примере системы образования Республики Польша: диссертация ... доктора педагогических наук : 13.00.01 Москва, 2012.

79. Ochilov Malla. Muallim qalb me'mori. –Toshkent: "O'qituvchi", 2001. -27-b.

80. Ochilov M. O'qituvchining muomala madaniyati. – Qarshi: Nasaf, 2012. – 66 – b.

81. Печеркина, А. А. Развитие профессиональной компетентности педагога: теория и практика [Текст] : монография / А. А. Печеркина, Э. Э. Сыманюк, Е. Л. Умникова ; Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург : [б.и.], 2011. – 233 с.

82. Qarshiyeva D.E., Klaster vositasida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyani shakllantirishning pedagogik asoslari (PhD). Dissertatsiya avtoreferati., T-2021.

83. Qodirova M., Kompetentlik yondashuvi nazariyasi va uning pedagogik mazmuniga doir qarashlar. «Молодой учёный». № 43 (333). 10. 2020 g. 343-345 с.

84. Кўйсинов О.А., Муслимов Н.А., Уразова М.Б. Формирование профессиональной компетенции будущих учителей посредством применения веб-квест технологии. // «Научное обозрение: гуманитарные исследования» научный журнал, Москва, Россия, 2014 год. № 3. Волгоград. Россия. 2015 год.

85. Raven, J. (1984/1997). Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release. Unionville, New York: Royal Fireworks Press. www.rfwp.com (First published in 1984 in London, England, by H. K. Lewis.)

86. Равен Джон., Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М.: Когито – центр, 2002. – 396 с.

87. Равен Джон., Развитие способностей личности. – Москва: Торговый дом Гранд, 2009. – 132 с.

88. Raufelder, Diana & Ringeisen, Tobias. (2015). Self-Perceived Competence and Test Anxiety: The Role of Academic Self-Concept and Self-Efficacy. Journal of Individual Differences. 10.1027/1614-0001/a000202.

89. Riskulova K.D. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari sotsiologik kompetentligini shakllantirish tizimi. Ped.fan.dok. ...diss. T.: 2017. – 365 b.

90. Rogers Carl, Jerome Freiberg H., Freedom to Learn. Third Edition. Macmillan College Publishing Company. 1994., Moskva, «Smysl», 2002

91. Saidahmedov N.S., Abduvohidov S. Kasb ta'lim o'qituvchisining pedagogik faoliyati modeli. –T.: "Fan va texnologiya", 2014, 128 b.

92. R.G'.Safarova, R.H.Jo'raev, Pedagogika: entsiklopediya/tuzuvchilar: jamoa. – Toshkent: «O'zbekiston milliy entsiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2015, 376 b.

93. Сейтхалилов Э.А., Тожиев М. Педагогическая технология: опыт практического применения и системно-содержательного анализа. /Учебное пособие. Т.: «TafakkurHo'stoni», 2012, 256 с.

94. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии / Г. К. Селевко. — М.: Просвещение, 1998. — 312 с.

95. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования пед. систем. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1999. – 272 с.

96. Сериков В.В. Личностно-ориентированное образование // Педагогика. – 1994. – № 5. – С. 16-21.

97. Spencer L.M., Spencer S.M. (1993). *Competence at Work: Models for Superior Performance*, John Wiley & Sons, Inc.

98. Сорокина Т.М. Развитие профессиональной компетенции будущих учителей начальной школы: Монография / Т.М. Сорокина; Нижегородский государственный педагогический университет. – Н. Новгород: НГПУ, 2002. – 168 с.

99. Татур Ю.Г., Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования: материалы ко второму заседанию методологического семинара. Авторская версия. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004

100. Татур Ю. Т., Компетентность в структуре модели качества подготовки специалистов // Высш. образование сегодня. 2004. № 3.

101. Terhart E. Erfassung und Beurteilung der beruflichen Kompetenz von Lehrkräften. In: Laeders, Manfred; Wissinger, Jochen, Hg. Kompetenzentwicklung und Programmevaluation. Forschung zur Lehrerbildung. – Muenster, New York, München, 2007.

102. Тлеубердиев Б.М., Рысбаева Г.А., Медетбекова Н.Н. Профессиональная компетентность педагога // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – № 10-1. 47-50 с.

103. Трофименко Ю.В. Развитие ключевых компетенций в процессе формирования математических понятий начальной школы // Вестник Таганрогского института имени А. П. Чехова. 2007. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-klyuchevykh-kompetentsiy-v-protsesse-formirovaniya-matematicheskikh-ponyatiy-nachalnoy-shkoly>

104. Тожибоева Г. Р. Диагностика профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов в вопросах развития речи школьников // Халқ таълими. Илмий журнал № 2-2022. 131-138 с.

105. Tojiboeva G.R., Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy kompetentligining darajalari/Mug'allim uzluksiz bilimlendiri № 6– 2021. 80-84 b.

106. Tojiboeva G. R. The specificity of the school "Rivoge" (development) in the development of the professional competence of the future primary education teacher // International Conference on Research in Humanities, Applied Sciences and Education Hosted from Berlin, Germany <https://conferencea.org> June 5th 2022 <https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/662>. B. 478-480.

107. Tojiboeva G. R. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalari // "Yangi O'zbekstonda pedagogik ta'lim innovatsion klasterini rivojlantirish istiqbollari" mavzusidagi xalqaro ilmiy – amaliy anjuman materiallari., TVCHDPI-2022. 304-307 b.

108. Tojiboeva G. R. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish masalalari // Masofaviy ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik jihatlar. Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari to'plami. TDSHU-2022, noyabr. 186-191 b.

109. Tojiboeva G. R. Development of managerial competence of a primary education teacher // МИРОВАЯ НАУКА. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ: материалы V международной научно-практической конференции (24-25 ноября 2022 г., Волгоград) Отв. ред. Морозов С.А. – Издательство ЦПМ «Академия просвещения», Волгоград 2022. – 306 с. 258-261 с.

110. Tojiboeva G. R., The training improve future elementary school teachers. The Way of Science. 2020. №1 (71). 2020. 80-82 b.

111. Tojiboeva G.R., Jabborova O.M. Nigmatova X.Y. Инновационная школьно-лабораторная деятельность в развитии профессиональной компетентности будущего

учителя начальных классов на основе личностно-ориентированного подхода // Nizomiy nomidagi TDPU., Zamonaviy uzluksiz ta'lim sifatini oshirish: innovatsiya va istiqbollar. Xalqaro miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari- III, T-2020. 177-180 b.

112. Tojiboeva G. R., Pulatova D. T. Pedagogik kompetentlik: nazariya va amaliyot // Academic Research In Educational Sciences Volume 1 | Issue 3 | 2020 Issn: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (Sjif) 2020: 4.804. 209-215 b.

113. Tojiboeva G.R., Jabborova O.M. Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri "Maktab-laboratoriya" "Rivoj" loyiha guruhining tajriba-sinov ishlari dasturi // IP consulting center, guvohnoma № 002198, 09.06.2020.

114. Tojiboeva G.R. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslangan boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbnomasi // АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ: материалы международной научно-практической конференции (5-6 декабря 2022г., Казань) Отв. ред. Зарайский А.А. - Издательство ЦПМ «Академия», Казань - 2022. - 139 с., 99-102 б.

115. Толковый словарь русского языка: В 4 т. Т. 1 / Под ред. Д.И. Ушакова. - Москва: Мысль, 2009. 34 с.

116. Уразова М.Б. Совершенствование технологии подготовки будущего педагога профессионального образования к проектировочной деятельности: Дисс. ... д-ра педаг. наук. - Т-2015. - 134 с.

117. Usarov, S., & Mirsaidova, G. (2021). Ta'limda kompetentli yondashuv. kompetentlik va kompetensiya haqida. Jurnal matematiki i informatiki, 1(2). Izvlecheno ot <https://ruslit.jspi.uz/index.php/matinfo/article/view/1197>

118. Usarov S.; G.N.Sharipova; Sh.S.Abdusamatova., Talim samaradorligi va uning amaliyotdagi ahamiyatida talabalarning o'zini o'zi rivojlantirish kompetentligining o'rni., Наука и образование, том 2, специальный выпуск 1, стр. 276-285 (2021 г.)

119. White R.W. (1959). Motivation reconsidered: The concept of competence. Psychological Review, 66. 297-333.

120. Васильева З.И., История образования и педагогической мысли за рубежом и в России /Под ред. З.И.Васильевой. - М., 2005.

121. Введенский В. Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога // Педагогика. 2003. № 10. 51-55 с.

122. Вербицкий, Ларионова: Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции. Монография, Логос-2017. 336 с.

123. Власова Т. А. Личностно-ориентированный подход как современная ориентация в педагогической деятельности: Сб. науч. материалов окр. науч.-практ. конф. «VI Знаменские чтения». -Ч. 1. - Сургут - 2007. 56 с.

124. Wollersheim H.-W. Kompetenzerziehung: Befähigung zur Bewältigung - Frankfurt/M., Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1993. - 321 p.

125. Хазова С.А., Компетентность конкурентоспособного специалиста по физической культуре и спорту. Академия Естествознания, М:2010.

126. Xodjaev.B. Modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida umumta'lim maktablari o'quvchilarida tarixiy tafakkurni rivojlantirish. -Т.: «Fan va texnologiya», 2015, 288 b.

127. Хомский, Ноам (1965), Аспекты теории синтаксиса, Кембридж, Массачусетс: MIT Press, ISBN9780262260503

128. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Интернет-журнал «Эйдос». 2002. 23 апреля. URL: <http://eidos.ru/journal/2002/0423.htm>

129. Хуторской А.В., Хуторская Л.Н. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования // Проектирование и организация самостоятельной работы студентов в контексте компетентностного подхода: Межвузовский сб. науч. тр. / Под ред. А.А.Орлова. - Тула: Изд-во Тул. гос. пед. унта им. Л.Н. Толстого, 2008. - Вып. 1. - 117-137 с.

130. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. — М.: Сентябрь, 1999. 96 с.

131. Yarmatov R.B. Bo'lajak o'qituvchi shaxsini tarbiyalash va rivojlantirish. -T.: «Fan va texnologiya», 2009, 128 b.
132. Yo'ldoshev J., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari: qo'llanma. —T.: «O'qituvchi», 2004. 104 b., 29 b.
133. Zheng J. Selbst- und Weltbilder der Handelslehrer in den Shanghai beruflischen Schulen. - Kassel: Univ., Diss. 2006.
134. Ziyomuhhammadov B. Pedagogika. Toshkent, «Turon-Iqbol», 2006.-112 b.
135. Занков Л.В. Избранные педагогические труды. М.: Педагогика, 1990 - 424 с.
136. Зеер Э.Ф., Павлова Э. Э., Сыманюк Э. Э., Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: учеб. пособие М.: Моск. психолого-социальный институт, 2005.
137. Зеер Э.Ф., Концепция профессионального развития человека в системе непрерывного образования. Профессиональное образование. Столица. 2012; 5: 122.
138. Зимняя И.А., Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. – 2004. 40 с.
139. Зимняя И. А., Логос, 2008 г. Серия: Новая университетская библиотека. 384 с.
<https://www.labirint.ru/books/216187/?p=2074&pin=2165449562491554226>
140. Зырянова Марина Абрамовна, Зырянов Александр Анатольевич. "Личностно-ориентированный подход основа формирования профессиональной компетенции" Научные исследования в образовании, № 12, 2010, 31-33 с.
141. Шарипова Д. Д., Тухтаходжаев Х. Б. Индивидуализация обучения как средство здоровьесбережения обучающихся //Педагогика и современность. – 2014. – Т. 1. – №. 1-1. – С. 113-116.
142. Шарова Л.М. Формирование профессионально-этической культуры будущего учителя в процессе педагогического общения. Диссертация ... кандидата педагогических наук. Брянск, 2003.

143. Шустова М.В. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя начальной школы – Ишим, 2010. – 252 с.

3. Foydalanilgan boshqa adabiyotlar

144. Всемирный доклад по образованию 1998 года: Учителя, педагогическая деятельность и новые технологии. – Барселона: Юнеско-1998. – 176 с.
145. Всемирный банк 2018. Проект человеческого капитала. <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/human-capital/brief/the-human-capital-project-frequently-asked-questions>
146. <https://aniq.uz/yangiliklar/mirziyov-maktabda-ugitish-metodikasi-uzgarmasa-talim-sifati-ham-mazmuni-ham-muhit-ham-uzgaraydi>
147. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Incheon declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea).
148. Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002456/245656R.pdf>.
149. Личностно-ориентированный образовательный процесс: сущность, содержание, технологии, Ростов на Дону: Изд-во РГПУ, 1995. – 288
150. Open Working Group proposal for Sustainable Development Goals <https://sustainabledevelopment.un.org/focussdgs.html>. I 2020
151. Шеранова М.Б. и др., Особенности формирования современного педагога <https://elibrary.ru/item.asp?id=25093965>
152. Зайцева С.А., <https://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-08/dissertaciya-sistema-formirovaniya-informatsionnoy-i-kommunikatsionnoy-kompetentnosti-buduschih-uchiteley-nachalnih-klassov-v-pedagogi>

153. The development of professional competence of future teachers of higher education <http://elibrary.ru/item.asp?id=23585119>

154. Pedagogik atamalar lug'ati. -Toshkent: Me'ros, 2014. -15-bet

155. http://uis.unesco.org/sites/default/files/document/s/education-2030-incheon-framework-for-action-implementation-of-sdg4-2016-en_2.pdf

156. <https://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-01/dissertatsiya-razvitie-professionalnoy-kompetentnosti-budushchikh-uchiteley>

157. <https://zachnik.com/spravochnik/pedagogika/teoriya-obucheniya/kompetentsiya-i-kompetentnost-v-pedagogike/>

158. <https://www.gazeta.uz/uz/2020/08/19/individual-oriented-education/>

159. <https://www.dissercat.com/content/razvitie-professionalnoi-kompetentnosti-budushchikh-uchiteley>

160. <https://delo-press.ru/journals/staff/tekhnologii-effektivnosti/48705-chto-takoe-soft-skills-i-pochemu-oni-stanovyatsya-bolee-vazhnymi-chem-hard-skills/>

161. Canada: Teacher and Principal Quality. National Center on Education and the Economy. URL: <http://ncee.org/what-we-do/center-on-international-education-benchmarking/topperforming-countries/canada-overview/canada-teacher-and-principal-quality/>

162. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/competence>

163. https://rusneb.ru/catalog/000202_000006_2580460/

164. <https://fioco.ru/Contents/Item/Display/2201455>

165. <https://historyscan.d3.ru/skan-zhurnal-life-24-marta-1958-goda-ssha-1075675/>

166. <https://zachnik.com/spravochnik/pedagogika/teoriya-obucheniya/kompetentsiya-i-kompetentnost-v-pedagogike/>

167. <http://www.dslib.net/obw-pedagogika/professionalnye-kompetencii-uchitelej-nachalnyh-shkol-v-kontekste-evropejskih.html>

168. <https://tdi.uz/upload/pdf/08.05.2020.Pdf>

169. <https://inscience.uz/index.php/socinov/article/download/61/141/658>

170. <https://eurodomik.ru/en/the-foundation/ponyatiya-kompetentnost-lichnosti-i-professionalnaya-kompetentnost>

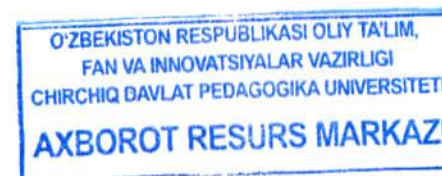
171. <https://staff.tiiame.uz/storage/users/421/books/sU17T3JLAYTFOGum2gLIR8MNoVal1hTKdOlwY6Sp.pdf>

172. <http://tmatm.uz/site/wp-content/uploads/2015/09/3.-PEDAGOGIK-KASBIJ-KOMPETENTLIK.pdf>

173. <http://www.niro.nnov.ru/?id=980&&download=1>

174. <https://elbd.sites.uu.nl/2022/03/16/e20>

- 4402/x -

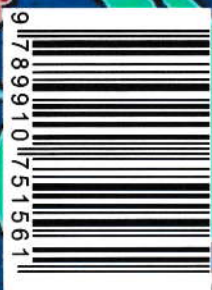

**BO'LAJAK BOSHLANG'ICH TA'LIM
O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISH**

MONOGRAFIYA

Nashriyot litsenziya № 2044, 25.08.2020 й
Bichimi 60x84¹/₁₆. "Cambria" garniturası, kegli 16.
Offset bosma usulida bosildi. Shartli bosma tabog'i 7,8. Adadi
100 dona. Buyurtma № 340

Yangi chirchiq book MCHJda chop etildi.
Manzil: Toshkent shahar, Yashnobod tumani,
22-harbiy shaharcha

9789910751561